BŪDAS

Laisvės kovotojai apie partizaninio karo eigą
Iš pokario dainų istorijos
Kirvelininkai senojoje lietuvių kultūroje
Apie grupės įtaigą asmens sprendimams

2024 | 4

Algimanto apygardos partizanai. Nuotrauka iš Romo Kauniečio Laisvės kovų archyvo fototekos

Antrosios sovietinės okupacijos ir partizaninio karo pradžios 80 metų sukakčiai paminėti

PARTIZANINIS KARAS ISTORIKŲ IR LAISVĖS KOVOTOJŲ AKIMIS

Vykintas VAITKEVIČIUS

Šis straipsnis galėjo būti pavadintas „Partizanai prieš istorikus“. Nes partizanai į nueitą kovos kelią žvelgė kitaip negu šiuolaikiniai istorikai. Tačiau partizanai žuvo kovodami už laisvę, ir jų tekstus skaito, karo eigos vertinimų ieško tarpininko vaidmenį užėmęs partizaninio karo tyrinėtojas – būtent tokia šio tyrimo prieiga. Todėl straipsnyje pristatoma istoriografija, o vėliau, remiantis partizanų šaltiniais ir kitais duomenimis, pateikiamas pačių laisvės kovotojų požiūris į partizaninio karo eigą ir siūloma nauja karo periodizacijos schema. Pasitelkiant daug iki šiol mažai žinomų arba dar neskelbtų istorinių faktų, sprendžiami ir partizaninio karo pradžios, laisvės kovotojų organizuoto veikimo pabaigos klausimai. Į šiuos duomenis turėtų atsižvelgti šalies istorijos politikos kūrėjai, visi, kas rūpinasi laisvės kovotojų atminimo įamžinimu.

Reikšminiai žodžiai: 1944–1953 m. partizaninis karas, istoriografija, gen. Jonas Žemaitis-Vytautas, periodizacija.

Šių metų liepos mėnesį sukako 80 metų nuo antrosios sovietinės okupacijos ir partizaninio karo Lietuvoje pradžios. Ta proga svarbu sugrįžti prie šio be galo sudėtingo ir išskirtinai reikšmingo laikotarpio nagrinėjimo. Per daugiau kaip trisdešimt metų Lietuvoje daug nuveikta tiriant, įvertinant, įamžinant partizaninį karą. Tačiau darbas toks didelis, kad jam nėra pabaigos: nėra tiek archeologų, kad jie galėtų kruopščiai ištirti visas laisvės kovotojų palaikų užkasimo vietas ir viltis, kad genetiniai tyrimai padės nustatyti žuvusiųjų asmenybes; atminties institucijose išsklaidytų partizaninio karo šaltinių tiek daug, kad jų neįmanoma aprėpti (o kur dar nesurasti partizanų archyvai po žeme!); laisvės kovotojų vardų, pavardžių ir slapyvardžių duomenų bazė nė nepradėta kurti, o be jos tikslių duomenų apie partizanus, ryšininkus, jų rėmėjus niekada nesurinksime. Tai, kad į Lietuvos partizaninį karą šiandien žvelgiame skirtingai, neturi stebinti ar trikdyti. Tą lemia daugelis įvairių aplinkybių. Štai Mingailė Jurkutė parodė, kaip partizaninio karo pasakojimas klostėsi ir gyvavo sovietų okupuotos Lietuvos propagandoje, siauruose šeimų rateliuose ir lietuvių išeivijoje (Jurkutė 2016). Kaip šis pasakojimas gyvavo, kokiomis formomis reiškėsi ir buvo perduodamas arba nutylimas laisvės kovotojų, jų vaikų ir vaikaičių, pastaraisiais metais nagrinėjo Greta Paskočiumaitė (2024).

Norom nenorom visuomenę įkalina tam tikros rūšies mitai apie partizanų karinę galią arba kaip jie – laisvės kovotojai – atiminėjo žmonių lašinius. Mums šį kartą labai svarbu išgirsti pačius partizanus ir pažinti demokratinės visuomenės istorikų tyrimus išeivijoje ir Nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje.

Anot Mindaugo Pociaus, išnagrinėjusio 1991–2006 m. laikotarpio darbus partizaninio karo tema, ryškios dvi pagrindinės istoriografijos kryptys: herojinė-romantinė ir kritinė. Pirmuoju atveju partizanas vaizduojamas kaip iš esmės nepriekaištingas didvyris, antruoju – šią vyraujančią nuomonę siekiama keisti (Pocius 2006: 56–60).

Tęsdamas šią temą Bernardas Gailius priėjo prie naujų reikšmingų išvadų: minėtos dvi istoriografinės tradicijos formavosi veikiamos lietuvių išeivijoje veikiančių Lietuvių fronto bičiulių ir „Santaros-Šviesos“ federacijos. Lietuvių fronto bičiulių organizacijai priklausė daugelis 1941 m. Birželio sukilimo ir vėliau antinacinės rezistencijos dalyvių, tad jiems didžiausią įtaką darė Juozo Lukšos-Daumanto prisiminimai (Daumantas 1950). 1987 m. išeivijoje pasirodžiusi Kęstučio K. Girniaus ir 1996 m. Lietuvoje paskelbta kolektyvinė monografija partizaninio karo tema priklauso būtent šiai srovei (Gaškaitė ir kt. 1996; plg. Gaškaitė 1997).

Visai kito požiūrio laikėsi „Santaros-Šviesos“ idėjas puoselėję istorikai, kuriems didžiausią įtaką padarė Jonas Deksnys – Lietuvių rezistencinės santarvės organizacijos kūrėjas. Jų nuostatos

1 pav. Pirmojo J. Lukšos-Daumanto prisiminimų knygos leidimo viršelis (1950)

partizaninio karo atžvilgiu buvo kritiškos, klausta, kiek partizaninis karas kainavo, koks esąs jo „kaštų ir pasekmių balansas“ (išsamiau žr. Gailius 2009: 46–49). Išeivijoje taip žvelgė Stasys Žakevičius-Žymantas (Žymantas 1965), Tomas Remeikis (1980); Liūto Mockūno monografija buvo išspausdinta Nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje (1997). Iš esmės ta pačia istoriografine tradicija buvo paremti partizaniniam karui skirti Liudo Truskos (1995) ir M. Pociaus darbai (2005; 2009).

Tiesa, maždaug nuo 2006–2010 m. istoriografinė skirtis vis labiau menko (išsamiau žr. Vaitkevičius 2020: 16–18). Vyresni tyrėjai tuo metu buvo įsitikinę, kad partizaninio karo tema jau išsemta, o ateinanti karta ieškojo metodų, kurie leistų prisiliesti prie pačių smulkiausių karo ir jo dalyvių gyvenimo detalių, bei grindė naujas konceptualias prieigas. Viena iš jų – siekis apie partizaninį karą kalbėti laisvės kovotojų lūpomis, remiantis vienalaikiais partizanų šaltiniais: įsakymais, pranešimais, apyskaitomis, taip pat laiškais, nuotraukomis, dar karui vykstant rašytais prisiminimais, apybraižomis (plg. Vaitkevičius, Petrauskienė 2019). Nuosekliai laikantis šio – eminio – požiūrio, straipsnyje ieškoma atsakymų į klausimus, kaip vyko partizaninis karas, kurią dieną partizanai pakilo į kovą ir kada žuvo paskutinis ginkluotas laisvės kovotojas.

ISTORIKAI APIE PARTIZANINIO KARO EIGĄ

Istorija nagrinėja reiškinių prigimtį ir pobūdį, praeityje vykusius ir šiandien dar tebesitęsiančius procesus. Visų apibendrinančių darbų autoriai taip pat siekia įžvelgti tam tikrus partizaninio karo eigos pokyčius arba net lūžius ir nustatyti būdingus bruožus, kurie vieną karo tarpsnį atskirtų nuo kitų.

1965 m. išeivija plačiai minėjo 25-ąsias Lietuvos laisvės kovų pradžios metines. Ta proga aktyvus antinacinės ir antisovietinės rezistencijos dalyvis, teisininkas S. Žakevičius-Žymantas pirmą kartą įvertino partizaninio karo eigą ir apibūdino jo tarpsnius[1].

1 Už šią nuorodą dėkoju dr. Dariui Juodžiui.

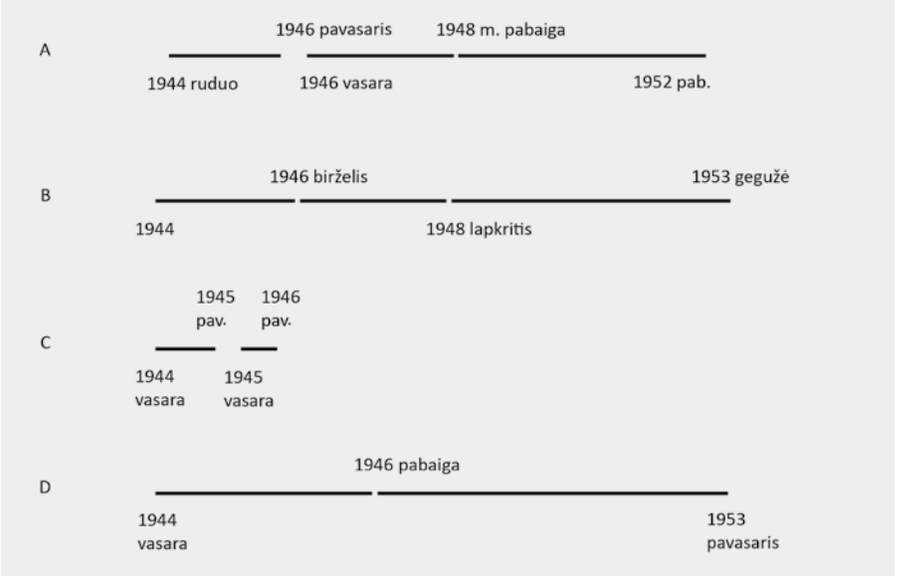

2 pav. Partizaninio karo periodizacija istoriografijoje: A) pagal S. Žakevičių-Žymantą (1965); B) pagal K. K. Girnių (1987); C) pagal N. Gaškaitę ir kt. (1996); D) pagal K. Kasparą (1999); E) pagal E. Jankauskienę (2014). Autoriaus schema

Autorius rėmėsi partizanų į Vakarus atgabentais dokumentais, laiškais, nuotraukomis (turėjo ir saugumo agentų suklastotų tekstų), šias žinias papildė vėlesnio laikotarpio užsienio šalių žvalgybų duomenimis. Anot S. Žakevičiaus-Žymanto, pirmoji partizaninio karo fazė apima 1944–1946 m., tai esąs partizaninės veiklos augimo ir organizavimosi laikotarpis; antroji fazė – 1946–1948 m. – sunkių kovų laikotarpis; trečioji fazė, 1949–1951 m. – nusivylimo ir desperatiškų kovų metai (Žymantas 1965).

Pabrėžtina, kad turimų šaltinių S. Žakevičiui-Žymantui užteko, ir jis bene pirmasis aprašė 1949 m. vasarį įkurtos Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio organizacijos (LLKS), kaip partizanų pogrindžio valstybės, kontūrus.

Po dviejų dešimtmečių K. K. Girnius, remdamasis partizanų kasdienės veiklos analize, pasipriešinimo raidoje taip pat išskyrė tris pagrindinius tarpsnius:

> Įvairiais atžvilgiais pirmasis laikotarpis buvo sudėtingiausias, kupinas priešingybių, gana nepastovus. Bene visose Lietuvos dalyse stichiškai steigėsi kovos būriai, tačiau tuo pačiu metu antinacinės rezistencijos organizacijos, ypač Lietuvos laisvės armija (LLA), tebeveikė ir mėgino suvienyti pasipriešinimą. Vieni partizanai pirmosiomis antrosios okupacijos dienomis išėjo į mišką, kiti, tarp jų nemaža būsimų vadų, mėgino gyventi legaliai <...>. Šis laikotarpis yra ypatingas ir tuo, kad šiuo metu buvo susitelkę itin dideli kovotojų būriai, kartais net daugiau už penkis šimtus vyrų <...>. Nuo 1946 m. pavasario iki 1948 m. pabaigos partizanų veikimas pasikeitė. Kovos būriai veikė atsargiau, nepuldavo NKVD dalinių ar miestų <...>. 1949 m. partizanų jėgos pradėjo išsekti. Pavargo ir visa tauta po beveik dešimtmečio neramumų ir labai nenormalių sąlygų. Vis dėlto partizanai išlaikė, nors gerokai sumažėjusius, kovos branduolius. Tarpusavio ryšiai neiširo <...>. (Girnius 1987: 184–186)

Toks karinės taktikos vertinimas yra suprantamas, tačiau norom nenorom sumenkinama partizanų organizacijos svarba plačiąja šio žodžio prasme. K. K. Girnius dar nežinojo (pabrėžtina, ir negalėjo žinoti) daugelio partizanų dokumentų turinio, juo labiau Vyriausiosios vadovybės narių laikysenos ir karo eigos vertinimų. Į autoriaus nupieštą organizacija susirūpinusių partizanų vadų ir į kasdienę veiklą panirusių eilinių partizanų paveikslą (Girnius 1987: 184–185) šiandien reikia žvelgti kritiškai. Tokios skirties tarp vadų ir eilinių laisvės kovotojų nebuvo, nes į organizacijos kūrimą, palaikymą ir jos stiprinimą buvo įsitraukę ne tik vadovybės nariai iki rajonų (tėvūnijų) vadų lygmens imtinai, bet ir juos saugantys partizanai, eiliniai būrių, skyrių, grandžių kovotojai. Užtenka paminėti visų jų anuomet mokėtą mėnesinį partizanų organizacijos nario mokestį, dalinių vizitacijas, sąskrydžius, padėkas, papeikimus, spaudos rengimą, leidybą, platinimą ir dar daugelį kitų partizaninės veiklos aspektų.

Nijolė Gaškaitė, Algis Kašėta, Dalia Kuodytė ir Bonifacas Ulevičius – pirmieji partizaninio karo istorikai Lietuvoje – 1996 m. nurodė šiuos savo siūlomos periodizacijos kriterijus: partizanų pastangos sukurti Vyriausiąją vadovybę, besikeičianti partizanų kovos strategija ir taktika, organizacinių struktūrų kaita ir tam tikra okupacinių-represinių organų taikytų slopinimo metodų raida. Remdamiesi šių kriterijų visuma, autoriai partizaninį karą suskirstė į tris sąlyginius tarpsnius. Pirmajam (1944–1946 m.), anot jų, būdingas pasipriešinimo organizacijų kūrimasis; antrąjį (nuo 1946 m. birželio iki 1948 m. lapkričio) apibūdina apygardų veikla, o trečiasis (nuo 1948 m. lapkričio iki 1953 m. gegužės) apima centralizuotų partizanų struktūrų sukūrimo ir jų sunaikinimo laikotarpį (Gaškaitė ir kt. 1996: 16–22).

Šiandien atrodo, kad daugelio knygos autorių paminėtų pasipriešinimo organizacijų, tokių kaip Lietuvos išlaisvinimo komitetas, Laisvės gynėjų sąjunga, Tautos gelbėjimo sąjunga ir kitos (Gaškaitė ir kt. 1996: 17), reikšmė yra pervertinta. Be to, pasipriešinimo organizacijos kurtos ir po 1946 m., kas ypač būdinga gimnazijoms. Palyginimui, 1952 m. Vakarų Lietuvos partizanų srities vadovybės narių iniciatyva buvo įkurta Vyčių sąjunga (išsamiau žr. Kuodytė 1993).

Kritiškai reikia žiūrėti ir į minėtų autorių apibendrinančius teiginius, jog nuo 1946 m. birželio keitėsi partizanų kovos taktika:

> Po didelių susidūrimų su NKVD kariuomene ir netekčių partizanai pradėjo slapstytis bunkeriuose ir slėptuvėse. Atsisakyta stambių kovinių operacijų, nebent jas išprovokuodavo NKVD. Nuo teritorinės gynybos pereita prie įprasto partizaninio karo taktikos: pasalų organizavimo, sovietinių pareigūnų ir šnipų naikinimo. (Gaškaitė ir kt. 1996: 20)

Pirmiausiai turėtume kalbėti ne apie 1946 m. birželį partizanų priimtus taktikos pokyčius, o apie 1944–1945 m. kautynėse ir susidūrimuose

3 pav. Kęstučio apyg. Vaidoto rinkt. Pavidaujo būrio partizanai. Dešinėje – J. Vilčinskas. Apie 1950–1953 m. (RKLKA fototeka CD-1574)

įgytą patirtį, sumanumą ir apdairumą, nors tai sunku išmatuoti ir objektyviai aprašyti. Tačiau apie patirtį byloja 1947–1948 m., lyginant su ankstesniu laikotarpiu, sumažėjęs žuvusių partizanų ir išaugęs priešo aukų skaičius (žr. Anušauskas 2013: 282–284). Palyginimui, nuo 1947 m. spalio 29 d. iki 1949 m. rugpjūčio 15 d. Kęstučio apyg. Savanorio rinkt. Juozapavičiaus tėvūnijos Smūgio dalinys dalyvavo dvylikoje kautynių: septyniose puolamosiose, keturiose ginamosiose ir viename susidūrime[2]. Dešimties kovotojų dalinys neteko trijų partizanų, du buvo lengvai sužeisti. Nukautas dvidešimt vienas priešas, dar šeši buvo sužeisti ir trys dingo be žinios (Petrauskienė ir kt. 2017: 29)[3]; 1950 m. liepos 11 d. Tauro apyg. Žalgirio rinkt. Dariaus ir Girėno tėvūnijos partizanai, dalyvaujant apygardos vadovybės nariams ir pačiam vadui, prt. kpt. Viktorui Vitkauskui-Karijotui, surengė operaciją, kurios metu sėkmingai puolė į Ežerėlio durpyną vykstantį traukinėlį, kuriuo buvo vežami pinigai (išsamiau žr. Pečiulaitis 1993: 91–94).

Tokių pat rimtų abejonių kelia N. Gaškaitės ir jos bendraautorių teiginys, kad 1953 m. gegužę suėmus LLKS Tarybos Prezidiumo pirmininką, prt. gen. Joną Žemaitį-Vytautą, organizuotas partizaninis karas baigėsi (Gaškaitė ir kt. 1996: 22). Juk LLKS Tarybos narys, Kęstučio apyg. vadas, prt. kpt. Povilas Morkūnas-Rimantas su štabo nariu Stasiu Zinkevičiumi-Algimantu netoli Šiluvos žuvo tik 1953 m. birželio 19 d. (Juozas Dobrovolskis-Ramūnas iš agentų smogikų surengto susitikimo ištrūko) (išsamiau žr. Vaišvila 2015: 177–178). LLKS Tarybos narys, Žemaičių apyg. vadas, prt. kpt. Vladas Montvydas-Žemaitis ir jo adjutantas Bronius Alūza-Bedalis pasaloje prie Lūksto ežero žuvo tų pačių metų rugpjūčio 23 d.; Žemaičių apyg. štabo būstinę priešas aptiko rugpjūčio 27-ąją, joje žuvo Irena Petkutė-Neringa (Montvydaitė-Giedraitienė 2002: 53). Paskutinysis veikiantis LLKS Tarybos narys, Kęstučio apyg. Visuomeninės dalies viršininkas, prt. ltn. Jonas Vilčinskas-Algirdas kartu su jau minėtu J. Dobrovolskiu Antanavos kaime, Jurbarko r. šiaurinėje dalyje, agentų smogikų buvo nužudytas 1953 m. rugsėjo 19 d. (Vaitkevičius 2020b: 156)[4].

2 Vartojami terminai – iš partizanų šaltinių.

3 Skaičiuodami priešo nuostolius, partizanai paprastai remdavosi rėmėjų surinktais duomenimis. Suprantama, juos reikia vertinti kritiškai.

4 Kalbama tik apie veikiančius, t. y. savo pareigas vykdančius LLKS Tarybos narius. Plačiau šia tema žr. Vaitkevičius 2020b: 7–22.

Detalus Kęstučio Kasparo tyrimas apima, deja, tik trumpą partizaninio karo laikotarpį. Remdamasis bendru karo eigos vertinimu, atsižvelgdamas į partizanų organizacijų kūrimą ir raidą, jų karinę taktiką, taip pat okupanto veiksmus, autorius pradinį partizaninio karo laikotarpį dalijo į du tarpsnius – nuo 1944 m. vasaros iki 1945 m. pavasario ir nuo 1945 m. vasaros iki 1946 m. pavasario (Kasparas 1999).

Po ilgos pertraukos prie Lietuvos partizaninio karo chronologijos sugrįžo Edita Jankauskienė – nacionalinio karo koreliatų (orig. *Correlates of War*) projekto dalyvė. Remdamasi griežtai nustatyta metodika, atsižvelgdama į karinių veiksmų intensyvumą, mastus, taktiką, kariavusių pusių kovos metodų kaitą ir ginkluotų pajėgų dydį, autorė partizaninį karą suskirstė į du etapus: nuo 1944 m. vasaros iki 1946 m. pabaigos ir nuo 1946 m. pabaigos iki 1953 m. pavasario (Jankauskienė 2014: 245). Tiesa, pagal karo koreliatų metodiką, bet kurioje pasaulio šalyje vykstantis karas baigiasi tada, kai per metus žūsta mažiau kaip 1000 su karo veiksmais susijusių asmenų. Taip matuojant, Lietuvos partizaninis karas arba, autorės žodžiais tariant, intensyvus karas, prieš Sovietų Sąjungą baigėsi 1949 m. gruodžio 31 d. (Jankauskienė 2014: 254). Priimdami tokią išvadą kaip visiškai formalų projekto rezultatą, stabtelėkime ties autorės bandymu nustatyti partizaninio karo pradžios datą ir teiginiu, kad kaip organizacinis vienetas Lietuvoje ilgiausiai veikė Prisikėlimo apyg. Kunigaikščio Žvelgaičio rinkt. Juozapavičiaus tėvūnijos partizanai, kurie 1957 m. dar leido laikraštį „Partizanų šūvių aidas“ (Jankauskienė 2014: 226–227, 254–255).

KADA PARTIZANINIS KARAS PRASIDĖJO?

Remiantis karo koreliatų metodika, karo pradžia gali būti laikoma pirmoji kariaujančių pusių susidūrimų diena. Raudonoji Armija į Vilnių įžengė 1944 m. liepos 13 d., tačiau lietuvių partizanų čia nebuvo. Palyginimui, Zarasai buvo užimti liepos 29 d., o Kaunas – rugpjūčio 1-ąją. E. Jankauskienė pateikia duomenis apie tai, jog jau 1944 m. liepos 14 d. Anykščių valsčiaus Pagojės kaime 16 šaulių būrys susišaudė su 5 Raudonosios Armijos tankais, kurie pasaloje laukė vokiečių traukinio. Rytojaus dieną to paties valsčiaus Vosgėlių kaime šauliai priešinosi sovietiniams daliniams, čia žuvo Julius Strolia. Beje, okupacinės valdžios dokumentuose duomenys apie nužudytus partizanus ir žuvusius sovietinius kareivius, represinių struktūrų pareigūnus pateikiami nuo liepos 15-osios (išsamiau žr. Jankauskienė 2014: 226–227).

Gintaras Vaičiūnas, daugelį metų tyrinėjantis Anykščių krašto partizanų istoriją, patikslina, jog šaulys J. Strolia (g. 1910 m.) iš Elmininkų kaimo žuvo liepos 14-ąją. Jo duomenimis, pirmosios kautynės tarp Anykščių krašto partizanų ir NKVD pasienio kariuomenės įvyko tais pačiais metais, bet tik rugsėjo 14 d. prie Veršelių (Kavarsko seniūn.) (Vaičiūnas 2019: 19, 56).

1944 m. gruodį pasirodžiusiame Lietuvos laisvės armijos biuletenyje „Karinės ir politinės žinios“, minint trečiųjų organizacijos veikimo metų sukaktį, buvo glaustai papasakota jos istorija. Nepasirašytame straipsnyje pasakyta, kad liepos 3-ąją baigėsi organizacinis periodas ir prasidėjo aktyvi kova su ginklu rankose, „Veikiantysis sektorius (VS) pavadintas „LLA Vanagai“ pradėjo partizaninius veiksmus“ (Lietuvos 1995: 34). Deja, šiandien apie tai dar negalime pasakyti nieko konkretaus.

1949 m. liepos 15 d. Rytų Lietuvos (Karaliaus Mindaugo) srities vado, prt. mjr. Antano Slučkos-Mindaugo įsakymo Nr. 8 bendrojoje dalyje 5-ųjų laisvės kovos metinių proga buvo paskelbtas toks sveikinimas:

> <...> Sveikinu Jus penkerių metų mūsų sunkios ir žiaurios kovos, sukakties proga, taip garbingai ir nepalaužiamai vedusius kovą už brangiąją mūsų Tėvynės Laisvę. Mes įrodėme pasauliui, kad mūsų Tauta yra verta turėti vietą laisvųjų tautų tarpe. Mes pakėlėme ant savo pečių visus priešo žiaurumus, visas priešo klastas bei išdavystes ir žengiame toliau garbingi ir nepalaužti, tvirtai laikydami kovos vėliavą savo rankose <...>. (LYA f. K-12, ap. 1, b. 8 [lapai nenumeruoti])

Išliko ir plačioji šio sveikinimo redakcija, parengta tų pačių metų liepos 20 d. Voruta pavadintoje Karaliaus Mindaugo srities vadovybės būstinėje:

> Brangūs mūsų Šventos kovos už Lietuvos Laisvę pradininkai ir tęsėtojai Broliai, Sesės Partizanai!
>
> Jau penki metai praslinko nuo tada, kai Lietuvos žemė suvaitojo raudonojo slibino prislėgta. Penki metai antižmogiškose kovos sąlygose <...>.
>
> Lietuvis negali pasirinkti mirties. Jis renkasi sau gyvenimą, gyvenimą[5] pirkdamas Jį savo krauju.

5 Riktas. Matyt, spausdinant mašinėle antrą kartą buvo pakartotas žodis „gyvenimas“.

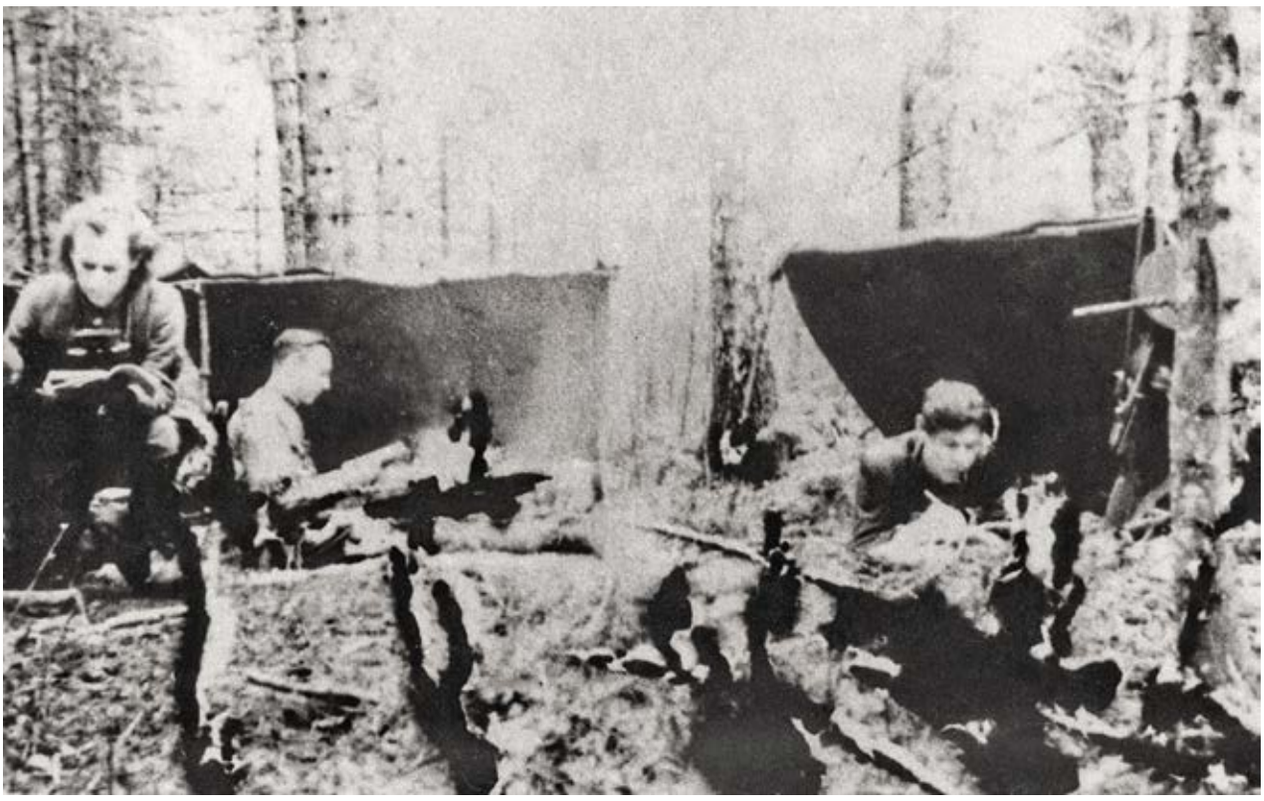

4 pav. Žemaičių apyg. Šatrijos rinkt. Juozapavičiaus tėvūnijos partizanai vasaros stovykloje dirba leidybinį darbą. Iš kairės: K. Liuberskis, J. Adomaitis, S. Erstikis. Apie 1954–1955 m. rugsėjo 4 d. (reprodukcija saugoma LGGRTC Okupacijų ir laisvės kovų muziejuje, P-P720; gauta iš Elenos Erstikytės-Pričinienės, S. Erstikio sesers)

> Kovų Broliai, Sesės Partizanai! Reikšdamas gilią padėką už iki šiol išlaikytą aukštą kovos dvasią, vienybę ir pasiaukojimą, ar tai kovos lauke, ar savo darbuose bei žygiuose, švenčiant šią liūdnąją mūsų Tautai sukaktį, tikiu, kad būsite dar tvirtesni, dar narsesni, dar labiau nepalaužiami, garbingi ir ištikimi kritusiųjų šioje žiaurioje kovoje už brangiąją Laisvę, Testamento vykdytojai. Garbingai išlaikysite Kovos vėliavas savo tvirtose partizaniškose kovose užgrūdintose rankose iki visiškos Pergalės – Laisvės <...>. (LYA f. K-12, ap. 1, b. 8 [lapai nenumeruoti])

1950 m. birželio 15 d. LLKS Tarybos Prezidiumo nariai 10-ųjų Lietuvos okupacijos metinių proga parengė kreipimąsi į tautiečius, tačiau konkrečios partizaninio karo pradžios datos jame nenurodė: „Vos spėjus įžengti raudonajai armijai, visuose Lietuvos kampuose grupelės jaunų pasiryžėlių paliko tėviškes ir su ginklu rankoje išėjo į miškus“ (Tautiečiai 1951: 2)[6]. Vasario mėnesį dar buvo minima LLKS įkūrimo „organizacinė sukaktis“, būdavo, apygardų vadai sveikino laisvės kovotojus apygardos įkūrimo metinių proga, laisvės kovotojai minėjo savo partizanavimo sukaktis, skaičiuodami miške praleistą laiką net mėnesių tikslumu.

KADA PARTIZANINIS KARAS BAIGĖSI?

Jau buvo minėta, kad 1953 m. rugsėjo 19 d. žuvo paskutinis savo pareigas ėjęs LLKS Tarybos narys J. Vilčinskas. Nuo tada partizanų organizaciniai vienetai ir pavieniai kovotojai veikė be Vyriausiosios vadovybės, tačiau išsaugodami tęstinumą – uniformas arba jų elementus, skiriamuosius ženklus, iš dalies raštvedybą, rengė, spausdino ir daugino laikraštėlius, atsišaukimus ir kt.

Dėl Juozapavičiaus tėvūnijos, kurią E. Jankauskienė laikė ilgiausiai veikusiu Lietuvos partizanų organizaciniu vienetu, tai pirmiausia reikia patikslinti jos priklausomybę. Iš 1952 m. rugsėjo 8 d. Žemaičių apyg. Šatrijos rinkt. vado Jono Jankausko-Alvito įsakymo aišku, jog Prisikėlimo apyg. Kunigaikščio Žvelgaičio rinktinei priklausiusi Juozapavičiaus tėvūnija, kurios teritorija plytėjo Akmenės, Joniškio ir Šiaulių rajonuose[7],

6 Palyginimui, dar buvo paskelbtas antras kreipimasis ta pačia proga, datuotas 1950 m. liepos 1-ąja (Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos Prezidiumo į lietuvių tautą kreipimasis. *Malda girioje*, Nr. 10, p. 2–5) ir trečias – 1951 m. sausio 5 d. (Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos Prezidiumo į lietuvių tautą kreipimasis. *LB biuletenis*, Nr. 1, p. 2–5).

7 Istoriniuose Žagarės, Gruzdžių, Skaistgirio valsčiuose.

buvo tik ką įtraukta į pietuose buvusios Žemaičių apyg. Šatrijos rinktinės sudėtį, tėvūnijos vadas tapo minėtos rinktinės vado pirmuoju pavaduotoju (KRTM GEK–3807)[8].

Antra, po 1953 m. rugsėjo 19 d. Juozapavičiaus tėvūnijoje organizuotai veikė tik trys partizanai: tėvūnijos vadas, prt. j. psk. Steponas Erstikis-Papartis[9] (g. 1920 m.), Juozapavičiaus tėvūnijos Visuomeninės dalies viršininkas, Lietuvos kariuomenės vrš. Kostas Liuberskis-Budageidis[10] (g. 1913 m.) ir tos pačios tėvūnijos Ąžuolo būrio partizanas Antanas Rudnickas-Žirnis (g. 1934 m.) (išsamiau žr. Krikštaponis 2013). 1954 m. prie jų prisijungė Julius Adomaitis-Erdvilas (g. 1931 m.). Tačiau tų pačių metų rugpjūčio 10 d. laiške K. Liuberskis, aprašydamas susidūrimus su priešu (Politinių 2001: 233–237), kalba apie jų – partizanų – trijulę; matyt, A. Rudnicko kartu su jais jau nebuvo.

1952 m. gegužės 23 d. įvykusio jungtinio Juozapavičiaus tėvūnijos vadovybės ir Ąžuolo būrio partizanų posėdžio protokole K. Liuberskis-Budageidis vadinamas tėvūnijos Visuomeninės dalies viršininku, kuris viešu balsavimu minėtame posėdyje buvo išrinktas ir „partizanų lietuviškos minties laikraštuko, Juozapavičiaus tėvūnijos organo „Partizanų Šūviams Aidint“ atsakinguoju redaktoriumi (KRTM GEK–3884). Tų pačių metų liepos 1 d. pasirodė pirmasis laikraštėlio numeris, atspausdintas ir padaugintas rašomąja mašinėle (laikraštėlio apimtis vėliau svyravo nuo 36 iki 52 puslapių, jis buvo leidžiamas iki 50 egz. tiražu).

1955 m. rugsėjo 4 d. S. Erstikis, K. Liuberskis ir J. Adomaitis Laumakių kaime (Šiaulių r.) buvo apnuodyti medumi pateptais blynais su specialiuoju preparatu ir per plauką išvengė arešto, žūties (Rudienė 1999: 168–169; Sereičikas ir kt. 2016: 51). Po šio įvykio K. Liuberskis išsiskyrė su J. Adomaičiu, gydėsi ir tik po kurio laiko vėl susitiko. Po metų pertraukos jie dvi žiemas (1956 ir 1957 m.) gyveno Latvijoje, Duobelės r. Ukrių kaimo Ilgos viensėdyje pas Lukošius. Ten atnaujino laikraštėlio jau pakeistu pavadinimu „Partizanų šūvių aidas“ leidybą (Krikštaponis 2013). J. Adomaitis žuvo 1958 m. rugsėjo 19 d. Žeimių miške (Joniškio r.), o K. Liuberskis – 1969 m. spalio 2 d. Saunorių dvarelyje (dabar – Liepkalnio kaimas, Akmenės r.) (Krikštaponis 2013; Vaitkevičius, Petrauskienė 2019: 223).

5 pav. Partizanų lietuviškos minties laikraštuko „Partizanų šūviams aidint“ viršelis (1952 m., Nr. 2). Saugoma LGGRTC Okupacijų ir laisvės kovų muziejuje (PR 93)

K. Liuberskis – paskutinis Juozapavičiaus tėvūnijos ir visos Lietuvos ginkluotas laisvės kovotojas, kuris kartu su J. Adomaičiu leido ir paskutinį partizanų laikraštėlį. Kalbėdama apie ilgiausiai veikusį partizanų organizacinį vienetą, E. Jankauskienė nežinojo, kad Kęstučio apyg. erdvėje nuo 1952 m. rugpjūčio 5 d. iki 1957 m. spalio 16 d. būta didelio, subordinuoto Povilo Lukšio rinkt.[11] Kęstučio tėvūnijos Radvilos dalinio (1 lent.), kuris palaikė ryšius ir neretai kartu su kaimyninės Vaidoto rinkt. Vaidilos tėvūnijos Žalgirio dalinio partizanu Jonu Bartušu-Ukrainiečiu vykdė karo lauko teismo mirties nuosprendžius. Šiuo požiūriu, partizanai buvo ypač aktyvūs 1955–1956 m. laikotarpiu.

8 Prisikėlimo apyg. panaikinta 1952 m. birželio 1 d.

9 Sakytinis slapyvardis Patašonas.

10 Sakytinis slapyvardis Žvainys.

11 1952 m. vasario 16 d. Prisikėlimo apyg. Maironio rinkt. pavadinimas pakeistas į Povilo Lukšio; tų pačių metų birželį Prisikėlimo apyg. panaikinta, minėta rinktinė buvo įjungta į Kęstučio apyg. sudėtį.

1 LENTELĖ

Partizanai, kurie po 1953 m. rugsėjo 19 d. Kęstučio apyg. ir buvusių Prisikėlimo, Didžiosios Kovos apyg. erdvėje veikė kaip organizacinis vienetas

VARDAS, PAVARDĖ	SLAPYVARDŽIAI	GIM. METAI	Į PARTIZANUS ĮSTOJO	ŽŪTIES DATA	ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	PASTABOS
Kęstučio apyg. Vaidoto rinkt. Vaidilos tėvūnija, Žalgirio dalinys						
Jonas BARTUŠAS	Ukrainietis (raš.), Algis (sakyt.)	1914-02	1946-03	1960-07-19	Asmeninės 1950–1952; LYA f. K-1, ap. 58, b. 43649/3, l. 49; LKPŽ 28; Pocius 1996; Banys 1998: 33–34.	
Zenonas KREGŽDĖ, Jono	Balandis, Rolanas, Kovotojas	1930	1950 ar 1951	Areštuotas 1953-10-26, pabėgo 1953-12-26, žuvo 1958-07-10	Banys 1998: 31–32; Smitrius, Šniuolis 2014: 161; Vardynas I 555.	Su J. Bartušu ryšį palaikęs, spėjama, to paties dalinio partizanas
Kęstučio apyg. Povilo Lukšio rinkt. Kęstučio tėvūnija, Radvilos dalinys						
L. e. Kęstučio tėvūnijos vado pareigas, Radvilos dalinio vadas, prt. j. psk. Juozas DZIKAS	Žiburys (raš.), Alksnis (sakyt.), Žvejas (sakyt.)	1928	1949-11-30	1957-10-16	LYA f. K-5, ap. 1, b. 145, l. 29; LYA f. K-1, ap. 58, b. 43649/3, l. 49; OLKM PF 1416 (atv.); Meškauskas 1994: 20–21; LKPŽ 46.	
Zenonas LENARTAVIČIUS (LENORTA), Antano	Tarzanas (raš.), Girėnas (sakyt.), Audra	1933	1952	1960-08-11	LYA f. K-1, ap. 58, b. 43649/3, l. 49; Meškauskas 1994: 45; LKPŽ 94; Pocius 1996; Banys 1998: 34; Aukštaitijos 2006: 245; Smitrius, Šniuolis 2014: 209.	
Prt. grand. Vladas NOREIKA, Juozo	Jūreivis (var.: Jūrininkas), Rugelis, Žvainys (raš.), Tilvytis (sakyt.)	1929	1950 rud.	1956-09-03	LYA f. K-1, ap. 58, b. 26510/3, t. 1, l. 43atv, 185; ; LYA f. K-1, ap. 58, b. 43126/3, l. 53; LYA f. K-1, ap. 58, b. 43649/3, l. 9-11, 49-50; Meškauskas 1994: 44–45; LKPŽ 118.	
Juozas NOREIKA, Juozo	?	1933	1955-09 (pabėgęs iš tremties)	1956-09-03	LYA f. K-1, ap. 58, b. 43649/3, l. 9-11; LYA f. K-1, ap. 58, b. 43649/3, l. 49; Meškauskas 1994: 44–45; LKPŽ 118; Vardynas II 31.	
Antanas RAMOŠKA, Antano	Mindaugas	1935	1955-02-18	1957-06-28	LYA f. K-1, ap. 58, b. 43649/3, l. 49; Meškauskas 1994: 55; LKPŽ 137.	
Kęstučio tėvūnijos Radvilos dalinio Vytauto grupės vadas Jonas Vytautas ULICKAS, Broniaus	Balandis (raš.), Klajūnas (sakyt.), Klevas	1930-03-10	1951-06-23	Areštuotas 1956-09-03, pabėgo ir žuvo 1956-12-07	LYA f. K-1, ap. 58, b. 43649/3; OLKM PF 1416 (atv.); LKPŽ 170; Aukštaitijos 2006: 244.	
Alfonsas URBONAS, Prano	Linelis, Žilvitis, Balandis	1928	1950	1953-11-23	Meškauskas 1994: 64; Petrauskienė ir kt. 2017: 231; Vardynas II 419.	

VARDAS, PAVARDĖ	SLAPYVARDŽIAI	GIM. METAI	Į PARTIZANUS ĮSTOJO	ŽŪTIES DATA	ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	PASTABOS
Didžiosios Kovos apyg. A rinkt. Žilvičio kuopos, Dobilo būrio partizanas, kuris 1952 m. rugpjūčio 5 d. buvo įtrauktas į Povilo Lukšio rinkt. Kęstučio tėvūnijos Radvilos dalinį						
Vytautas ŽUKAUSKAS	Mėnulis	1927	1946-06-26	1955-01-17	LYA f. K-1, ap. 58, b. 26800/3, t. 2, l. 296-15; Meškauskas 1994: 70; Gabužienė 1997: 98; KVR (u. k. 44842 [aprašas]).	
Jonas BARTUSEVIČIUS	Vėtrungė	1927		1955-01-17	LYA f. K-1, ap. 58, b. 43649/3, l. 97; Gabužienė 1997: 95–96; KVR (u. k. 44842 [aprašas]).	Kartu su V. Žukausku žuvęs jo bendražygis, kurio priklausomybė tam pačiam organizaciniam vienetui oficialiai nepatvirtinta

6 pav. Kęstučio apyg. Povilo Lukšio rinkt. Kęstučio tėvūnijos Radvilos dalinio ir kaimynystėje veikusių Vaidoto rinkt. partizanų veikimo žemėlapis. 1956 m., pagal V. Ulicko parodymus baudžiamojoje byloje (taškas apibendrintai žymi apylinkę). Autoriaus brėžinys

1952 m. rugpjūčio 5 d. Povilo Lukšio rinkt. vado prt. ltn. Viktoro Šniuolio-Vytvyčio įsakymu – jis rėmėsi tos pačios dienos prt. ltn. Juozo Paliūno-Ryto raštu – buvo suformuotas naujas Povilo Lukšio rinkt. Kęstučio tėvūnijos Radvilos (RAD) dalinys ir jo vadu paskirtas buvęs tos pačios tėvūnijos Vytenio dalinio visuomeninkas[12], prt. grand. Juozas Dzikas-Žiburys; tą pačią dieną jis pakeltas ir į jaunesniuosius puskarininkius (LYA f. K-1, ap. 58, b. 26800/3, t. 2, l. 296-15). 1949 m. lapkričio 30 d. į partizanus įstojęs J. Dzikas tuo metu dalinyje buvo bene didžiausią partizaninės kovos patirtį turintis kovotojas.

12 T. y. asmuo atsakingas už visuomeninę veiklą, kurią partizanai suprato kaip vidinę ir išorinę laisvės kovos komunikaciją.

7 pav. Kęstučio apyg. Povilo Lukšio rinkt. Kęstučio tėvūnijos Radvilos dalinio kovotojai. Pirmoje eilėje iš kairės: J. Dzikas-Žiburys (priešakyje – kulkosvaidis DP28) ir A. Urbonas-Linelis (šalia – kulkosvaidis MG34), antroje eilėje Z. Lenartavičius-Tarzanas ir V. Žukauskas-Mėnulis (ginkluotas K98K), trečioje – J. V. Ulickas-Balandis (K98K), J. Bartusevičius-Vėtrungė (PPŠ41) ir V. Noreika-Žvainys (K98K). Apie 1951 m. birželį–1953 m. lapkritį, labiausiai tikėtina, kad fotografuota 1952 m. vasarą. RKLKA fototeka CD-184 (Igno Meškausko nuotraukų rinkinys; ginklus nustatė Domantas Mickeliūnas)

Tuo pačiu V. Šniuolio įsakymu ir į tą patį dalinį taip pat buvo įtrauktas Didžiosios Kovos apyg. A rinktinės Žilvičio kuopos Dobilo būrio partizanas Vytautas Žukauskas-Mėnulis, kuris faktiškai jau veikė kartu su Povilo Lukšio rinkt. Kęstučio tėvūnijos Vytenio dalinio partizanais. Tačiau 1953–1954 m. V. Žukauskas kartu su Jonu Bartusevičiumi-Vėtrunge ir pas juos iš Pernaravos apylinkių (Kėdainių r.) atėjusiu Jonu Vytautu Ulicku-Balandžiu žiemojo jau Vanagiškių kaime netoli Žeimių (Jonavos r.) (LYA f. K-1, ap. 58, b. 43649/3, l. 97) ir tokiu būdu Radvilos dalinio erdvė rytų kryptimi kuriam laikui išsiplėtė papildomais 25 km. Palyginimui, J. Dzikas kartu su Antanu Ramoška-Mindaugu veikė Pajieslio apylinkėse (Kėdainių r.) ir palaikė ryšį su J. Bartušu Čekiškės apylinkėse (Kauno r.), o pastarasis savo ruožtu – su Zenonu Kregžde-Balandžiu – apie Juodaičius (Raseinių r.). Kaip jau minėta, J. V. Ulickas kartu su Zenonu Lenartavičiumi-Tarzanu veikė apie Pernaravą, palaikė ryšius su broliais Vladu (slap. Jūreivis) ir Juozu (slapyvardis nežinomas) Noreikomis Ilgižių apylinkėse (Raseinių r.)

Šiuos duomenis reikia toliau po kruopelę rinkti ir kruopščiai tikrinti, pildyti, įsisąmoninti. Šiandien svarbu pabrėžti, kad 1956 m. spalio 7 d. tardomas J. V. Ulickas pasakė, kad jų dalinys vadovaujasi LLKS įstatais ir politinėmis nuostatomis (*уставом и политическими установками*), t. y. toliau tęsia šios organizacijos veiklą. Tokį patį įspūdį daro 1955 m. kovo 18 d. datuotame laiške esantis laikinai Kęstučio tėvūnijos vado pareigas

einančio J. Dziko-Žiburio parašas su nurodytomis pareigomis (LYA f. K-1, ap. 58, b. 43649/3, l. 50, 213-6). Be to, Radvilos dalinio partizanai palaikė tarpusavio ryšius, naudojo parolius (susitikimų slaptažodžius), gyveno poromis, po keturis, kartkartėmis susirinkdavo į didesnį būrį (7 pav.). Didesnius atstumus šie partizanai dažniausiai įveikdavo naktimis arkliais, dviračiais, taip pat motociklais ir lengvaisiais automobiliais (LYA f. K-1, ap. 58, b. 43649/3, l. 96).

PARTIZANAI APIE KARO EIGĄ

Ir partizanų vadai, ir eiliniai kovotojai didžiausia pergale ir lūžiu kare laikė 1949 m. vasario 10 d. įkurtą Lietuvos laisvės kovos sąjūdį. Iš pirmo žvilgsnio tai esamos organizacijos pavadinimo pakeitimas kitu (*visi vieningai nutarė <...> sąjūdį pavadinti nauju vardu* – Laisvės 1996: 297). Tačiau iš tikrųjų tai buvo pagrindinis 1948 m. birželio 19 d. pradėto įgyvendinti J. Žemaičio visos Lietuvos partizanų karinės ir politinės organizacijos projekto tikslas. Daugelis su juo susijusių užduočių imtos sėkmingai spręsti 1949 m. vasario 10 d. prasidėjusioje LLKS Tarybos sesijoje.

LLKS įkūrimo svarbą, šio įvykio reikšmę suprato ne tik visos Lietuvos partizanų vadų susitikimo Radviliškio krašte dalyviai. Žinią apie LLKS ir Tarybos priimtus nutarimus, deklaraciją taip pat sutiko ir kovotojai apygardose, plg.: „Po ilgų kovos metų, sudėjus daugybę aukų, pagaliau pasiektas visų kovojančių dalinių susivienijimas. Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdis visoje Lietuvoje!“ – į savo dienoraštį neslėpdamas džiaugsmo įrašė prt. ltn. Lionginas Baliukevičius-Dzūkas (2006 [1949]: 125).

Būtent su šiais istoriniais įvykiais susijęs, lyg būtų savaime suprantama jų tąsa, LLKS Visuomeninės dalies viršininko, tuo metu prt. plk. ltn. Juozo Šibailos-Merainio ir Visuomeninės dalies Tautinio skyriaus viršininko prt. kpt. Broniaus Liesio-Nakties raginimas visiems organizaciniams vienetams rinkti istorinę medžiagą (žinias apie kautynes, gyvų likusių laisvės kovotojų prisiminimus ir kt.), rašyti apygardų, rinktinių, tėvūnijų istorijos apybraižas. Žinomos išlikusios Tauro apyg. Žalgirio rinkt. (Tigras 1991 [1949]), Algimanto (vėliau – Vyčio) apyg. Žaliosios rinkt. (Visvaldas 1993 [1951]), Prisikėlimo apyg. Maironio rinkt. Birutės tėvūnijos (LYA f. 5, ap. 1, b. 206; Petrauskienė ir kt. 2017: 10–11) ir kai kurių kitų organizacinių vienetų istorijos. Tampa aišku, kad partizanai į karo eigą ir istoriją žvelgė būtent

8 pav. Jungtinės Kęstučio apyg. Savanorio rinkt. Manto dalinio vadovybės dar 1947 m. liepą naudotas LLA spaudas (LYA f. K-5, ap. 1, b. 72, l. 10)

organizaciniu požiūriu – kiek ir kaip partizanų veikta atskirai, pagal savo programas ir vadovaujant skirtingiems vadams, koks vieno ar kito organizacinio vieneto nueitas kelias iki LLKS įkūrimo. Visuomet ir besąlygiškai buvo reiškiama pagarba žuvusiems kovos draugams.

Taip pat elgėsi ir J. Žemaitis, kai praėjus dviem savaitėms po arešto, 1953 m. birželio 12 d. kalėjime sutiko rašyti „Apybraižą apie pogrindžio organizaciją nuo BDPS sužlugimo iki pastarojo meto“. Neišgaudami konkrečių parodymų, priešai tenkinosi tuo, ką rašė pats J. Žemaitis[13], ir pagal tai rengė savo ataskaitas. N. Gaškaitės duomenimis, J. Žemaitis rašė iš viso 8 dienas, tačiau išliko tik nedidelė – pradinė – apybraižos dalis (Gaškaitė 2007: 357–359; Vaitkevičius 2020b: 224–241).

Neturėtų stebinti faktas, kad J. Žemaitis į partizaninio karo eigą žvelgė būtent kaip į laisvės kovotojų pastangas vienytis, kurti organizaciją. Jo „Apybraiža“ – lyg sėkmingai įgyvendinto LLKS organizacijos projekto aprašymas su nedideliais asmeninio kovos kelio intarpais. Be to, atkreiptinas dėmesys, kad atskaitos tašku J. Žemaitis pasirinko paskutinio veikusio BDPS Prezidiumo nario, teisės mokslų daktaro Alfonso Vabalo-Gedimino žūtį 1948 m. gegužę[14] – taip pat elgėmės

13 Tiesa, „Apybraiža“ buvo cenzūruota.

14 Tai nedidelė klaida, nes A. Vabalas žuvo 1948 m. birželio 26 d.

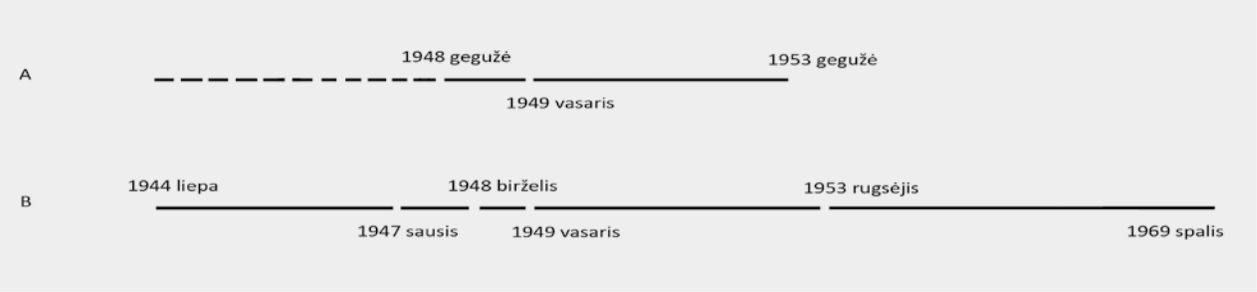

9 pav. Partizaninio karo eiga pagal J. Žemaičio „Apybraižą“ (A) ir jos pagrindu – nauja išplėstinė periodizacija, atsižvelgiant į partizanų pastangas sukurti ir išlaikyti visos Lietuvos laisvės kovotojų politinę ir karinę organizaciją (B). Autoriaus schema

ir mes, fiksuodami paskutinio LLKS Tarybos nario J. Vilčinsko ir paskutinio ginkluoto Lietuvos partizano K. Liuberskio žūtį.

Taigi, partizaninio karo eigą J. Žemaitis dalijo į keturis tarpsnius: iki 1948 m. gegužės (BDPS laikotarpio pabaigos), nuo 1948 m. birželio 19 d. iki 1949 m. vasario 10 d. (Vieningos laisvės kovos sąjūdžio ir atkurto BDPS Prezidiumo su Vyriausiuoju ginkluotų pajėgų štabu (VGPŠ) laikotarpis, kurį betarpiškai tęsė LLKS Tarybos sesija nuo 1949 m. vasario 10 iki 23 d.[15]) ir nuo 1949 m. vasario 23 d. iki 1953 m. gegužės 30 d., kuomet Šimkaičių miške J. Žemaitis buvo suimtas (LLKS laikotarpis) (Vaitkevičius 2020b: 227).

Deja, J. Žemaičio tekstas nutrūksta sulig antrojo tarpsnio įvykiais 1948 m. gruodį. Į bylą nebuvo įdėta likusi „Apybraižos“ dalis, bet iš to, kas išliko parašyta ir apie ką užsimena autorius, ši istorija turėjo turėti 4 skyrius ir dar priedus – J. Žemaičiui žinomų ryšininkų, ryšių punktų vedėjų ir kitų susijusių asmenų sąrašus (Vaitkevičius 2020b: 232).

J. Žemaičio „Apybraiža“ – ne tik istoriniais faktais ir prisiminimais paremtas liudijimas apie partizanų pastangas sukurti Vyriausiąją vadovybę. Laikantis eminio požiūrio, šiandien jį reikia laikyti pagrindiniu partizaninio karo eigos pasakojimu ir tik nežymiai papildyti tuo, apie ką J. Žemaitis „Apybraižoje“ nerašė arba negalėjo žinoti. Tad pirmuoju partizaninio karo eigoje laikytinas tarpsnis nuo karo pradžios 1944 m. liepą (Šiaurės rytų Lietuvos partizanai ja laikė liepos 15-ąją) iki 1947 m. sausio 15–16 d., kuomet, atsiribojus nuo Juozo Markulio-Erelio, Juodupiuose (Vilkaviškio r.) buvo įkurtas BDPS Prezidiumas ir sudarytas VGPŠ. Organizaciniu požiūriu, šiuo laikotarpiu veikė daugelis antisovietinio pogrindžio ir ginkluoto pasipriešinimo organizacijų, bet su tam tikromis išlygomis vyravo LLA[16].

Antrasis tarpsnis apima 1947 m. sausio 17 d. – 1948 m. birželio 26 d., t. y. BDPS Prezidiumo laikotarpį, o trečiasis tarpsnis prasidėjo likus vos savaitei iki antrojo pabaigos: 1948 m. birželio 19 d. prie Brukų k. (Kelmės r.) esančiame miškelyje buvo įkurtas Vieningas laisvės kovos sąjūdis, tų pačių metų lapkričio 10–12 d. Dukto miške (Radviliškio r.) atkurtas BDPS Prezidiumas ir VGPŠ, o 1949 m. vasario 10 d. Minaičiuose (Radviliškio r.) prasidėjo LLKS organizacijos istorija, kuri baigėsi, kaip jau buvo minėta ankstesniuose poskyriuose, 1953 m. rugsėjo 19 d., žuvus paskutiniam Tarybos nariui J. Vilčinskui. Rytojaus dieną prasidėjo penktasis ir paskutinis – savarankiškai veikiančių LLKS organizacinių vienetų ir pavienių kovotojų – laikotarpis, kuris baigėsi 1969 m. spalio 2 d. su K. Liuberskio žūtimi.

Pabaigoje dar kartą pamėginkime atsakyti į klausimą, kodėl partizanai iškėlė organizacijos svarbą, nuošalyje palikdami kovos taktiką ir strategiją, žuvusiųjų (ir laisvės kovotojų, ir priešo kareivių) skaičių. Palyginimui, Tauro apyg. Žalgirio rinkt. vadovybės narys, prt. ltn. Feliksas Žindžius-Tigras rinktinės istorijoje apie visos Lietuvos partizanų vadų susitikimą ir LLKS įkūrimą parašė: „Kada Vilniuje vyko LKP(b) suvažiavimas, kaip griauti Lietuvą iki pačių pamatų, tuo pat metu dirbo išrinktoji partizanų taryba, dėdama kertinius akmenis Lietuvos valstybės atstatymui“ (Tigras 1991 [1949]: 67). Šis būdingas

15 Dėl datos taip pat žr. Čepulytė, Vaitkevičius 2013: 110–111.

16 Pietų Lietuvoje jos įtaka buvo nedidelė.
Beje, remiantis prt. plk. Adolfo Ramanausko-Vanago tardymo protokolu, 1949 m. vasarį, vykstant LLKS Tarybos posėdžiui, būtent J. Žemaitis ir prt. mjr. Petras Bartkus-Žadgaila su J. Šibaila ginčijosi dėl LLA istorinės reikšmės. Pastarasis LLA neteikė didesnės svarbos, arba buvo linkęs ją nutylėti (išsamiau žr. LYA f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 1, l. 199).

Vyčio apygardos partizanai laidoja Antaną Žilį-Žaibą (jis žuvo 1949 m. gegužės 15 d.). RKLKA fototeka Nr. 971

vertinimas – tai patvirtinimas, kad laisvės kovotojai į partizanų organizaciją žvelgė ne kariniu ar vadovavimo ginkluotoms pajėgoms požiūriu, o pirmiausia kaip į okupuotos Lietuvos valdžią.

Kiekvienas partizanų bandymas organizaciją – valdymo organą – kurti, o vėliau išlaikyti, yra arba kelias į pergalingą LLKS įkūrimą (iki 1949 m. vasario 10 d.), arba šios Lietuvos partizanų pogrindžio valstybės veiklos laikotarpis (po 1949 m. vasario 10 d.). Toks partizanų požiūris į karo eigą iš esmės skiriasi nuo istoriografijoje pateikiamo ir šiandien visuomenėje vis dar gajaus vertinimo, esą partizaninis karas po aktyvių ginkluotų laisvės kovotojų veiksmų 1944–1946 m. sumenko ir palaipsniui išblėso (plg. „1949 m. partizanų jėgos pradėjo išsekti“ – Girnius 1987: 186). Dar kartą pabrėžtina, kad partizanai į karo eigą žvelgė ne kariniu, o organizaciniu – teisėtos Lietuvos valdžios (at)kūrimo – požiūriu, ir tai reiškia, jog nuo 1944 m. dedamas pastangas sukurti vieningos Lietuvos partizanų organizacijos vadovybę vainikavo 1949 m. vasarį įkurtas LLKS ir sėkmingai surengta beveik dviejų savaičių trukmės šios organizacijos Tarybos sesija.

APIBENDRINIMAS IR IŠVADOS

Nagrinėdami partizaninio karo eigą – iš pirmo žvilgsnio abstraktų tyrimų objektą, iškėlėme ne tik bendrus periodizacijos, bet ir konkrečius karo pradžios, pabaigos klausimus. Istorikų darbų akistata su partizanų tekstais atskleidė priešingus požiūrius į tai, kaip partizaninis karas vyko, kaip jis gali būti vertinamas. Vaizduojant kreivėmis, istorikų nagrinėjamo partizanų karinio aktyvumo kreivė nuo 1944–1946 m. leistųsi žemyn, o partizanų sureikšminto politinės ir karinės organizacijos kūrimo kreivė nuo 1947–1948 m. kiltų aukštyn.

Suprantama, vieno teisingo partizaninio karo vertinimo nėra ir negali būti. Partizanai turėjo ir istorikai iki šiol vis turi savų motyvų. Tačiau siektina, kad XX a. Lietuvos istorijos darbuose laisvės kovotojų balsas būtų girdimas ir apmąstomas.

Išplėtotą partizaninio karo periodizaciją, paremtą pačių laisvės kovotojų vertinimu, sudaro penki pagrindiniai tarpsniai:

1) 1944 m. liepos 15 d. – 1947 m. sausis (daugelio antisovietinio pogrindžio ir ginkluoto pasipriešinimo organizacijų laikotarpis);

2) 1947 m. sausis – 1948 m. birželis (BDPS laikotarpis);
3) 1948 m. birželis – 1949 m. vasaris (atkurto BDPS Prezidiumo ir VGPŠ laikotarpis);
4) 1949 m. vasaris – 1953 m. rugsėjis (LLKS laikotarpis);
5) 1953 m. rugsėjis – 1969 m. spalio 2 d. (savarankiškai veikiančių organizacinių vienetų ir pavienių laisvės kovotojų laikotarpis).

Taip į laisvės kovą nuo partizaninio karo pradžios iki 1953 m. gegužės žvelgė partizanai ir LLKS Tarybos prezidiumo pirmininkas, prt. gen. J. Žemaitis. Jų siekis sukurti vieningą visos Lietuvos partizanų organizaciją prilygo pastangoms okupuotoje šalyje atkurti teisėtą valdžią. Būtent toks kontekstas leidžia geriau suprasti ir paaiškinti džiaugsmą, su kuriuo partizanai sutiko LLKS įkūrimą. Primintina, kad didžiausia Lietuvos partizanų pergalė – 1949 m. vasario 16 d. LLKS Tarybos deklaracija – taip pat buvo pasiekta ne ginklu, o organizacinėmis pastangomis.

Straipsnis parengtas pranešimo „Nauja Lietuvos partizaninio karo periodizacija“, perskaityto 2023 m. birželio 2 d. Nacionalinio muziejaus LDK Valdovų rūmuose surengtoje tarptautinėje konferencijoje „Tarp Baltijos ir Juodosios jūrų: karybos istorija ir tyrimai“, pagrindu.

SANTRUMPOS

Partizanų organizaciniai vienetai
apyg. – apygarda
rinkt. – rinktinė

Kariniai laipsniai
gen. – generolas
grand. – grandinis
j. psk. – jaunesnysis puskarininkis
kpt. – kapitonas
ltn. – leitenantas
mjr. – majoras
plk. – pulkininkas
prt. – partizanas
vrš. – viršila

Organizacijos, institucijos
BDPS – Bendras demokratinio pasipriešinimo sąjūdis
LLA – Lietuvos laisvės armija
LLKS – Lietuvos laisvės kovos sąjūdis
NKVD – Vidaus reikalų liaudies komisariatas (orig. НКВД)
VGPŠ – Vyriausiasis ginkluotų pajėgų štabas

Archyvai, muziejai, rinkiniai
KRTM – buvusio Kauno rezistencijos ir tremties muziejaus rinkiniai
LYA – Lietuvos ypatingasis archyvas
RKLKA – Romo Kauniečio laisvės kovų archyvas

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Anušauskas 2013 = A. Anušauskas. *Teroras, 1940–1958 m.* Vilnius (2 leid.).

Asmeninės 1950–1952 = [Žalgirio dalinio] *Asmeninės sudėties žinios* [po 1950-06 – 1952]. Kęstučio apyg. Vaidoto rinkt. archyvo dokumentų kserokopijos, saugomos Vidmanto Genio.

Aukštaitijos 2006 = *Aukštaiijos ir Žemaitijos partizanų prisiminimai*. Sudarė, nuotraukas ir archyvinę medžiagą pateikė R. Kaunietis. Vilnius.

Baliukevičius 2006 [1949] = *L. Baliukevičiaus – partizano Dzūko dienoraštis. 1948 m. birželio 23 d. – 1949 m. birželio 6 d*. Parengė A. Kašėta. Vilnius. (2 leid.).

Banys 1998 = K. Banys. Nemuno-Dubysos-Mituvos trikampio (Kęstučio apygardos Vaidoto rinktinės Vaidilos tėvūnijos) partizanai. *Laisvės kovų archyvas*, t. 24, p. 25–35.

Čepulytė, Vaitkevičius 2013 = A. Čepulytė, V. Vaitkevičius. Iš 1949 metų Lietuvos partizanų vadų susitikimo istorijos: laikas ir vieta. *Lietuvos istorijos studijos*, t. 32, p. 99–124.

Daumantas 1950 = [J. Lukša-] Daumantas. *Partizanai. Už geležinės uždangos*. [Chicago, IL, 1950].

Gabužienė 1997 = V. Gabužienė. Pasipriešinimo sąjūdžio Jonavos rajone istorijos puslapiai. *Laisvės kovų archyvas*, t. 22, p. 75–115.

Gailius 2009 = B. Gailius. *1944–1953 m. partizanų karas šiuolaikinėje Lietuvos istorinėje, politinėje ir teisinėje kultūroje*. Daktaro disertacija. Vilnius.

Gaškaitė 1997 = *Pasipriešinimo istorija. 1944–1953 metai.* Vilnius.

Gaškaitė ir kt. 1996 = N. Gaškaitė, D. Kuodytė, A. Kašėta, B. Ulevičius. *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.* Kaunas.

Girnius 1987 = K. Girnius. *Partizanų kovos Lietuvoje.* Chicago, IL, 1987.

Jankauskienė 2014 = E. Jankauskienė. 1944–1953 m. Lietuvos partizaninis karas su Sovietų Sąjunga. *Lietuvos karai. Lietuvos XIX–XX a. nacionalinių karų sisteminė-kiekybinė analizė*. Sud. G. Vitkus. Vilnius. p. 212–270.

Jurkutė 2016 = M. Jurkutė. *Lietuvos partizanų karas: sovietinis, vietinis ir išeivijos pasakojimai*. Daktaro disertacija. Vilnius.

Kasparas 1999 = K. Kasparas. *Lietuvos karas*. Kaunas.

Krikštaponis 2013 = V. Krikštaponis. Tapęs laisvės kovų legenda. *XXI amžius*, rugsėjo 6–spalio 18 d. (Nr. 33–38). Prieiga per internetą: https://www.xxiamzius.lt/numeriai/2013/09/06/atmi_01.html. [Žiūrėta 2024-07-21].

Kuodytė 1993 = D. Kuodytė. Vyčių sąjunga. *Laisvės kovų archyvas*, t. 7, p. 84–134.

KVR = *Nekilnojamų kultūros vertybių registras* [nurodomas unikalus vertybės kodas]. Prieiga per internetą: kvr.kpd.lt. [Žiūrėta 2024-07-27]

Laisvės 1996 = *Laisvės kovos 1944–1953 metais*. Sud. D. Kuodytė, A. Kašėta. Kaunas.

Lietuvos 1995 = Lietuvos laisvės armijos dokumentų rinkinys [parengė D. Kuodytė]. *Laisvės kovų archyvas*, t. 15, p. 23–56.

Meškauskas 1994 = I. Meškauskas. *Kraupūs žodžiai. Kėdainių krašto pokario tragedijos metraštis. Liudytojai ir dokumentai*. Kėdainiai, d. 1.

Mockūnas 1997 = L. Mockūnas. Pavargęs herojus. Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje. Vilnius.

Montvydaitė-Giedraitienė 2002 = I. Montvydaitė-Giedraitienė. Žemaičių priesaika: partizanų vadas Vladas Montvydas-Žemaitis ir jo kariai. *Laisvės kovų archyvas*, t. 31, p. 5–63.

Paskočiumaitė 2024 = G. Paskočiumaitė. *Lietuvos partizaninio karo pasakojimas: trijų kartų tyrimas*. Daktaro disertacija. Vilnius.

Pečiulaitis 1993 = P. Pečiulaitis. *Šitą paimkite gyvą. Atsiminimai*. Kaunas.

Petrauskienė ir kt. 2017 = A. Petrauskienė, G. Petrauskas, V. Vaitkevičius. *Partizanų bunkeris Daugėliškių miške: kompleksinių tyrimų studija ir šaltiniai*. Vilnius.

Pocius 1996 = M. Pocius. *MVD–MGB specialiosios grupės Lietuvoje 1945–1959* m. *Darbai*, Nr. 1, p. 49–72; Nr. 2, p. 53–67.

Pocius 2005 = M. Pocius. *Partizaninis pasipriešinimas Lietuvoje 1944–1953 m.: kova su kolabravimu kaltintais gyventojais*. Daktaro disertacija. Klaipėda–Vilnius.

Pocius 2006 = M. Pocius. 1944–1953 metų partizaninio karo Lietuvoje istoriografija. *Istorija*, t. 64, p. 52–64.

Pocius 2009 = M. Pocius. *Kita mėnulio pusė: Lietuvos partizanų kova su kolaboravimu 1944–1953 metais*. Vilnius.

Politinių 2001 = *Politinių kalinių, tremtinių, partizanų laiškai Šiaulių „Aušros" muziejuje*. Sud. A. Malinauskaitė. Šiauliai.

Remeikis 1980 = Thomas Remeikis. *Opposition to Soviet rule in Lithuania 1945–1980*. Chicago.

Rudienė 1999 = V. Rudienė. Kunigaikščio Žvelgaičio rinktinė. *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*. Sud. A. Malinauskaitė. Vilnius, p. 120–178.

Sereičikas ir kt. 2016 = M. Sereičikas, A. Malinauskaitė, D. Žygelis. Karo lakūnas ir partizanų spaudos leidėjas Konstantinas Liuberskis-Žvainys. *Karys*, Nr. 12, p. 46–53.

Smitrius, Šniuolis 2014 = V. Smitrius, V. Šniuolis. *Mes nemirę*. Kaunas.

Tautiečiai 1951 = [LLKS Tarybos Prezidiumas.] Tautiečiai. *Prisikėlimo ugnis*, Nr. 3 (19), p. 1–3.

Tigras 1991 [1949] = Laisvės kovų užuomazga. Žalgirio rinktinė. *Žaltvykslė*, Nr. 7–8, p. 69–77; Nr. 9–10, p. 63–71.

Truska 1995 = L. Truska. *Lietuva 1938–1953 metais*. Kaunas.

Vaičiūnas 2019 = G. Vaičiūnas. Žuvusių A*nykščių krašto partizanų žinynas*. Vilnius.

Vaišvila 2015 = A. Vaišvila. Povilas Morkūnas-Rimantas – Vidurio Lietuvos laisvės kovotojų vadas. *Kęstučio apygardos vadai*. Sud. A. Pocius. Kaunas, p. 159–182.

Vaitkevičius 2020a = V. Vaitkevičius. Įvadas. *The Anti-Soviet Resistance: New Approaches to the Lithuanian Partisan War. Antisovietinė rezistencija Lietuvoje: partizaninio karo tyrimų naujos prieigos* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. 40), p. 15–21.

Vaitkevičius 2020b = V. Vaitkevičius. Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Taryba: nariai, jų veikla ir diskusijos. *The Anti-Soviet Resistance: New Approaches to the Lithuanian Partisan War. Antisovietinė rezistencija Lietuvoje: partizaninio karo tyrimų naujos prieigos* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. 40), p. 143–377.

Vardynas I = *Lietuvos gyventojų genocidas. 1950–1953*, t. 5, [d. 1]. Ats. Red. T. B. Burauskaitė. Vilnius, 2019.

Vardynas II = *Lietuvos gyventojų genocidas. 1950–1953*, t. 5, [d. 2]. Ats. Red. T. B. Burauskaitė. Vilnius, 2020.

Visvaldas 1993 [1951] = [Stasys Kulys-]Visvaldas. LLKS Žaliosios rinktinės istorija 1944–1951. *Laisvės kovų archyvas*, t. 8, p. 31–38.

Žymantas 1965 = Stasys Žymantas. [Straipsnių ciklas] Miršt*ančiųjų garbė*. Dirva, rugpjūčio 27–rugsėjo 3 d. (Nr. 88–94). Prieiga per internetą: https://www.spauda.org/dirva-archyvas-1965/. [Žiūrėta 2024-08-12].

THE PARTISAN WAR THROUGH THE EYES OF HISTORIANS AND FREEDOM FIGHTERS

Vykintas VAITKEVIČIUS

Eighty years have passed since the start of the second Soviet occupation and the beginning of the partisan war in Lithuania. Since the partisans viewed their struggle differently than later historians did, this article aims to present historiography and then, based on partisan sources and other data, to provide the perspective of the freedom fighters themselves on the course of the partisan war. This will also be used to propose a new periodisation scheme.

The confrontation between historians' works and partisan texts reveals opposing views on how the partisan war unfolded and how it should be evaluated. When depicted with curves, the curve representing the military activity of the partisans (as analysed by historians) would decline from 1944 to 1946, while the curve representing the significance of political and military organisation, emphasized by the partisans, would rise from 1947 to 1948.

The extended periodisation of the partisan war, based on the assessments of the freedom fighters themselves, comprised five main stages:

1. The period of multiple anti-Soviet underground and armed resistance organisations from 15 July 1944 (considered by the partisans of the Eastern Lithuania region as the start of the fight for freedom) to January 1947 (when the BDPS Presidium and VGPŠ were established).

2. The BDPS period, which lasted from January 1947 to June 1948 (when the last active member of the BDPS Presidium, Dr Alfonsas Vabalas-Gediminas, was killed).

3. The period of the reestablished BDPS Presidium and VGPŠ, which began in June 1948 and continued until February 1949, when the fighters, gathered at the meeting of all Lithuanian partisan leaders, founded the LLKS (En. Union of Lithuanian Freedom Fighters), and the Council of this organisation began a session lasting almost two weeks.

4. The LLKS period, covering the interval from February 1949 to September 1953 (when the last acting member of the LLKS Council, Jonas Vilčinskas-Algirdas, was killed).

5. The period of independently operating organisational units and individual freedom fighters, which continued until the death of the last armed Lithuanian partisan, Kostas Liuberskis-Budageidys, on 2 October 1969.

This is how the freedom fighters, including General Jonas Žemaitis-Vytautas, Chair of the Presidium of the LLKS Council, viewed the struggle for freedom from the start of the partisan war until May 1953 from an organisational perspective. Their effort to create a unified partisan organisation for all of Lithuania was equivalent to the effort to restore legitimate governance in the occupied country. This context helps to better understand and explain the joy with which the partisans greeted the establishment of the LLKS. It should be noted that the greatest victory of the Lithuanian partisans —the 16 February 1949 declaration by the LLKS Council — was also achieved not through armed combat, but through organisational efforts.

Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas,
H. Manto g. 84, 92294, Klaipėda
E. paštas: vykintas.vaitkevicius@ku.lt

PERKŪNO *SKALA*

Dainius RAZAUSKAS

Tai ankstesnio straipsnio „Lazda sudavus iš uolos pasilieja versmė“ tęsinys (Razauskas 2024b: 14–21). Jame jau buvo pateikta nemažai pavyzdžių, kuriuose Perkūnas ar jo mitinis įgaliotinis uolą perskelia arba visai suskaldo. Dabar pastebėsime, jog skaldyti uolas (didelius akmenis) – būdingas Perkūno ir jo atitikmenų kitose tradicijose užsiėmimas. Savo ruožtu vienas būdingiausių uolos pavadinimų įvairiose kalbose apibūdina ją kaip (at)skeltą ar skilusią. Toks ir slavų *skala ‘uola’, tiksliai sutampantis su lietuvių žodžiu* skala*, irgi dažnai pavartojamu kalbant apie atskeltą akmenį, akmens skeveldrą ir, be kitų, turintis reikšmę ‘uola’, kuri, nors laikoma slavizmu, tokia visai nebūtinai yra. Ypač tai rodytų šio žodžio vartosena buvusiuose dvikalbiuose lietuvių-gudų kraštuose. Podraug juose Perkūno atskelta skala priskiriama velniui, o skala, kuria Perkūnas skelia, – pačiam Perkūnui kaip vienas iš Perkūno ginklo pavadinimų. Išryškėja dvi skirtingos uolos pavadinimų motyvacijos: pats žodis* uola*, kaip jau minėta anksčiau (Razauskas 2023b: 17–19), yra susijęs su veiksmažodžiais* velti*,* volioti*, o štai* skala *– su* skelti*. Iškeliama prielaida, jog pirmasis iš šių pavadinimų yra „velniškas“, o antrasis – „perkūniškas“.*

Prasminiai žodžiai: Perkūno skelta uola, lietuvių žodis skala*, skirtingi uolos pavadinimai, velnio uola ir Perkūno* skala*, lietuvių (baltų) mitologija.*

Praeitame straipsnyje jau pateikta nemažai pavyzdžių, kuriuose Perkūnas ar jo mitinis įgaliotinis uolą *perskelia* arba visai *suskaldo*, paleisdamas lietis ja užverstą versmę, užtvenktą tėkmę[1]. Anksčiau plačiai kalbėta, kaip Perkūnas trenkia (didelį) akmenį, uolą, nes po juo paprastai slapstosi ar ant jo tupinėja velnias[2], o trenkdamas kartais irgi perskelia. Prisiminkime: *Perskilę dideli akmenys esąs Perkūno darbas, kai jis įpykęs audroje mušęs po jais pasislėpusius velnius. Audroje patariama nebūti arti didelių akmenų*.[3] Kadangi velnias tėkmes tvenkia, stabdo, ir dažniausiai (dideliais) akmenimis[4], tai šiedu vaizdiniai persikloja arba, tiksliau, sudaro vieno pamatinio vaizdinio dvi atmainas.

Dar keli būdingi pavyzdžiai. Štai Balio Buračo perpasakotas padavimas: „Šiluvos miestelio lauke yra Perkūno apskaldytas akmuo, neva tai velnio girna esanti. Kartą vienas žemaitis, audrai besiartinant, ėjo iš darbo namo pro tą velnio girną. Ogi žiūri – sėdi velniūkštis susirangęs ant to akmens ir mala taboką. <...> Tik spėjo nueiti keletą žingsnių nuo velnio girnų, ogi kai skels Perkūnas į tą akmenį, kur nelabasis sėdėjo. <...> Paskui visi matė tą akmenį, Perkūno pusiau perskeltą“; kitame panašiame padavime apie „didelį akmenį“ prie Dubysos netoli Raseinių vėlgi: „Tik spėjus varstelį jam paėjėti, triskart skėlė akmenin Perkūnas.“[5]

Dar pastaraisiais metais Žydavainių k. Joniškio apylinkėse (Molėtų r.) užrašytas pasakojimas apie Vaidulų kalno akmenį:

> *Viršum kalno buvo didelis akmuo, tai, būdavo, vasarą, kai griauzmas būna, tai visadu perkūnas ten griaudžia į tą akmenį, tai taip buvo sudaužytas visai. <...> Buvo gi didelis didelis toks akmuo, a dabar jau visai nedidelis likęs. <...> Būdavo, kiekvieni metai, kai duos perkūnas, tai į šitą akmenį. Jis buvo kaip pusė stalo didumo, daugiau kaip pusė stalo, beveik nuo žemės kaip stalas buvo, o paskui jau sudaužytas, tai nieko iš jo neliko*.[6]

Sudaužytas reiškia *suskaldytas*.

Vykinto Vaitkevičiaus apibendrinimu, „Perkūno paženklinti – daugelis skilusių, įtrūkusių šventais laikomų akmenų“[7].

Kartais ši Perkūno veikla gali būti priskirta kam nors kitam: *Griaudžia, kai šv. Petras akmenis skaldo* (Šiluva, Raseinių r.); o kartais net pats *Liucipierius akmenis skaldo* (Šunskai, Marijampolės r.)[8].

Jau minėtas J. Balio pasakojimas, kaip latvių „griaustinis persekiojo velnią, jis pasislėpė po akmeniu, kurį griaustinis sutrupino“[9], taigi sudaužė į smulkias šukes, iš esmės – *suskaldė į skaldą*. Irgi jau minėtame latvių padavime apie Ar-

1 Razauskas 2024b: 17–20.
2 Razauskas 2024a: 25–30.
3 Balys 1998: 40, Nr. 148.
4 Razauskas 2023a: 26–28.
5 Buračas 1996: 27–28.
6 Balkutė 2013: 93.
7 Vaitkevičius 2016: 37.
8 Balys 1998: 58, Nr. 530, 536.
9 Balys 1998: 196, Nr. 15; žr. Razauskas 2023c: 20.

nių akmenį prie Rygos–Daugpilio plento: *Pērkons Velnu trenkājis, ka tas nekur nevarējis no Pērkoņa glābties, un tamdēļ ielīdis Ārņu akmenī. Un, kā Pērkons Velnam spēris ar savu zibeni, tā apspēris arī akmeņam vienu šķēlkši* „Perkūnas Velnią trankė, kad tas niekur negalėjo nuo Perkūno pasislėpti, todėl įlindo į Arnių akmenį. O kai Perkūnas Velniui trenkė (spyrė) savo žaibu, tai ir atskėlė (atspyrė) akmens luitą“[10]. La. *šķēlkše*, *šķēle* ‘luitas, luistas’ pašakniui būtų tiesiog *atskala*, *skala* (iš la. *šķelt* = lie. *skelti*)[11].

Dar paminėtinas latvių padavimas apie „velnio tiltą“:

> *Vecāki ļaudis stāsta, ka mežā netālu no Vilces muižas tā grava esot Velna grava. Pār gravu iet mazs akmeņu tiltiņš; zem tā Velns slēpies pērkona laikā, tādēļ iesaukts par Velna tiltiņu. Kādreiz, kad Velns izdzirdis ierūcamies pērkonu, viņš kāpis priedē lūkoties, cik tālu ir pērkons, bet pērkons bijis tuvu un spēris Velnam. Priede sašķelta vairākās daļas, un Velns ietriekts dziļi zemē.*[12]
>
> Senesni žmonės pasakoja, kad miške, netoli Vilcės dvaro, toji griova esanti Velnio griova. Per griovą eina mažas akmenų tiltelis; po juo velnias slepiasi perkūnijos metu, todėl jis pavadintas Velnio tilteliu. Kartą velnias, išgirdęs griaudžiant perkūną, lipęs pušin žiūrėti, kaip toli perkūnas, bet perkūnas buvo arti ir trenkė velnią. Pušį suskaldė į daugybę dalių, o velnią nutrenkė giliai žemėn.

Patsai Perkūno *skėlimas* šiuo atveju teko nebe akmeniui, uolai, o šalia augusiai pušiai, kurion buvo įsilipęs velnias, bet vis dėlto.

Latvių dainos lyrinis herojus, prisistatęs esąs *Dieviņa ormanītis* „Dievulio vežėjas“ (Perkūnas?), sako gavęs iš jo tokį kalaviją, kad: *Es varēju Vellam durt, / Akmentiņus saskaldīt* „Aš galėjau velnią durti, / Akmenis suskaldyti“[13].

Verta čia vėl prisiminti gudų padavimą apie akmenį, vardu „Skeltas“: *Ёсць крыніца, завецца Шчапаны камень. Зверху над крыніцай невялікі камень. Так завецца, бо камень расчапаны, а з яго цячэ крыніца* „Yra versmė, vadinasi akmuo Ščeponas. Virš versmės nedidelis akmuo. Taip vadinama, nes akmuo perskeltas, o iš jo teka versmė“[14]. Be to, kad šitas Ščeponas – tai tas pats jau aptartas Steponas, buvęs *stepas* ar *stabas*[15], čia esama dar vienos dabar mums svarbios sąsajos – tai sąskambis tarp šio šiek tiek pakeisto vardo ir bendrinių žodžių *шчапаць* ‘skelti, skaldyti’, *шчапаны* ‘skeltas, skaldytas’, *рас-шчапіць* ‘perskelti’. Galima manyti, kad šis akmens vardas Steponas tyčia vos pakeistas taip, kad būtų suprantamas kaip ‘skeltas, skaldytas akmuo’, juolab kad čia pat jis ir paaiškintas dalyviu *рас[ш]чапаны* ‘perskeltas’. O iš *skilimo*, iš *skylės* kaip tik ir liejasi versmė.

Kitame gudų padavime atitinkamai paaiškinamas kaimo pavadinimas *Камянное* ‘Akmeninis’ (arba *Каменка* ‘Akmenynė’): *Ранейтам быў вялікі камень. Каля гэтага каменя гулялі кадрылю. Аднойчы стрэліў пярун і зрабіліся маленькія каменчыкі. Адсюль і пайшло Камянное* „Anksčiau ten buvo didžiulis akmuo. Prie to akmens šokdavo kadrilį. Sykį šovė Perkūnas, ir pasidarė maži akmenėliai. Iš čia ir paėjo Akmeninis“[16]. Kad „prie to akmens šokdavo kadrilį“, gali būti užuomina į velnius, taigi į akmens ryšį su velniu.

Panašiai suomių tautosakoje, griaustiniui trenkus, „velnias krito be sąmonės, ir visi [jo] namai subyrėjo. Taip pat sutrūko ir visos uolos“; arba „velnias pavogė griausmo įrankį ir pasislėpė uolose, savo gyvenime“, t. y. savo namuose, o Perkūnui atgavus jam priklausantį ginklą, „sudrebėjo žemė ir trūko uolos“[17]. Lietuviškai galima būtų pasakyti ir *skilo*.

Kai germanų griausmavaldis Toras kūju trenkė savo priešininkui per galvą, irgi „sudrebėjo žemė, susiūbavo kalnai, sugrumėjo uolos“[18]. Vienoje sagoje patikslinama: „Toras yra nuveikęs daug didžių darbų, skaldė didžiulius akmenis ir triuškino uolas“[19].

Jau senovės hetitų „Giesmėje apie Ulikumį“ – uolos vaiką, kuris ir pats įasmenino uolą, – perkūnijos dievas, ruošdamasis kovai, sako: „Greičiau tegu pašaukia tokias perkūnijas, / Kurios per devyniasdešimt varstų uolą suskaldo“[20]. Ir senovės indų „Rigvedoje“ (I.85.10) Indros palydovai Marutai *ūrdhváṁ nunudre ’vatáṁ tá ójasā dādṛhāṇáṁ cid bibhidur ví párvatam* „aukštyn versmę pramušė jėga, net tvirtąją perskėlė uolą“.

10 AnIT: 75; žr. Razauskas 2023c: 20.
11 KrLEV II: 347.
12 AnIT: 134.
13 Kursīte 1996: 14.
14 НПБП I: 231, Nr. 592; žr. Razauskas 2024b: 19.
15 Razauskas 2022: 32–37.
16 ЛіП: 306, Nr. 433.
17 Balys 1998: 134, 135.
18 Demeter 1993: 46.
19 Davidson 1990: 74.
20 ЛУН: 133; plg. SRP: 212.

Šiaurės Kalifornijos indėnų katų (*Kato*, *Cahto*) griaustinio dievas perskėlė uolas, paleido lietų ir taip sukėlė tvaną[21].

Atitinkamai „perkūniškas“ yra Dievo pyktis Biblijoje (Nah 1.6): „Jo pyktis liepsnoja kaip ugnis, uolos nuo jo skeldėja.“ O perkeltine, dvasine prasme, kurios mums niekuomet nedera pamiršti, „tai Viešpaties žodis, – kaip trupinantis uolą kūjis“ (Jer 23.29). Kitaip tariant, „skaldantis uolą“.

Perkūno ar jo atstovo skaldomos, skeliamos, nuo jo trenksmo skilusios uolõs vaizdinys toks būdingas, kad štai slavų kalbose pats uolą žymintis žodis **skala* (ru. *скалá*, le. *skała* ir kt.; beje, ukrainiečių *скéля*) pradžioje kaip tik reiškė nuskeltą ar perskeltą didelį akmens luitą, todėl tiesiog yra kilęs iš ide. šaknies **(s)kel-* ‘skelti’, tos pačios kaip lie. *skélti*, *skìlti*, la. *šķelt* ‘skelti, skaldyti’, *šķilt* ‘skilti’, sen. isl. *skilja* ‘skelti’, hetitų *iškallā(i)* ‘laužyti, griauti’ ir kt.; slavų kalbose dar plg. tos pačios šaknies ru. *о-сколок* ‘at-skala, skeveldra’, *щель* ‘plyšys, įskilimas’, *у-щелье* ‘tarpeklis’ ir *щéлье*, *щельё*, *щёлка* ‘akmeninis, ištiso akmens jūros krantas’ (irgi esmiškai ‘uola’); baltų kalbose atitinkamai – lie. *skẽltė* ‘atskeltas su aštria briauna akmens gabalas’, *skalà*, *skilà* ‘skeltas pagalys, pliauska’, ‘atskilusi dalis, atplaiša, skelveldra’, *skiltìs*, *skylẽ* ir kt.[22]

Tos pačios šaknies ide. **(s)kel-* ‘skelti’ gali būti ir gr. *χάλιξ* ‘nedideli akmenys, skalda, žvyras’, lo. *calculus* ‘akmenėlis’, *calx,-cis* ‘kalkakmenis, kalkės’ (iš jų Europos kalbose atsirado *kalkių* pavadinimas), taip pat lo. *silex,-icis* (< **scilec-*) ‘kietas akmuo, titnagas’, ‘uola’ (iš jo Europos kalbose atsirado *silicis*, *silikatas* ir t. t.), nors dėl šių žodžių kilmės pastaruoju metu abejojama[23].

Tos pačios šaknies žodžiais kai kuriose slavų kalbose pavadinamas titnagas, kaip antai le. *skałka*, blr. dial. *скалка* – greta ukr. dial. *скалка* ‘atskala, skala’ ir ‘atsikišusi uola’; panašus santykis tarp kitos šaknies žodžių: le. *krzemień*, ru. *кремень*, ukr. *кре́мінь* bei kt. bendra reikšme ‘titnagas’ (irgi turbūt pirmiausia ‘atskala, skeveldra’) – greta ukr. dial. *кремі́н* ‘titnagas’ ir šiaip ‘akmuo’, ‘uola’, ‘kalnas’[24].

Ryšį tarp reikšmių ‘uola’ ir ‘skelti, daužti’ patikimai patvirtina lo. *rūpēs* ‘uola’ – iš *rumpo, -ere* ‘(pra)laužti, laužyti, (su)griauti, (su)plėšyti, (su)draskyti’[25]; lo. *saxum* ‘uola’ – iš *secāre* ‘(nu)(per)pjauti, (nu)(per)kirsti, (su)skaldyti’[26]; iš dalies lo. *lapis* ‘akmuo’, siejamas su gr. *λέπω* ‘lupti, dirti, mušti’[27]; iš dalies ir gr. *μάρμαρος* ‘(baltas, blizgantis) akmuo ar uola, marmuras’, bendrašaknis su *μάρναμαι* ‘kovoju, grumiuos, stengiuos’[28]. O sen. indų uolos pavadinimas *ádri* tradiciškai aiškinamas kaip neiginio *a-* ir šaknies *dar- / dṛ-* ‘skelti, skaldyti, daužyti, triuškinti’ junginys, reiškiantis ją esant ‘neperskeliamą, nesuskaldomą’[29], bet vis dėlto apibūdinantis per skėlimą, skaldymą.

Pažymėtina, jog lie. (žem.) *kū̃lis* ‘akmuo’ yra kilęs tiesiog iš *(su)kùlti* ‘(su)daužyti, (su)trupinti į gabalus, (su)skaldyti’ ir galiausiai yra bendrašaknis su *skélti*[30].

Kiti šios šaknies lietuviški žodžiai neretai irgi itin priartėja prie reikšmių ‘akmuo’ ar ‘uola’. Be minėto *skẽltė* ‘atskeltas su aštria briauna akmens gabalas’, ir žodžio *skìltis*, *skiltìs* bendra reikšmė ‘atskeltas gabalas, atskala, nuolauža’ grindžiama vien „akmeniniais“ pavyzdžiais: *Kalkakmenį galima skaldyti didesnėmis skiltimis* (neįvardyti raštai); *Rodo tą (jūros buvimą) skiltys uolos, nuskilusios nu tų kalnų* (S. Daukantas); *Išėmęs tą skiltį mūro, įlindo pirmu jaunesnysis vagis, prisisėmęs pinigų, išlindo laukan, o mūro skiltį įstatė atgal* (iš J. Basanavičiaus surinktų pasakų); taip pat žodžio *skilà* reikšmė ‘atskilusi dalis, atplaiša, skeveldra’: *Akmuo nuo daužymo kūjumi skilomis eina* (A. Juškos žodynas); *Akmens skilos išlėkė į padangę [sprogdinant]* (neįvardyti raštai); *Jei randa kame akmeną nuo perkūnijos suskaldytą, tuomet paima dvi skilas, ant vienos padeda kaltūną, o su antra sudaužo* (Žemaitė); o štai *skalà* savaime turi reikšmę ‘akmens atskala’: *Plovotą [įtrūkusį] akmenį išskaldžiau į šešias skalas* (Rietavas, Plungės r.); *Gremžtukas padarytas iš rusvo*

21 Leeming 2010: 75–76.

22 Boryś 2005: 550; Brückner 1927: 493; Buck 1949: 52, Nr. 1.44.5; FrLEW: 800; KrLEV II: 194–195, 347; PkIEW: 923–926; ДальТС IV: 191; ФсЭСРЯ III: 160, 630; IV: 181, 501; ЧрИЭС II: 166, 432–433 ir kt. Plg. ALEW: 1064–1065. Lie. žodžius žr. LKŽ.

23 Žr. PkIEW: 924; ЭССЯ XII: 121; WHLEW I: 145 (plg. II: 536; Vaan 2008: 564; BkEDG: 1610); Klein 2003: 105, 106 (plg. 684); FrGEW II: 1068 ir kt.

24 Петлева 1976: 20–22; žr. Boryś 2005: 550; ЭССЯ XII: 118–122 ir daug kur kitur.

25 Buck 1949: 51, Nr. 1.44.2; FrLEW: 307; Klein 2003: 647; LoLKŽ: 759; PkIEW: 870; Vaan 2008: 529–530; WHLEW II: 451, 454.

26 Buck 1949: 51, Nr. 1.44.2; FrLEW: 307; Klein 2003: 658; PkIEW: 895; WHLEW II: 484; atmeta Vaan 2008: 541.

27 Buck 1949: 51, Nr. 1.44.2; FrLEW: 307; WHLEW I: 761–762; kaip galimybę pripažįsta PkIEW: 895.

28 FrGEW II: 176–177; Klein 2003: 445; PkIEW: 736; abejoja BkEDG: 907.

29 Grassmann 1872: 39–40; Елизаренкова 1999: 188; su klaustuku MrhEWA I: 65; visai kitaip PkIEW: 778; ГмИвИЯИ: 666; EIEC: 547.

30 FrLEW: 307 (plg. 211–212, 800); SmSEJL: 321 (dabar sąsajos lyg ir atsisakoma, žr. ALEW: 513). LKŽ VI: 851, 855.

titnago skalos (neįvardyti raštai); *Kap šiuomet pirmąkart trenkė perkūnas, tai radau itą skalą* (Rodūnia, Varanavo r., Gudija); negana to, *skalà* turi ir reikšmę ‘uolienos (kalkakmenių ar kieto molio) klodas žemėje’: *Žemė nederlinga – daug skalos* (Rumšiškės, Kaišiadorių r.); taip pat ‘klintys, kalkakmeniai’ ar ‘klinties gabalas’: *Privežė skalų į kalkinyčią – degs kalkes* (Linkuva, Pakruojo r.); tad ir žodis *skalà* atskirai paimta reikšme ‘uola’ (*Parodė medžiagą – baisios skalos, akmenynas* Ūdrija, Alytaus r.; *Grabas buvo iškaltas iš akmenies, tai yra iš skalos* 1753 m. „Ziwatas...“), nors laikomas slavizmu[31], toks visai nebūtinai yra. Nėra jo ir Prano Skardžiaus sudarytame lietuvių kalbos slavizmų sąraše[32].

Formalus tapatumas tarp lie. *skalà* ir sl. **skala* ‘uola’, matyt, aiškintinas kitaip – kaip vienas iš tų gausių atvejų, kai baltų ir slavų kalbos tebeturi paveldėję tą patį žodį, tik slavų kalbose jo kilmė nebėra savaime suprantama (neišlikęs tos pačios šaknies veiksmažodis), o baltų ji tebėra visiškai skaidri. Dėl reikšmių raidos ‘skelti’ → ‘akmuo, uola’ iš šios šaknies žodžių lietuvių kalboje dar paminėtina *skaldà* ‘apysmulkiai suskaldytų akmenų, plytų masė, žvirgždas’, *skalū̃nas* ‘plonais sluoksneliais skylanti uoliena’[33]. Beje, *skaldà* išvestas iš *skáldyti* lygiai taip pat, kaip *skalà* – iš *skélti*, ir dažninis veiksmažodis *skáldyti*, žymintis pakartotinai ilgiau vykstantį skėlimo veiksmą, kaip tik atitinka *skaldą*, sudarytą iš apysmulkiai suskaldytų akmenų, o vienusyk atskelta *skalà* gali būti ir santykinai didelė – uola.

Žmonės, suprantama, akmenis bei uolas skaldo ūkiniais tikslais, bet mitologijoje pagrindinis ir nelygstamas skaldytojas yra Perkūnas. Perkūno atliekamas veiksmas *skėlimas* ir jo padarinys *skala* susiję taip glaudžiai, kad štai gudų Polesėje šiuo žodžiu pavadinamas pats perkūno trenksmas – *nérан-скалá* ‘perkūn-skala’ arba tiesiog *скалá*, pavyzdžiui: *скала цяліцу убіла* „skala (= perkūnas) telyčią užmušė“[34]. Taigi čia toji *skala* jau nebe Perkūno trenksmo padarinys, o patsai Perkūno ginklas, kuriuo jis trenkia, – ne kas Perkūno atskelta, nuskelta ar perskelta, o kuo Perkūnas skelia. Taigi Polesėje žodžiais *скалá*, *скáлка* pavadinamas pats Perkūno ginklas, ir jie vartojami kaip žodžių *пярун* ‘perkūnas’ ir *маланка* ‘žaibas’ sinonimai[35]. Pavyzdžiui: *Скала – молния. От, гаворать – попала скала – дом загореўса* „Skala – žaibas. Va, sako: pataikė skala – namas užsidegė“; *Як гремиць и попадае по дереву, и разбивае дерево – кажуць, скала по дереву проходиць* „Kai griaudžia ir pataiko į medį, ir suskaldo medį, sako: skala per medį pereina“; ir tuo pat metu tai akmuo, uola: *Скала – дики камень. Буваюць три каменя больших – три скалы* „Skala – laukinis akmuo. Būna trys dideli akmenys – trys skalos“, t. y. „uolos“ (turima omenyje kaimo pakrašty gulintys trys dideli akmenys)[36]. Palyginimui prisimintinas vedų žodis *párvata* ‘(akmeninis) kalnas’, ‘uola’, ‘(didelis) akmuo’, mat juo irgi gali būti pavadinamas Perkūno (Indros) ginklas, ir jis pats (< ide. **perų̯nt-*) daugelio kalbininkų etimologiškai tiesiog siejamas su slavų *perunu* ir baltų *perkūnu*[37].

Tatjana Sudnik pateikia pavyzdžių ir iš mišraus lietuvių–gudų paribio: „Tokios yra *skálkos*, blr. *скáлкі*, kitaip dar *пяруновыя камені* ‘Perkūno akmenys’ (titnagas). Juos minintys tekstai rodo akmenis esant Perkūno atributus: *пярун скалкай у камянь кіня* ‘perkūnas skalką į akmenį sviedė’; *поўныя паля скалкаў, эта пярун настраляўшы, эта з яго стрелаў, паслухай, як ахня у камянь, а тады ужо дошч перыць* ‘pilni laukai skalkų, tai perkūnas prišaudė, tai iš jo strėlių [perkūno kulkų], tik paklausyk, kai oštels į akmenį, o tada jau lietus peria’; *скалка з дзюркай, казалі, ат таго што пярун у руках патрымаў* ‘skalka su skylute, sakydavo, nuo to, kad Perkūnas rankose paturėjo’“ ir t. t.; „Tačiau tuo pat metu *skalka* siejama ir su velniu: *скалка усё адно нідобрая, яна ні ад добраго, чартоўска скалка з дзюркай, вяліно скалка* „skalka vis tiek negera, ji ne iš gero, velniška skalka su skylute, velino skalka; ekspresyviniame posakyje: *куды ты ляціш, чорт ты са скалкай!* kur tu leki, velnie tu su skalka!“[38]

Atkreipkime dėmesį į priešpaskutinį pavyzdį, pasakytą, matyt, dar dvikalbio, lietuviškai tebemokėjusio pateikėjo: jame *вяліно скалка = velino skalka* ištarta lietuviškai. Tad ir pati ši *skalka* gali būti ne tik perimta iš gudų, kur ji būtų sudaryta iš tos pačios reikšmės daiktavardžio *скалá* su mažybine priesaga *-ка*, arba hibridinė, sudaryta

31 Visi šios pastraipos duomenys iš LKŽ XII: atitinkamai 894, 882 ir 687–688.

32 Žr. SkardžiusRR IV: 255.

33 LKŽ XII: 699, 713.

34 Судник 1979a: 75.

35 СД III: 280.

36 ВЭС: 375; tarmiški gudų gyvosios kalbos pasakymai čia užrašyti kirilica rašmenimis.

37 Иванов, Топоров 1970: 337; 1974: 99; ГмИвИЯИ: 614–615, 792–793, 795; Елизаренкова 1999: 185–186; Puhvel 2001: 226–227; EIEC: 582–583 ir kt.; žr. Razauskas 2024b: 15.

38 Судник 1979b: 231; gudų pasakymų fonetinė transkripcija mano supaprastinta į baltarusių bendrinį raštą.

iš lietuviškos veiksmažodžio *skel-ti* šaknies su slaviška priesaga *-ka*, bet ir visai sava, sudaryta iš tos pačios lietuviškos veiksmažodžio šaknies su lietuviška veiksmo įrankio pavadinimo priesaga *-ka*[39]. O su velinu, velniu ji, matyt, siejasi tuo, kad nuo velnio uolos trenkęs Perkūnas ją atskėlė.

Pažymėtinos dvi skirtingos uolos pavadinimo semantinės motyvacijos ir, vadinasi, du skirtingi požiūriai į uolą, dvi skirtingos uolos sampratos:

1) uola yra tai, kas veliama, voliojama ar tiesiog veliasi, voliojasi, rieda kaip riedulys[40];

2) uola yra tai, kas skeliama ar atskelta arba kuo skeliama.

Pirmoji samprata syja su velniu, yra „velniška“: *velnias (už)velia, (už)volioja* didelį akmenį, *uolą* ant versmės, kaip *volą*, pylimą, kuriuo sustabdo, užtvenkia tėkmę[41]. Antroji samprata syja su Perkūnu, yra „perkūniška“: Perkūnas savo *skala* uolą *(per)skelia* kaip *skalą* ir velnio sustabdytus vandenis paleidžia lietis.

Galima būtų pastebėti, kad šios dvi uolõs sampratos tėra atskiras atvejis daug platesnės ir gilesnės priešpriešos tarp dviejų pirmapradžių, archetipinių judesių (ir atitinkamų veikimo, elgesio būdų kuo įvairiausiose būties srityse): 1) „sukti“ ir 2) „kirsti“, iš kurių pirmasis yra būdingai „velniškas“, antrasis – būdingai „perkūniškas“. Tik dabar, deja, į tai leistis neturime nė menkiausios galimybės.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

ALEW = *Altlitauisches etymologisches Wörterbuch*, Version 1.1. Unter der Leitung von Wolfgang Hock und der Mitarbeit von Elvira-Julia Bukevičiūtė und Christiane Schiller. Berlin: Humboldt-Universität zu Berlin, 2019.

Ambrazas 1993 = Saulius Ambrazas. *Daiktavardžių darybos raida: Lietuvių kalbos veiksmažodiniai vediniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.

AnIT = *Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas: Izlase*. Sastādītāja Alma Ancelāne. Rīga: Zinātne, 1991.

Balys 1998 = Jonas Balys. *Raštai*, I. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

Balkutė 2013 = Rita Balkutė. Kaip raganos prijuostėm kalnus supylė: Molėtų rajono Joniškio apylinkės sakmės. *Liaudies kultūra*, 2013, Nr. 2.

BkEDG = *Etymological Dictionary of Greek*, by Robert Beekes with the assistance of Lucian van Beek, I–II. Leiden–Boston: Brill, 2010 (puslapių numeravimas ištisinis).

Boryś 2005 = Wiesław Boryś. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo literackie, 2005.

Brückner 1927 = Aleksander Brückner. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1998 ($_1$Kraków, 1927).

Buck 1949 = Carl Darling Buck. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago: The University of Chicago Press, 1949.

Buračas 1996 = Balys Buračas. *Pasakojimai ir padavimai*. Sudarė Albinas Degutis, Vidmantas Jankauskas. Vilnius: Mintis, 1996.

Davidson 1990 = Hilda R. Ellis Davidson. *Gods and Myths of Northern Europe*. London: Penguin Books, 1990.

Demeter 1993 = Tekla Demeter. *Germanų ir keltų sakmės bei legendos*. Vilnius: Mintis, 1993.

EIEC = *Encyclopedia of Indo-European Culture*. Editors J. P. Mallory, D. Q. Adams. London–Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 1997.

FrGEW II = Hjalmar Frisk. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1970.

FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965. (Puslapių numeravimas ištisinis.)

Grassmann 1872 = Hermann Grassmann. *Wörterbuch zum Rig-Veda*. Delhi, 1999 ($_1$1872).

Klein 2003 = Ernest Klein. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam etc.: Elsevier, 2003.

KrLEV II = Konstantīns Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, II. Rīga: Avots, 1992.

Kursīte 1996 = Janīna Kursīte. *Latviešu folklora mītu spogulī*. Rīga: Zinātne, 1996.

Leeming 2010 = David Adams Leeming. *Creation Myths of the World*. Santa Barbara, California–Denver, Colorado–Oxford, England: ABC-CLIO (Greenwood Publishing Group), 2010.

LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1956–2002.

LoLKŽ = Kazimieras Kuzavinis. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

MrhEWA I = Manfred Mayrhofer. *Etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, I. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1992.

PkIEW = Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern–München: Francke Verlag, 1959.

Puhvel 2001 = Jaan Puhvel. *Lyginamoji mitologija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

Razauskas 2022 = Dainius Razauskas. *Stabo* akmuo ir akmuo *stabas*. *Būdas*, 2022, Nr. 5.

Razauskas 2023a = Dainius Razauskas. Užtvenkta tėkmė: Mitinio įvaizdžio dvasinė prasmė. *Būdas*, 2023, Nr. 2.

Razauskas 2023b = Dainius Razauskas. Iš (po) uolos pasilieja versmė. *Būdas*, 2023, Nr. 6.

Razauskas 2023c = Dainius Razauskas. Akmuo – velnio ir akmuo – velnias. *Sovijus: Tarpdalykiniai kultūros tyrimai*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2023, t. 11, Nr. 1.

Razauskas 2024a = Dainius Razauskas. Perkūnui trenkus iš (po) uolos pasilieja. *Būdas*, 2024, Nr. 1.

39 Dėl jos žr. Ambrazas 1993: 202–203, § 357; SkardžiusRR I: 121–122, § 80.

40 Žr. Razauskas 2023b: 17–19 ir toliau.

41 Darsyk žr. Razauskas 2023b: 18–21.

Razauskas 2024b = Dainius Razauskas. Lazda sudavus iš uolos pasilieja versmė. *Būdas*, 2024, Nr. 2.

SkardžiusRR I, IV = Pranas Skardžius. *Rinktiniai raštai*, I: *Lietuvių kalbos žodžių daryba*; IV: *Moksliniai straipsniai ir studijos*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996, 1998.

SmSEJL = Wojciech Smoczyński. *Słownik etymologyczny języka litevskiego*. Wilno: Universytet Wileński, 2007.

SRP = *Pasaulinės literatūros biblioteka: Senovės Rytų poezija*. Vilnius: Vaga, 1991.

Vaan 2008 = Michiel de Vaan. *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Leiden–Boston: Brill, 2008.

Vaitkevičius 2016 = Vykintas Vaitkevičius. Baltų šventviečių atodangos. *Liaudies kultūra*, 2016, Nr. 4.

WHLEW I–II = *Lateinisches etymologisches Wörterbuch von A. Walde*. 3., neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1938–1954.

ВЭС = *Восточнославянский этнолингвистический сборник: Материалы и исследования*. Москва: Индрик, 2001.

ГмИвИЯИ = Тамаз Валерианович Гамкрелидзе, Вячеслав Всеволодович Иванов. *Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета, 1984.

ДальТС IV = Владимир Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка*, IV. Москва: Русский язык, 1982 ($_1$1866).

Елизаренкова 1999 = Татьяна Яковлевна Елизаренкова. *Слова и вещи в Ригведе*. Москва: Восточная литература, 1999.

Иванов, Топоров 1970 = Вячеслав Всеволодович Иванов, Владимир Николаевич Топоров. К семиотическому анализу мифа и ритуала (на белорусском материале). *Sign, Language, Culture*. Eds. A. J. Greimas, R. Jacobson et al. The Hague–Paris: Mouton, 1970.

ЛіП = *Беларуская народная творчасць: Легенды і паданні*. Складальнікі: М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі. 2-е выданне, дапоўненае і дапрацаванае. Мінск: Беларуская навука, 2005.

ЛУН = *Луна, упавшая с неба: Древняя литература Малой Азии*. Перевод с древнеазиатских языков Вяч. Вс. Иванова. Москва: Художественная литература, 1977.

НПБП I = *Полацкі этнаграфічны зборнік*, вып. 2: *Народная проза беларусаў Падзвіння*, I. Укладальнік У. А. Лобач. Наваполацк: Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт, 2011.

Петлева 1976 = Ирина Петровна Петлева. Этимологические заметки по славянской лексике IV (и.-е. **sker-m-* в славянских языках). *Этимология 1974*. Москва: Наука, 1976.

СД III = *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*, III. Под редакцией Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2004.

Судник 1979a = Тамара Михайловна Судник. К мифологическому истолкованию нескольких архаичных текстов. *Balcano–balto–slavica: Симпозиум по структуре текста (предварительные материалы и тезисы)*. Москва: Институт славяноведения и балканистики, 1979.

Судник 1979b = Тамара Михайловна Судник. Материалы к белор. *p'arún*, лит. *p'arkūnas* в связи с архаичными представлениями. *Balcanica: Лингвистические исследования*. Москва: Наука, 1979.

ФсЭСРЯ III = Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, III. Санкт-Петербург: Азбука, 1996.

ЧрИЭС II = Павел Яковлевич Черных. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, II. Москва: Русский язык, 1999.

ЭССЯ XII = *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*, XII. Под редакцией О. Н. Трубачева. Москва: Наука, 1985.

SKALA — SPLINTER, ROCK, THUNDERBOLT OF PERKŪNAS

Dainius RAZAUSKAS

This article directly follows the previous one in which a number of instances of a rock split by the thunder god (or his human agent) were already presented. This time we observe and stress that the rock splitting is a usual deed of the thunder god. In its turn, one of the most characteristic motives of denomination of rock in different languages defines it as being split, that is, as a kind of stone splinter, as Latin rūpēs from rumpo, saxum from secāre, Lith. kūlis "stone" from kulti "to break," skeltė "a splinter of stone" from skelti "to split," etc. This latter verb also indicates the source of the Slavic noun *skala "rock," and directly substantiates the Lithuanian equivalent skala "splinter" among the concrete meanings of which likewise all sorts of split stone are quite frequent.

Therefore, although Lith. skala with the meaning of exactly "rock" is usually separated from the mentioned Lith. skala "splinter" and considered to be a Slavism, it could rather be derived using Lithuanian alone and ought not to be a borrowing altogether. The most interesting are mentions of this word in former bilingual Byelorussian-Lithuanian areas where the skala split by the thunder god is attributed to the Devil but, on the other hand, the skala by which Perkūnas himself strikes (Lith. skelia) belongs to him as one of the names of his thunderbolt.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-103008, Vilnius
E. paštas: dainius.razauskas@lnkc.lt

KIRVELININKAI,
ARBA KAIP BŪDAVO SUDAROMOS SUTARTYS

Virginijus SAVUKYNAS

Straipsnyje nagrinėjamas XX a. pradžioje užfiksuotas paprotys (ritualizuotas gestas), atliekamas ūkininkams samdant darbininkus, bernus. Šie vyrai per viešes (švenčių laikotarpis tarp Šv. Kalėdų ir Trijų Karalių) rinkdavosi viešose vietose – turguose, užantyje turėdami užsikišę kirvį, kuris rodė, kad jie ieško darbo. Sutarę su ūkininku dėl darbo, jam atiduodavo ir savo kirvį. Pasibaigus darbo sutarčiai, samdinys įkaldavo virdin vinį, tuo pažymėdamas sąžiningai įvykdęs savo įsipareigojimus. Straipsnyje keliama mintis, kad šis ritualizuotas gestas ateina iš žymiai senesnių laikų, XIII–XIV a., kai būtent tokiu gestu būdavo sudaromos sutartys tarp laisvųjų darbininkų ir jų šeimininkų, taip pat tarp karių ir jų vadų. Kartu straipsnyje bandoma rekonstruoti kirvio simboliką senojoje lietuvių kultūroje.

Reikšminiai žodžiai: kirvis, kirvelininkai, kirvio šokis, „Žaisle“, sutarties sudarymas, Liudvikas Adomas Jucevičius, Vaižgantas.

ĮVADAS

Papročiai jau seniai yra tapę etnografijos ir antropologijos tyrinėjimų objektu, o prancūzų „Analų“ (*Annales*) mokykla juos padarė visaverte mūzos Klėjos interesų sritimi. Būtent šiai istorikų mokyklai priklausantys mokslininkai papročių tyrinėjimą iš paprasto jų aprašymo pavertė „langu“, per kurį galima giliau pažvelgti į praeities visuomenę. Istorijos pažinimas neapsiriboja vienkartiniais, nepakartojamais veiksmais bei nutikimais, kuriuos istorikas vadina įvykiais, – ne mažiau svarbu pažinti bei suprasti pasikartojantį kasdienį elgesį – tai, ką jau seniai aprašinėjo antropologai ir etnografai, tik ne sau įprastose Vakarų šalyse. Pagaliau atkreipus dėmesį į vakarietiškas „liaudies“ kultūras, atsirado plati kasdienybės istorijos sritis, rodanti, jog ta kasdienybė (kasdienybės įpročiai, gestai, ženklai) irgi kinta. Nenuostabu, kad ši istorijos disciplina tapo populiari, nes praėjusių, tolimų epochų žmogaus kasdienybė vienais atžvilgiais juk tokia suprantama, tokia artima, o kitais – tokia nesuprantama, tolima, svetima! Nuo kasdienybės istorijos teliko vienas žingsnis ligi istorinės antropologijos – prieš gerą pusšimtį metų iškilusio ambicingo užmojo pateikti „totalinę istoriją“, apimančią kuo įvairiausius tam tikro laikotarpio žmonių gyvenimo aspektus, nupiešiant kaip tik įmanoma platesnį ir išsamesnį vaizdą. Akivaizdu, kad šitoks užmojis reikalauja iš tyrinėtojų atitinkamai plataus akiračio, gebėjimo neužsidaryti siauruose specializacijos rėmuose. O tai pasirodė per sunkus uždavinys tiek istorikams, tiek antropologams, kurių reikšmė, palyginus net su XX amžiaus viduriu, humanitariniuose moksluose gerokai sumenko.

Šiuo trumpu straipsniu jokiu būdu nepretenduojame atstovauti primirštajai istorinei antropologijai. Tai tebus vieno atvejo ritualizuotų gestų rekonstrukcija. Sąvoką „ritualizuoti gestai“ manome esant reikalinga įsivesti siekiant aiškiau apsibrėžti savo tyrinėjimų objektą, ją aiškiai skiriant nuo tokio plataus termino kaip papročiai, bet ir nesupriešinant su juo. Ritualizuotas gestas – tai tam tikrose apibrėžtose situacijose atliekamas savitą reikšmę turintis veiksmas, kurio pirminė reikšmė gali būti jau užmiršta arba praradusi svarbą. Papročiai, kaip apibrėžia „Lietuvių etnografijos enciklopedinis žodynas“, – tai „nusistovėję šeimos ir bendruomenės įpročiai ir poelgiai, tapę elgesio normomis“[1]. Papročiai apima labai platų spektrą, tai gali būti tradiciniai vestuvių papročiai, nuo dainų iki piršlio „korimo“, arba kalendoriniai papročiai su visomis atitinkamomis apeigomis, tikėjimais ir burtais. Ritualizuoti gestai – tik labai mažas šio plataus lauko lopinėlis, žymintis konkretų labai aiškiai atliekamą veiksmą. Pavyzdžiui, istorikams puikiai žinomas kepurės statymo LDK teismuose paprotys. Jau Konstantinas Jablonskis apie jį buvo rašęs. Iš XV ir XVI a. šaltinių žinome, jog dviem šalims dėl ko nors nesutariant ir paaiškėjus, kaip gali būti įrodytas vienos šalies teiginys (kurį antroji, žinoma, neigia), ginčas būdavo sprendžiamas metant kepurę ir įvardijant tam tikrą sumą. Antroji pusė taip pat turėdavo mesti kepurę, įvardydama savo

1 LEEŽ 2015: 203.

sumą. Tai buvo lažybos – kuri pusė neįrodydavo savo tiesos, prarasdavo pinigus. „Jei pasitvirtina pasiūliusiojo lažybas teiginiai, tai lažybos ir tuo pačiu byla laimimos. Pateikimas įrodymų be kepurės statymo, be lažybų tuo metu teisme nebuvo praktikuojamas.“[2] Tiesą pasakius, kaip rodo nuodugnūs Irenos Valikonytės tyrimai, kepurę statyti atsisakiusi šalis paprastai pralaimėdavo, jai netgi nebuvo leidžiama prisiekti[3]. Iš nuodugnių šaltinių tyrimų aiškėja, kaip šis ritualizuotas gestas atrodė: „kepurės buvo metamos ant žemės (forma išliko kuopos teisme) iki tam tikros ribos, o gal į nubrėžtą ratą arba rate, o nagrinėjant bylą teismo patalpoje, jos buvo dedamos ant stalo prieš teisėjus“[4]. Norint kad teismas tęstųsi, reikėjo atlikti dar vieną veiksmą – kepures pakelti. Jas paprastai pakeldavo teismo tarnautojas diečkus arba žvelgūnas. Tačiau – ir tai labai svarbu – jei kepurę pakeldavo „pats bylininkas, toks gestas reikšdavo atsisakymą teikti pažadėtus įrodymus, t. y. lažintis. Antai 1539 m. teisme, kai ieškovas dėjo kepurę, lažindamasis, kad pristatys liudytojus, atsakovas, iš pradžių pridėjęs savąją, tuoj pat ją pakėlė, *tais liudytojais pasiremti nenorėjo* ir prisipažino esąs kaltas“[5]. Toks kepurės statymas buvo praktikuojamas tarp įvairių socialinių sluoksnių ir tarp įvairių tautybių. Svarbi I. Valikonytės pastaba: „Lažybinis teismo procesas būdingas daugelio šalių paprotinei teisei, bet kepurės statymo gestas paplito tik LDK teritorijoje.“[6] Tad labai tikėtina, kad šis kepurės statymo ritualizuotas gestas radosi baltų gentyse ir yra senas lietuvių paprotys, kurį Lietuvos kunigaikščiai, – jiems, kaip žinoma, priklausė ir aukščiausio teisingumo vykdymo funkcija, – įvedė visoje valstybėje. Čia atsiveria platūs tyrimo laukai: o kokia buvo kepurės simbolika senojoje lietuvių kultūroje? Ar šį istoriniuose šaltiniuose užfiksuotą „kepurės statymą“ galime paaiškinti lietuvių mitologijos medžiaga? Jau žengti ir pirmieji žingsniai – Daivos Vaitkevičienės tyrinėjimai rodo kepurę buvus susijusią su deivės Laimos sfera: „Laimės turinį išreiškia su galvos danga atliekami ritualiniai veiksmai – kepurės (skarelės, nuometo) nuėmimas ir uždėjimas. Gerai žinomas kepurės nutraukimo paprotys kūdikiui gimus ir per krikštynas, taip pat ir Latvijoje, ir Lietuvoje užfiksuotas paprotys nutraukti svečiams kepures per vestuves, apgobus marčią. Atliekami svarbių įvykių ar apeigų metu – per gimtuves, krikštynas, vestuves, ūkines apeigas – galvos dangos nuėmimo ir / ar uždėjimo veiksmai buvo skirti laimei padidinti. Tokią pat paskirtį turėjo ir pirminę prasmę ilgainiui praradę etiketo elementai – kepurės pakėlimas, galvos palenkimas; šiuos veiksmus taip pat galima traktuoti kaip gestinį laimės linkėjimo būdą.“[7] Tad peršasi mintis, jog mesti kepurę į apibrėžtą ratą (čia atsižvelgtina ir plačiai žinoma rato simbolika) reiškė statyti, duoti savo laimę arba atsiduoti Laimai. Suprantama, reikalingi detalesni tyrimai, tačiau dabar mūsų užduotis kita. Šį pavyzdį pateikėme tenorėdami aiškiau parodyti, kur link judės mūsų tyrimas.

Istorikams seniai žinoma, jog dabartis yra persunkta praeities. Mūsų kasdieniame gyvenime slypi gausybė praeities struktūrų bei jų skeveldrų, atsiradusių labai seniai, užsikonservavusių ir taip pasiekusių mūsų laikus. Tik nuo tyrinėtojo įžvalgumo priklauso, ar jam pavyks pastebėti tuos praeities inkliuzus ir juos rekonstruoti – atkurti jų buvusįjį pavidalą bei pirminę prasmę. Tokių praeities ženklų, padedančių suprasti ankstesnę kasdienybę, gali atrasti ir istorikas, vartydamas praėjusių epochų dokumentus. Dabartis yra praeities padarinys. Tiesą pasakius, dabartis, t. y. „nauji“ veiksmai ir įvykiai, mūsų gyvenime tesudaro vos mažą dalelytę. Didžiąją savo gyvenimo dalį mes esame panirę į praeitį. Į tai, ką puikus prancūzų istorikas Ferdinanas Brodelis (Ferdinand Braudel) be jokių aliuzijų į psichoanalizę priskyrė pasąmonei, – „tai, kas gyvenime lemia mūsų elgseną, mums patiems to net nežinant: įpročius, veikiau rutiną, aibę veiksmų, kurie prasideda ir pasibaigia savaime, kuriems nereikia ryžtis, kurie, tiesą pasakius, vyksta tiesiogiai nedalyvaujant mūsų sąmonei“[8]. Taigi, mūsų dabartis persmelkta praeities, labai skirtingų laikotarpių praeities, ir tai paprastai neįvertinama, išleidžiama iš akių, užmirštama.

Tačiau mūsų tikslas – ne plėtoti istorijos teoriją, o rekonstruoti vieną vienintelį ritualinį gestą, kurio įsigalėjimą Lietuvoje galima priskirti XIII–XIV a., nors ir pasitelkus vėlesnių epochų šaltinius.

2 Jablonskis 1979: 171.
3 Valikonytė 2023: 239.
4 Valikonytė 2023: 238.
5 Valikonytė 2023: 240.
6 Valikonytė 2023: 255.
7 Vaitkevičienė 2009: 60.
8 Braudel 1994: 13.

KIRVIS KARIŲ VISUOMENĖJE

XIII–XIV a. Lietuvos visuomenė buvo karių visuomenė. Jau buvo išsiskyręs profesionalių karių luomas, tikriausiai Artūro Dubonio rekonstruoti *leičiai*. Pasak jo, „nėra klaidinga leičių sluoksnį pavadinti valdovo kariauna“[9]. Tačiau toks vaizdas sudėtingą XIII a. tikrovę pernelyg supaprastintų: šiaip ar taip, „ne visi iš jų buvo kariai, kiti tikrai turėjo vykdyti tik pagalbinius patarnavimus kare, kiti ir tokių neatlikinėjo, rūpinosi valdovo ūkiu. Praktiškai leičių tarnyba nuo pat pradžių buvo daugialypė, nes gimė ne kaip konkreti, profesionali tarnyba valdovui, o kaip valstybinės reikšmės, ypatingų gentainių jam teikiamų paslaugų kompleksas“[10]. Šioje vietoje verta prisiminti, jog dar XIV a. pabaigoje, 1387 m. vasario 20 d., Jogailos privilegijoje kalbama apie kiekvienam vyrui prigulinčią pareigą vyti priešą: „Pagal senąjį paprotį karo žygis pasilieka kiekvieno pareiga, kuri vykdoma savo nuostoliais ir išlaidomis. Tais atvejais, kada reikėtų persekioti priešus ir mūsų priešininkus, bėgančius iš mūsų Lietuvos šalies, tai į tokios rūšies persekiojimą, kuris liaudies kalba vadinamas vyčiu (pogonia), yra įpareigojami vykti ne tik kariai, bet ir kiekvienas, bet kokios padėties ir bet kurio luomo vyras, galįs nešioti karo ginklą.“[11] Tokiu atveju tarp žemdirbio ir kario skirtumas nedidelis. Anų laikų sąlygomis, kai bet kada galėjo užpulti ne tik didelė priešų kariuomenė, bet ir plėšikų būrys (apie tokius plėšikus, plėšiančius šalies paribius, žinome iš kronikų), vyrai turėjo mokėti apsiginti. Pagaliau vien tik profesionaliais kariais negalima paaiškinti lietuvių karingumo, istoriniuose šaltiniuose staiga iškylančio XII a. pabaigoje. Kariauti turėjo mokėti jei ne kiekvienas, tai tikrai absoliuti dauguma vyrų, tik laisvu nuo žygių metu teužsiimančių ūkio darbais. Tai rodo ir lyginamoji medžiaga: panašiai vikingai, grįžę iš grobiamųjų žygių, namuose dirbdavo savo žemės sklypus. Tačiau veikiausiai būta ir žymaus skirtumo tarp profesionalių karių ir karių-ūkininkų, ir ne tik įgūdžių skirtumo, bet ir pačios ginkluotės. Kalavijo būta brangaus ginklo, karys-ūkininkas vargiai galėjo jį įsigyti. Paprastesnis ginklas, lengviau pagaminamas – ietis. O artimesnei kovai skirtas – kirvis, kirvukas, tinkamas ne tik karo, bet ir ūkio reikmėms, taigi – universalesnis nei ietis, naudinga tik kare arba medžioklėje.

Lietuvių tautosakoje išliko daina, menanti laikus, kai kalavijas arba kardas (*šoblė*), ietis ir kirvis – visi trys buvo svarbūs ginklai:

Vai, kalnai, kalnai,
kalneliai aukščiausi,
vai, ant tų kalnų
bajorai žydėjo.

Vai, ant tų kalnų
bajorai žydėjo,
ten mūsų brolelis
žirgelį balnojo.

Žirgelį balnojo,
ietelę rėdino,
šoblelę aštrino,
kirvelį mėgino.[12]

Archeologai ginčijasi, kuriuos iš randamų kirvukų priskirti ginklams, o kuriuos – ūkio įrankiams. Tiesa ta, kad jie, išskyrus ypatingus atvejus, veikiausiai tiko ir karui, ir ūkio darbams. Kirvis – universalus vyro ginklas-įrankis, kuriuo jis galėjo ir apsiginti, pulti priešą, ir dirbti bei išlaikyti šeimą. Štai kodėl kirvių tiek daug randama kapuose šalia retesnių ietigalių bei santykinai retų kalavijų. Kirvis – kone privalomas vyro požymis, tebežinomas ir iš tautosakos bei etnografijos. Pavyzdžiui, iš gimtuvių papročių:

Atskiriant nuo motinos, berniuko bambukę kerpa, padėjus ant kirvakočio, o mergaitės – ant kultuvės ar verpstės, tai užaugę būsią geri darbininkai. Priėmėja tai atlieka nieko nekalbėdama: gali tik melstis.[13]

Berniuko bambelę pjauna padėjus ant kirvio, o mergaitės ant kultuvės, mokės gerai skalbti, bus labai švari. Kiti pjauna dar ir ant maldaknygės, tai sako – bus pamaldus.

Naujagimį atskirti nuo motinos kirviu – bus geras dailidė; gimus mergaitei, ją atskirti kultuve – velėdama nebijos šalčio.

Jei gimęs yra berniukas, tai bambukę nupjauna, padėjus ją ant kirvakočio, o jei mergaitė – ant kultuvės.[14]

Ką dar galima pasakyti apie kirvio simboliką Lietuvoje? Istoriniai šaltiniai apie tai tyli. Tiesa,

9 Dubonis 1998: 98.
10 Dubonis 1998: 93.
11 LTSRIŠ 1955: 57. Tiksliau, *vytimì*, nuo *vytìs* ‘vijimas, vijimasis’, o ne *vỹtis* ‘raitas karžygys, raitelis’ (LKŽe).
12 MT I: 113.
13 Balys 2000: 129.
14 Pastarieji trys pavyzdžiai iš Balys 2004: 22.

galime pasiremti archeologiniais duomenimis. Geležies amžiaus palaidojimuose pastebėti įdomaus papročio pėdsakai – prie mirusiojo vertikaliai įsmeigti ginklai, tarp jų ir kirvis. Į tai atkreipė dėmesį archeologai Vytautas Kazakevičius ir Arvydas Malonaitis. Jų išvada labai atsargi: „Preliminari vertikaliai įsmeigtų ginklų kapuose ir kitokio pobūdžio paminkluose apžvalga rodo, kad reiškinys yra nevienalytis, galimas dalykas, labai individualizuotas, todėl nagrinėtinas daugeliu aspektų, ypač kartu su kitokio pobūdžio aukojimais. Ne visų vertikalios ginklų padėties atvejų reikšmę šiuo metu įmanoma tinkamai paaiškinti, tuo labiau kad kiekvienas toks atvejis yra unikalus. Kaip šis reiškinys atsirado ir paplito Lietuvoje, atsakymo kol kas nėra.“[15] Nors tų pačių autorių nuomone, šitaip įsmeigti ginklai galėjo turėti apsauginę funkciją. Patvirtinimui jie pasitelkė tausosaką bei etnografiją: „Lietuvių tautosakoje žinoma atvejų, kai norint vežamą į lauką sėklą apsaugoti nuo įvairių kerų, prie ratų treinio pririšamas kirvis: taip daryta, pvz., Musninkų apylinkėse. Žagarėje prieš pat sėjos pradžią kirvis būdavo įkertamas į ežią, ir tuomet niekas pasėliui jau nieko blogo nebepadaro, o kai javų sėkla prieš sėją perpilama per kirvio pentį, pasėlis įgyja atsparumą gamtos negandoms bei kaimynų kėslams.“[16]

Kirvio, kaip apsauginės maginės priemonės, reikšmę patvirtina ir kiti duomenys (iš Salako):

> *Kai pirmąkart veda laukan arklius, tai kad nepavogtų, taip darydavo: įkerta slenkstin iš tvarto pusės kirvį, prie slenksčio pastato (irgi iš tvarto pusės) dantimis viršun pielą, tada per tą slenkstį veda arklius laukan. Taip padarius, vagiant arklį vis kas nors sutrukdo.*[17]

Jonas Balys rašo, jog „Mažojoje Lietuvoje seniau ant tvarto slenksčio padėdavo moteriška kojine aptrauktą kirvį arba suvyniodavo į mėlyną prijuostę kirvelį ir skiltuvą, per juos turėdavo peržengti iš tvarto varomos karvės, tada jos būsiančios apsaugotos nuo pakerėjimo ir duosiančios daug pieno“[18]. Taigi, kirvis turėjo būti svarbus įvairiose maginėse praktikose, kuriomis buvo siekiama apsisaugoti nuo nelaimių, piktų kerų.

Lietuvių tautosakoje plačiai žinomi Perkūno kirvukai, kuriuos tasai svaido į velnią, tik jie ne geležiniai, o akmeniniai. Tad geležinį kirvį gal derėtų priskirti chtoniškajam Velinui ar Kaleveliui? Geležis buvo išgaunama iš balų rūdos, slypinčios aiškiai Velniui priklausančiose vietose. Apskritai kalvystė bent iš dalies tikrai susijusi su Velinu, juo labiau su Kalveliu, galimas daiktas, perėmusiu šį amatą iš Velino[19]. Tiesa, paties kirvio su Velinu tiesiogiai susieti neišeina, nes nėra jokių duomenų, kurie liudytų velnią naudojant kirvį. Tėra galimos nebent netiesioginės kirvio ir Velino sąsajos: *Velnias nuo Perkūno gali pasislėpti po „žmogaus zlasčia“. Jei žmogus, eidamas per mišką su kirviu, be reikalo įkapoja medį, tai yra „žmogaus zlastis“*.[20] Be reikalo įkirsta vieta yra patogi velniui pasislėpti nuo Perkūno, todėl darosi suprantama, kodėl tokių nereikalingų įkirtų negalima daryti namuose: *Be reikalo nekirsk kirviu sienon, įlįs velnias, Perkūnas spirs ir uždegs trobą*.[21] Tokie būtų pirminiai negausūs pasvarstymai.

Tačiau ar tuo turėtume apsiriboti?

KIRVELININKAI

Vaižgantas, aprašydamas lietuvių papročius, pamini vieną anuo metu jau retą apeigą – ritualizuotą veiksmą:

> Žemaičiuose iki šiai dienai užsiliko „kirvelninkų“ turgadieniai, nors jų pradžią ir prasmę retas kas bežino. Seniau darbo metai Žemaičiuose pasibaigdavo ant Kalėdų, ne taip, kaip dabar: kitur „ant šv. Mertino“, kitur „ant šv. Endriejaus“ ir t. t. Vyriškieji samdininkai ateidavę ūkininkams dirbtų savais kirviais. Metams pasibaigus, imdavę savo kirvelius ir iškilmingai įkaldavę trobos virdin vinį, kaip ženklą užbaigtų pilnų metų. Nuo to kalimo ir šventės Kalėdų vardą gavusios, nors galėjo būti ir priešingai: „Kalėdų“ žodis galėjo įkvėpti kalimo paprotį. Paskui, kirvelius už juostų užsikišę, samdiniai eidavę ant miesto rinkos ir laukdavo samdytojų. Ūkininkai iš tų kirvelių pajuostyje pažindavę darbo ieškančius, drąsiai juos užkalbindavę ir lygdavę. Sulygtasai atiduodavo savo kirvelį ūkininkui, kaip uždą, ir jau kitam nebegalėdavo pasižadėti, nes tada reikėdavę kirvelio išsižadėti. Bet niekas jo, nebematydamas kirvelio, ir neberungdavęs.
>
> Dabar jau niekas savomis padargomis nebetarnauja, nei kirvelių nebesinešioja; ūkininkai taip pat darbininkų ant rinkos nebeieško, nes juos ir namie atranda.[22]

15 Kazakevičius, Malonaitis 2004: 10.
16 Kazakevičius, Malonaitis 2004: 8.
17 Balys 1993: 185.
18 Balys 2000: 132.
19 Greimas 1990: 399–421.
20 Balys 1998: 39.
21 Balys 1998: 39.
22 Vaižgantas 1994: 352–353.

Vaižgantas pažymi, kad jau XX a. pradžioje šis paprotys buvo nunykstantis, jo prasmės nelabai kas bežinojo. Nuostabą čia kelia iš žemdirbiško konteksto iškrentantis kirvis. Jaunuoliai samdyti žemės darbams, kurie dirbami kitais įrankiais, ne kirviu. Miško kirtimas, malkavimas, kuriems tiktų kirvis, tebuvo epizodiniai darbai. Atrodytų, jog turguose būsimiems samdiniams labiau tiktų pasirodyti su dalgiais, o vis dėlto jie ateidavo su kirvukais. Toks neatitikimas kaip tik ir rodytų, kad šis ritualizuotas veiksmas ateina iš žymiai senesnių laikų, kai kirvis reiškė daugiau nei XIX a. Vaižganto aprašytą samdos paprotį galima laikyti vadinamosios karinės demokratijos atšvaitu – laisvų karių, ieškančių valdovo, kuriam tarnautų samdiniais, palikimu.

Įdomu, jog kaimo bernai su kirviais pasirodo ir kita proga – 1724 m. jėzuitų vizitacijos metu štai kas užfiksuota:

> Kitoje vietoje, prie Juodos upės, miškuose, ant nelabai aukštos kalvos rytojaus dieną po šv. Petro šventės, būdavo didžiulis žmonių susibūrimas, vadintas *Velnio turgelis*, tai yra demono prekymetis; kitaip šis susibūrimas vadintas *Žaislė*, tai yra Žaidynės, kuriose sumišai abiejų lyčių prastuomenė kiaurą dieną ir dvi gretimas naktis kuo prietaringiausiai rūpinosi paskirti girtuoklystei. Tų žaidynių metu visi vyrai privalėjo turėti kirvius, kuriuos iš pradžių naudodavo žaidimams, o paskui – kraujo praliejimui; šitaip kasmet iš tos vietos skirstydavosi pralieję kraujo upelius, itin retu atveju – nieko nenužudę.[23]

Dokumentas lietuvių mitologijos tyrinėtojams žinomas, taip pat komentuotas[24], tačiau lieka neaišku, kas galėjo lemti tokį pavojingą ir kruviną „žaidimą“.

Čia pravartu prisiminti vieną Liudviko Adomo Jucevičiaus užrašytą žaidimą:

> Šitas šokis taip pat yra šokamas kur nors ore, nes, ankštoje trobelėje kirvį šokti neįmanoma. Sustoja poromis vaikinai ir mergaitės į ratą, o vidury viena su kirviu rankoj, ir visi šoka dainuodami:
>
> *Šokinėkim, šokinėkim,*
> *Šiandien geras laiks!*
> *Kas šoka, ulioja,*
> *Tasai mūsų vaiks.*
> *Valdytojų deivužėlių*
> *Prašykim o! o!*
> *O deivužės mumis padės*
> *Ne šiandien, ryto!*
> *Šiandien geriam, uliavojam,*
> *Nes tai mūsų laiks,*
> *O rytodien kas tai žino,*
> *Kur kožnas nuplauks.*
>
> *Drąsiai tiktai, bernužėliai,*
> *Su mergaite šokt! O! o!*
> *Glaust prie širdies širdužėlės,*
> *Paskui bučiu vogt!*
> *Tu mergaite skaisčiausioji,*
> *Vieną iš mūs rink,*
> *Kas spraunesnis bernužėlis,*
> *Su kirveliu trenk!*
> *Su kirveliu trenk!*
> *Ho! ho! su kirveliu trenk!*
>
> Sušukus *Ho! ho! su kirveliu trenk!*, mergaitė, kuri ratelio vidury, meta į viršų kirvį, o vaikinai stengiasi jį sugauti ore, ir tas, kuris sugauna, eina į ratą ir su gražiausiąja mergaite šoka. Kiek pašokę, pasibučiuoja, po to eina į vidurį kita mergaitė, irgi su kirviu, ir vėl prasideda šokiai, ir daina kartojasi. Tas šokis, matyt, yra kilęs žiloje senovėje, nes dainoje yra minimos deivės valdytojos. Nors ir uždraustas dvaro ponų (iš atsargumo, kad gerai įsilinksminę valstiečiai neužsigautų kirviu), tačiau labiausiai Lietuvoje paplitęs. Tai iš tiesų laukinis, bet tikrai karingos tautos šokis!..[25]

A. Jucevičiaus aprašytą žaidimą patvirtina Dzūkijoje, Nedzingėje, užfiksuotas jo variantas. Čia jis jau žaidžiamas namuose. Kirvis ne mėtomas, bet padedamas ant suolo, o vyrai, sustoję nuo to suolo kuo toliau, dainuoja:

> *Kirvelis, kirvelis ant suolo gulėjo.*
> *Bernelis, artojas paimt norėjo.*

Dainelė kartojama du kartus, o sušukus „o, ho!“, kiekvienas vyras stengiasi pirmas pagriebti kirvuką. Kuriam pasiseka, tas gauna teisę pašokti su kirvuką padėjusia mergina[26].

Taigi, nors žaidimas retas, bet paliudytas neabejotinai.

Dabar palyginkime A. Jucevičiaus aprašymą su jėzuitų pateiktuoju. A. Jucevičiaus aprašytas žaidimas turi vykti lauke. Žaidime dalyvauja tiek vaikinai, tiek merginos. Tai atitinka jėzuitų

23 Ališauskas 2016: 319.
24 Greimas 1990: 418–419.
25 Jucevičius 1959: 207–208.
26 Steponaitis 2019: 75.

XVI a. pr. Vilniaus pieštinio plano fragmentas. Iš Georgo Brauno didžiųjų pasaulio miestų atlaso *Civitates orbis terrarum* (Kiolnas, 1572–1617) III knygos

nurodytas aplinkybes. Dėl paties žaidimo pavojingumo jis neretai pasibaigdavo sužeidimais ar net mirtimi. Suprantama, kad tokį pavojingą žaidimą draudė ne tik Bažnyčia, bet ir ponai. Taigi, galime pagrįstai manyti, kad kitą dieną po Šv. Petro ant kalvos susirinkę vaikinai ir merginos „Velnio turgeliuose“ žaidė kaip tik šį žaidimą. Jis neabejotinai senas, kaip matyti, jo funkcija – ieškoti poros. A. Jucevičiaus pateiktos dainos originalumas gali kelti šiokių tokių abejonių, nes jokio „Deivužėlių valdytojo“ nei iš istorinių šaltinių, nei iš tautosakos nežinoma. Tai galėtų būti ir paties A. Jucevičiaus pridėtas pagražinimas. Žaidimo mitologinė prasmė – kirvelio mėtymas į viršų („dangų“), pats pavadinimas „Velnio turgeliai“ – reikalautų atskiro tyrimo, išeinančio už šio straipsnio ribų. Tačiau pažymėsime, kad ir sudarant samdos sutartį, ir ieškant poros (aiškinantis, kuris iš bernelių šauniausias), prireikia kirvio. O tai nepaaiškinama XVIII–XIX a. kaimo kultūros kontekstu, todėl laikytina sustingusiu ankstesnės, ikikrikščioniškos epochos ženklu.

SUTARTIES SUDARYMAS

Sutartis tarp ūkininko ir samdinio sudaroma atiduodant kirvelį. Kirvelis pajuostėje rodo, kad vyras dar niekam neįsipareigojęs, o pajuostė be kirvio – kad jau įsipareigojęs, sudaręs sutartį. Laikinas kirvio perėjimas iš samdinio pas šeimininką reiškia sutarties sudarymą. Ir metų pabaiga simboliškai pažymima įkalant vinį į virdį.

Kas ta virdis? Lietuvių kalbos žodynas išskiria šias reikšmes:

1. „daržinės ar klojimo skersinė sija“: *Dusetiškiai, svėdasiškiai ir biržėnai vir̃dimi (vir̃džia) vadina ne laibą kartį, žalgą, bet gana drūtą daržinės ir klojimo skersinę siją (balkį)* (K. Būg)[27]; *Krauk šieną už vir̃dies* (Vžns); *Prikrovė rugių lig vir̃dies* (Kp); *Anapus vir̃dies krausma avižas* (Šmn); *Permetė vaikai [virvę] per vir̃dį ir sūpuojas* (Pnd); *Įkaldavę trobos virdin vinį* (Vaižg); *Dievas [kregždei] ir pasakė: – Tu nesuksi lizdo ant žalio medžio. Tik kur troboje ant virdies ar po stogu* (Šd); *Akyvas daiktas jam pasirodė vadžių kilpa, išnerta per palubio virdį* (LzP); *Toks ėmė neramumas, kad vos nepasikoriau ant virdies* (Vaižg);

2. „palubyje įtaisyta kartelė drabužiams džiauti ar kabinti“: *Kur dėt skarą? – Gi mesk ant vir̃dies* (Pg); *Užmesk kailinius ant vir̃dies* (Dbk); *Pirkelėje nei ant vesalų, nei ant virdies, nei ant sienų niekas nekabėjo* (Vaižg); *Pritaisiau virdẽlę, tai rūbai nesmėtis po lovas* (Dgl); *Kai stojos paskėlęs, tai kai duos galvą in virdẽlę* (Skdt);

3. „pašelmenėje įtaisyta kartelė lašiniams ar mėsai sukabinti“: *Mėsa jau insisūrėjo, o vir̃dies tu vis da nepritaisai* (Dkk); *Pilna vir̃dis lašinių prikabinta būdavo* (Sl); *Lašiniai nukritę žemėn su visa vir̃džia* (JT303); *Mėsą kabinkit ant gryčios, ant virdẽlių* (Užp).

Iš pavyzdžių matyti, kad vinis kalama ne į mažą kartelę, ant kurios galima pakabinti drabužius, ar kartelę, ant kurios kabinami lašiniai, bet

27 Pavyzdžių šaltinių santrumpas išskleistas galima rasti LKŽe (http://www.lkz.lt/?zodis=pajuost%C4%97&id=22023480000) viš jų laikant kompiuterio pelės žymeklį ar bakstelėjus liečiamajame ekrane.

į trobos siją, kuri ir buvo vadinami virdimi. Pirmoji namų sija yra mitologiškai įprasminta, nes ji dalija erdvę į savą ir svetimą: atėjus į svetimus namus, būdavo sustojama ties pirmąja sija ir laukiama, kol šeimininkas pakvies toliau[28]. Taigi, suprantama, kad ant ribą žyminčios virdies būdavo įkalama vinis, simboliškai pažyminti sutarties užbaigimo terminą – visai taip pat, kaip pradžią žymėjo šeimininkui atiduotas kirvukas. Vinies kalimas – neabejotinai pastarųjų amžių naujiena, kurią anksčiau veikiausiai atstojo tiesiog įkirtimas, įkarta virdyje, bet šiuo atveju svarbus pats veiksmas.

Šiuo atžvilgiu labai svarbus lietuvių kalbos posakis (frazeologizmas) *kirvelį (iš)nešti*. Pagal Žodyną, jis reiškia „bėgti, išbėgti iš šeimininko“; „išvengti nemalonumų“: *Sunku būdavo Vilkams išlaikyti tarnautojus – nemaža jų išnešdavo kirvelį, nesulaukę metų pabaigos* (rš); *Pasisekė ir tau – išnešei kirvelį* (Vb). Panašiai *parnešti kirvelį* reiškia „parbėgti iš šeimininko, nesulaukus metų pabaigos“ (J. Balt).

Jei Vaižgantas nebūtų užrašęs kirvelininkų papročio, šio posakio jau nebesuprastume. Samdinio parsineštas kirvelis, kurį jis simboliškai buvo davęs šeimininkui kaip sutarties garantą, reiškė, kad sutartis nutraukiama. Kartu šis posakis parodo, kad XX amžiaus pradžioje žemaičių dar menamas paprotys buvo ne vietinis, lokalus, bet visuotinis, žinomas ne tik žemaičiams, bet ir lietuviams. Tik paprotys išnyko anksčiau nei iš jo kilęs kalboje išlikęs posakis.

Prie etnografinės ir kalbinės medžiagos čia galime pridėti istorinius šaltinius, kurie praplečia mūsų žinias apie sutarčių sudarymą. Henriko Latvio kronikoje užfiksuota: „*Lettonai*, nesilaikydami sudarytos su teutonais taikos, atėjo prie Dauguvos (1213 m.), kai ką pašaukė iš Koknesos pilies ir metė ietis į Dauguvą, tuo reikšdami taikos ir draugystės su teutonais atsisakymą. Ir susirinko didelė *lettonų* kariuomenė, kuri persikėlė per Dauguvą, įžengė į *lettų* žemę, rado žmonių kaimuose ir daugelį jų nužudė.“[29]

Kodėl lietuviai paleido ietį į Dauguvos upę? Tarp baltų genčių egzistavo paprotys sudarant taikos sutartį apsikeisti ietimis. Tai paliudyta toje pačioje Henriko Latvio kronikoje kitu atveju. 1198 m. Rygoje lyviai derėjosi su vyskupu dėl taikos: „Vyskupas dėl tikrumo pareikalavo įkaitais atiduoti savo sūnus; jie susitarė neduoti, tačiau dingstimi, kad daliai įkaitų surinkti reikia laiko, siūlė sudaryti trumpalaikes paliaubas ir pagal paprotį, užtikrindami taiką, atsiuntė ietį. Per paliaubas jie užmušė daug teutonų, išvykusių pašaro. Tai pamatęs vyskupas grąžino jiems ietis ir atsisakė taikos.“[30]

Taigi, aiškiai pasakyta, kad, sudarant taiką ar bent trumpas paliaubas, kaip simbolinis jų garantas atsiunčiama ietis. Ir tuomet logiška, kad, sutartį nutraukiant, toji įkeista ietis lygiai taip pat simboliškai grąžinama kaip ženklas, jog sutartis nebegalioja. Beje, įdomu, kad paprotys buvo žinomas lyvių vyskupui, matyt, perėmusiam jį iš vietos gyventojų.

Matome tą patį veiksmą kaip ir su kirveliu, sudarant samdos sutartį ir ją nutraukiant.

Galime nebent šiek tiek paryškinti ieties ir kirvuko simbolinį skirtumą. Ietis naudojama sudarant taikos sutartį tarp skirtingų genčių, t. y. tarp savų ir svetimų, – netgi su visai kitam kultūriniam universumui priklausančiais krikščionimis. O štai kirvukas kaip sutarties garantas galioja savo bendruomenės viduje, suponuodamas hierarchinį santykį tarp šeimininko ir jam laikinai tarnauti pasisamdžiusio vyro.

Šiame kontekste galima priminti dar vieną epizodą iš lyvių gyvenimo. 1198 m. saksų kariuomenei išvykus iš lyvių krašto įvyko štai kas:

> Vos tik vėjas išpūtė bures, ir štai klastingieji lyviai vėl grįžo prie savo įprasto maudymosi, jie ėmė nardyti Dauguvoje ir kalbėjo: „Mes dabar nuplausime krikšto vandenį ir krikščionybę Dauguvos vandeniu ir atsisakysime priimto tikėjimo, kurį ir išsiunčiame su išvykstančiais saksonais.“[31]

Čia jau matome tarpkultūrinę komunikaciją – tarp ateivės krikščionybės ir vietinės kultūros. Lyvių įsitikinimu, krikšto vandenį esą galima nuplauti, tarsi grąžinti jį per Dauguvą išvykstantiems ateiviams, ir taip simboliškai atsikratyti primestos krikščionybės.

Panašų simbolinį „susigrąžinimą“ matėme kepurės statymo atveju. Jeigu ją pakelia pats bylininkas, taigi susigrąžina, vadinasi, jis prisipažįsta lažybas pralaimėjęs ir ankstesnius savo ketinimus atšaukia.

Šie pavyzdžiai suteikia rimtą istorinį ir kultūrinį pamatą kirvelio atidavimo / išnešimo (= sutarties sudarymo / nutraukimo) sintagmai. Ir matome bendresnį vaizdą: bet koks kontraktualinis veiksmas – ar tai būtų taikos sudarymas, ar

28 LEEŽ 2015: 252.

29 Livonijos kronikos 1991: 87.

30 Livonijos kronikos 1991: 28.

31 Livonijos kronikos 1991: 29.

samdos sutartis, ar netgi krikštas, kuris irgi reiškia kontraktą (įsipareigojimą laikytis naujai priimtos religijos priesakų) – gali būti atšaukiamas „grąžinant daiktus į ankstesnę padėtį“, konkrečiai – sutarties simbolinius garantus: ietį, kirvį, krikšto vandenį (nuplaunant jį toje pačioje Dauguvoje).

Kalbant apie senąją Lietuvą, šią sutarčių temą vertėtų dar šiek tiek praplėsti. Be minėtų sutarčių, kurias buvo galima atšaukti, būta ir neatšaukiamų, garantuojamų gyvybe. Apie tai liudija Livonijos eiliuotoji kronika. 1257 m. Livonijos ordinas dvejiems metams sudarė taiką su žemaičiais. Taika buvo patvirtinta rankos paspaudimu:

> Savo rankas džiaugsmingai
> Jie ištiesė tada magistrui,
> Paprotys yra jų krašto:
> Jei kam kas paduoda ranką,
> Nors iš trečio krašto būtų,
> Turi tas taikos laikytis,
> Kitaip kartuvės jam gresia.[32]

Kaip rašoma kronikoje, žemaičiai taikos ir laikėsi, jos nenutraukė:

> Per tuos dvejus metus
> Niekas skųstis negalėjo,
> Kad nuo pagonių nukentėjo
> Ar ką blogo iš jų patyrė.
> Gerą valią nuolat rodė,
> Ir taika tvirtai atrodė.[33]

Gali būti, kad rankos paspaudimas kaip tik ir reiškė neatšaukiamą sutartį, kurios sulaužymas grėsė mirtimi, priešingai nei apsikeitimas kokiu potencialiai grąžinamu daiktu. Įdomi detalė – bausmė pakariant. Kadangi pakaruokliai priklauso Velino sferai, galima klausti, ar tik nebus jis ir sutarčių prižiūrėtojas. Tačiau šis klausimas išeina už šio tyrimo ribų.

VIEŠĖS

Dar vienas dalykas, į kurį reikia atkreipti dėmesį, – laikas, kada sudaroma sutartis. Naujų darbininkų samdymas vyko nuo Trijų Karalių iki Užgavėnių, taigi – po Kalėdų šventinio laikotarpio[34]. O šis laikotarpis dar vadintas viešėmis. Pagal Lietuvių kalbos žodyną, *viešės* turi tokias reikšmes:

1. „viešėjimas, viešnagė“: *Ans važiuoja į viešės* (J); *Aš pas tave ateinu į viešės* (į svečius) (Klp); *Ar girdi, pati, ant ryto vedu į viešės užprašė* (End); *Kalėdų antrą dieną liuobam į viešės eiti, kame kur viešėti* (Plt);

2. „šventės“: *Tarp tų metų švenčių, arba viešių, buvo dar, mažne sakau, paviešės, arba gėrynės, su šventinybėmis sunertos* (S. Dauk); *Buvo atliektamos ketverios šventės, arba viešės, nu žodžio visi: jog visi susirinkusys vienas kitą mylėjo linksmindamys* (S. Dauk); *Vainikų šventė, arba viešės* (S. Dauk);

3. „vaišės“: *Ne į viešės atvažiuona – tėvams padėti* (Eig.); *Mumis išviliojo an viešių̃* (Vn); *Viešės jų buvo meilės ženklu, ne žmonystės* (S. Dauk).

Vadinasi, viešės – tai viešėjimas, vaišinimasis ir vaišės. Tačiau likusios dar dvi reikšmės įdomesnės ir labiau sukonkretina viešių turinį:

4. „samdinių viešėjimas pas tėvus po Kalėdų“: *Samdytinis par viešės savo numūse yra svečias* (Kv); *Šeimyna į viešės išvažiavo* (Prk); *O kada geruoju išleidai ant atpuskų arba į viešes?* (Sz); *Greit jau viẽšės, tada ir mes galėsim laisviau pagyvent, pailsėt* (Srv).

Vadinasi, viešės – tai laikotarpis nuo Kalėdų iki Trijų Karalių, kai žmonės vakarais nieko nedirbdavo – švęsdavo[35]. Tai laikas, kai ir samdiniai gali pailsėti. Tad galima suprasti ir posakį, kad *par viešės kad kiaulė duonos kepalą neša, tegul neša* (Šd). Viešės žymi laiką, kai baigiasi tarnyboa ir samdiniai viešoje vietoje – turguje – ieško naujų šeimininkų, kuriems galėtų dirbti, o šie – naujų samdinių. Galiausiai svarbi paskutinė *viešių* reikšmė:

5. „susibūrimas į vienus namus dirbti vakarais, vakaronės“: *Mėsiedas kai jau kada esti žiemą, va po Kalėdom, nu tai viešių̃ sueidavom: tai katros megzt susinešam, tai mezgam, kai katros tai ratelius nusineša, tai verpia* (Plvn); *Viẽšės rokuoja, kai sueina kartu verptų: sueinam, pasidainuojam, kartais kokią polką nušoki* (Alz); *Vakare ir berniokai sueina viešių̃ viešėtų* (Kp); *Viešém ir galo nebus* (JT285); *Moterys viešių̃ susirinkdavo, vyrai pančius namie sukdavo* (Kp); *Subatvakary eisma viešėt – tai viẽšės* (Šmn).

Viešės – tai tiesiog bendras kaimynų susiėjimas ne tik vaišintis, valgyti ir gerti, bet ir bendrai dirbti. Tiesa, ir pastaruosiuose pavyzdžiuose galima įžvelgti panašų ypatingą laiką: viešės prasideda pasibaigus adventui, kai jau galima valgyti

32 Mindaugo knyga 2005: 263–264.

33 Mindaugo knyga 2005: 264.

34 LEEŽ 2015: 246.

35 Dundulienė 2023: 57.

mėsą. Tai vėlgi nuoroda, kad visų pirma viešės vykdavo po Kalėdų.

Ir dar viena nuoroda – šiame pavyzdyje: *Kits kitą viešė́dino par Kalėdas, tai yra blukį vilko pri kitas kito* (Dr). Vėlgi viešėjimas priklauso kalėdiniam laikotarpiui.

IŠVADOS

Taigi, XX a. pradžioje užfiksuotas išnykęs ir beveik jau pamirštas paprotys po Kalėdų turguje samdiniams vaikščioti užsikišus kirvį, taip rodant pasirengimą sudaryti naują darbo sutartį ateinantiems metams. Tačiau šis ritualizuotas gestas ateina iš kur kas senesnių laikų, mažų mažiausiai iš XIII–XIV a. Anuomet tai galėjo būti ne tik ūkinis, bet ir karinis kontraktas su nauju karo vadu, o gal ir ūkinis, ir karinis tuo pačiu metu. Kartu pavyko pakankamai pagrįstai paaiškinti paslaptingą XVIII a. jėzuitų užfiksuotą jaunimo susirinkimą su kirviais antrą dieną po Petrinių, dažnai pasibaigiantį kraujo praliejimu ar net žūtimi. Tų susirinkimų pobūdį šiek tiek atskleidžia L. A. Jucevičiaus XIX a. užrašytas žaidimas, kurio metu mergina į viršų meta kirvį, o vaikinai rungiasi, kuris jį krentantį pagaus. Kirvio mėtymas į viršų (dangų) ir jo gaudymas tikėtinai turėjo ir mitinę prasmę, kurią nustatyti – ateities tyrimų uždavinys.

PADĖKA

Už suteiktas svarbias žinias, patarimus, paaiškinimus ir kritines pastabas dėkoju archeologui dr. Pauliui Bugiui ir istorikui dr. Tomui Baranauskui.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Balys 1993 = Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius: Mintis, 1993.

Balys 1998 = Jonas Balys. *Raštai*, I. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

Balys 2000 = Jonas Balys. *Raštai*, II. Parengė R. Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.

Balys 2002 = Jonas Balys. *Raštai*, III. Parengė R. Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.

Braudel 1994 = Fernand Braudel. *Kapitalizmo dinamika*. Vilnius: Baltos lankos, 1994.

Dubonis 1998 = Artūras Dubonis. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai: iš Lietuvos ankstyvųjų valstybinių struktūrų praeities*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1998.

Dundulienė 2023 = Pranė Dundulienė. *Lietuvių šventės: Tradicijos, papročiai, apeigos*. Vilnius: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2023.

Jablonskis 1979 = Konstantinas Jablonskis. *Istorija ir jos šaltiniai*. Vilnius: Mokslas, 1979.

Jucevičius 1959 = Liudvikas Adomas Jucevičius. *Raštai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.

Kazakevičius, Malonaitis 2004 = Vytautas Kazakevičius, Arvydas Malonaitis. Vertikaliai įsmeigti ginklai Lietuvos geležies amžiaus paminkluose. *Istorija*, 2004, Nr. 59/60.

LEEŽ 2015 = Lietuvių etnografijos enciklopedinis žodynas. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2015.

Livonijos kronikos 1991 = Henrikas Latvis, Hermanas Vartbergė. *Livonijos kronikos*. Vilnius: Mokslas, 1991.

LTSRIŠ 1955 = *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, I: *Feodalinis laikotarpis*. K. Jablonskis ir kiti. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955.

Mindaugo knyga 2005 = *Mindaugo knyga: Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2005.

MT I = *Mūsų tautosaka*. Red. prof. V. Krėvė-Mickevičius. Kaunas, 1930.

Steponaitis 2019 = Vytautas Steponaitis. *Lietuvių liaudies žaidimai ir pramogos*. Vilnius: Vilniaus etninės kultūros centras, 2019.

Vaitkevičienė 2009 = Daiva Vaitkevičienė. „Laimė kaip kepurė“: galvos danga iš mitologinės perspektyvos. *Tautosakos darbai*, t. 38, 2009.

Vaižgantas 1994 = Vaižgantas. *Raštai*, I: *Vaizdai ir vaizdeliai*. Vilnius: Pradai, 1994.

Valikonytė 2023 = Irena Valikonytė. *Res Iustissimus: Valdovo teismas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV a. pabaigoje–XVI a.* Vilnius: Vilnius University Press, 2023.

AX-BEARERS, OR HOW CONTRACTS WERE MADE

Virginijus SAVUKYNAS

The article examines a custom (a ritualised gesture) recorded in the early 20th century, which was performed when farmers hired workers or farmhands. During the holiday season between Christmas and Epiphany, known as viešės, men would gather in public places like markets, carrying an axe tucked under their arm, signalling that they were looking for work. Once they agreed on employment with a farmer, they would hand over their axe to him. At the end of the work contract, the worker would hammer a nail into the handle of the axe, marking that he had fulfilled his obligations faithfully. The article suggests that this ritualised gesture has its origins in much older times, specifically the 13th–14th centuries, when similar gestures were used to form contracts between free workers and their employers, as well as between warriors and their leaders. The article also attempts to reconstruct the symbolism of the axe in ancient Lithuanian culture.

POKARIO DAINOS: PARTIZANŲ DAINŲ IR ROMANSŲ SĄSAJOS

Austė NAKIENĖ

Įdėmiau išnagrinėjus Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais sukurtas rezistencines eiles bei dainas, matyti, kad jos nutolo nuo liaudies kūrybos. Partizanų ir jų rėmėjų kurtose dainose galima aptikti būdingus romantinės literatūros motyvus: pavasario, žydėjimo, jaunystės, taip pat tėvynės grožio apdainavimą (Nakienė 2021). Kita vertus, kolektyvinę dainų kūrybą veikė ne vien patriotinė XIX a. romantikų poezija, bet ir vėlesni kultūros reiškiniai – neoromantinė poezija ir populiarioji kultūra (aistringieji ir lyriniai romansai). Šios sąsajos atskleidžiamos apžvelgiant nepriklausomoje Lietuvoje augusios „romanso kartos“ kultūrinę aplinką.

Lietuviškų romansų stilistikos nagrinėjimas padeda apibrėžti, kas būdinga partizanų ir tremtinių dainoms, ir atvirkščiai – rezistencinės dainos padeda suprasti, kuo pasižymi lietuviški romansai.

Reikšminiai žodžiai: XIX a. romantinė lietuvių poezija, neoromantinė poezija, partizanų dainos, nepriklausomos Lietuvos kultūra, jaunimo kultūra, romansai.

XIX a. lietuvių literatūros tradicija buvo tik užgimstanti, tautą vienijančiu kultūriniu pagrindu, geriausiai atspindėjusiu anuometinį lietuvių dvasinį pasaulį, tebebuvo liaudies dainos (Sadauskienė 2022: 15). Jos neprarado svarbos iki XX a. vidurio, tačiau Antrojo pasaulinio karo ir pokario laikotarpio dainų kūrėjai, išdainuodami tai, kas buvo visiems bendra ir aktualu, jau rėmėsi ir autorine kūryba. Jų atmintyje skambėjo įvairūs tautinio atgimimo poetų posmai ar atskiros lakios eilutės, daug kam buvo žinomi romantiniai kovos už laisvę simboliai[1]. Besiformuojančio naujojo rezistencinių dainų repertuaro kūrėjai plėtojo šį paveldą, pritaikydami jį naujam kontekstui. Kad galėtų paliudyti istorinius įvykius, jiems reikėjo epinio pasakojimo įgūdžių: daugelis žinojo Silvestro Valiūno 1823 m. sukurtą baladę „Biruta“, kurioje pasakojama legenda apie didžiojo kunigaikščio Kęstučio ir vaidilutės įžadus davusios Birutės susitikimą. Vaizduotę žadino senovės lietuvių kovų su kryžiuočiais vaizdai Maironio eilėraščiuose „Eina garsas nuo Malburgo“, „Milžinų kapai“ ir didžiavyrių pulkus vedančio Vytauto paveikslas eilėraščiuose „Trakų pilis“, „Oi neverk, matušėle“ ar kt. Tačiau pastebimos rezistencinių dainų sąsajos ir su lyrinės prigimties žanrais – meilės dainomis bei romansais. Dažna partizanų ar tremtinių pamėgta daina tarsi nepaiso žanro grynumo – prasideda kaip romansas, o baigiasi kaip himnas, pavyzdžiui, liaudies daina virtusiame Vandos Panavaitės eilėraštyje „Aš verkiau parimus tarpvartėj darželio“ (LLD XIX: 192) atsisveikinimas su mylimuoju piešiamas lyriškai, o laukiamas jo sugrįžimas vaizduojamas epiškiau, pakiliau. Tad pokaryje kurtų dainų pirmavaizdžiais buvo ne tik tradicinės karinės dainos ir istorinę atmintį žadinusi poezija, bet ir tuo pačiu laikotarpiu gyvavusios meilės dainos bei romansai.

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje išpopuliarėjusias meilės dainas, balades ir romansus, jų stilistines ypatybes tyrusi Jurga Sadauskienė pastebėjo, kad nors Lietuvių liaudies dainų kataloge romansai priskiriami meilės dainoms, nuo pastarųjų „skiriasi gyvavimo laiku, tema, menine raiška ir profesionaliosios poezijos įtaka“, tad laikytini atskiru folkloro žanru. Jos žodžiais, „romansiškumas (šalia patriotizmo) yra bene populiariausia XX a. jausena, gausiai fiksuojama ir atpažįstama masiniame mene – albumuose, atminimų, dainų sąsiuviniuose, sveikinimuose, šventiniuose linkėjimuose, vestuvių ir net laidotuvių repertuaruose, siuvinėtuose kilimėliuose, atvirukuose, televizijos serialuose“ (Sadauskienė 1998: 47). Aiškėja, kad romansai yra palikę ryškų pėdsaką lietuvių kultūroje.

1 Pasak Vytauto Kubiliaus, romantinėje lietuvių poezijoje įsitvirtino krikščioniški simboliai, iš vokiečių ir lenkų romantikų perimti simboliai (audra – pavojus, tekanti saulė – laisvė, vaidila – pranašas). „A. Baranauskas įvedė miško – tautos laisvės ir galybės simbolį. Maironis rašė apie šiaurės vėją, blaškantį žmones ir girelę, kaip carinės priespaudos simbolį. V. Kudirkos eilėraštyje gaudžiantis varpas „Kelkite, kelkite, kelkite!“ buvo nacionalinio judėjimo alegorija. J. Janonio eilėraštyje atžalos, pakilusios išgenėtame miško plote, – atgimstančios revoliucijos pranašai. Panašių simbolių ir alegorijų galima aptikti kone kiekvieno XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios lietuvių poeto kūryboje“ (Kubilius 1982: 177). Tradiciją nuolat turtino ir vėliau kūrę lietuvių poetai.

ŽANRO IŠTAKOS, AISTRINGIEJI IR SANTŪRIEJI ROMANSAI

Lietuviško literatūrinio romanso pradininku reikėtų laikyti XIX a. poetą Antaną Vienažindį-Vienužį. Jis rašė lyriškus eilėraščius, pats jiems kūrė melodijas ir dainuodavo, pritardamas armonika. Kol nebuvo sudėtos į knygą (1894 m.), jo eilės buvo persirašinėjamos arba išmokstamos jaunimo pasidainavimuose, vakarėliuose (pasak J. Sadauskienės, net aštuoni A. Vienažindžio eilėraščiai tapo populiariais romansais). A. Vienažindžio kūryboje liejosi patirtos nuoskaudos: „Oi dainos dainelės, jūs mano patieka! / Visi mano skausmai su jumis palieka“, į Rusijos gilumą ištremtų 1863 m. sukilimo rėmėjų ilgesys: „Toli mano broliai – visur išblaškyti! / Vieni jau užmiršo, greit užmirš ir kiti“, širdies skausmas dėl prarastos meilės: „Toli ir tu esi, o mano gulbele! / Kodėl neatskrendi, tu mano paukštele?!“ (Vienažindys 1978: 23). Vienas jautriausių jo eilėraščių „Sudieu, kvietkeli tu brangiausis“ virto liaudies daina ir buvo plačiai dainuojamas paties poeto pritaikyta melodija:

Sudieu, kvietkeli, tu brangiausis!
Sudieu ir laimė... man biednam!
Matau, paskyrė taip aukščiausis,
Kad vargt ant svieto reiks vienam.

Štai diena jau ir ta adyna,
Kurioj man reikia atsiskirt.
Oi, širdis alpsta – Dievas žino
Kaip reiks gyvent ir kur numirt!...

(Vienažindys 1978: 29)

Tikėtina, kad partizano sukurta daina „Liki sveika, mergyte mano“, kurioje taip pat apdainuojamas graudus atsisveikinimas su mylimąja, yra tolimas Vienažindžio sekimas:

Liki sveika, mergyte mano,
Ramunės žiedu laimę burk.
Man gi likimas partizano –
Šiandieną čia, o ryt kažkur.

Paduoki savo baltą ranką,
Leiski pažvelgti į akis,
Ir valandėlė ta, nors menka,
Liks man brangiausia atmintis.

(LLD XXI: 75)

Numalšinus 1863 m. sukilimą poetas išgyveno dėl sutryptos lietuvių tautinės savigarbos, pažeminto orumo, jį slėgė suvokimas, kad nebus lemta išsipildyti jo kartos žmonių troškimams ir svajonėms, teks gyventi politinės priespaudos ir kultūrinės rezistencijos sąlygomis. Poetas nerašė apie didingą Lietuvos praeitį, bet siekė perteikti asmeninį ryšį su tėvyne, jo eilėraščiai persmelkti melancholijos:

Oi Lietuva, tu mieliausia
Mūsų motinėlė!
Norint gyvenam toliausia –
Pas tave širdelė.

<...>

Gardesnė tavo duonelė,
Norint bėralinė,
Nė kaip ašaroms maišyta
Samaros kvietinė.

(Vienažindys 1978: 35)

Amžininkai ir vėlesni kūrėjai „širdies skausmus“ reiškė panašiai kaip A. Vienažindys. Pranas Vaičaitis, Vincas Kudirka, Ksaveras Sakalauskas-Vanagėlis, Juozas Šnapštys-Margalis, Zigmas Gaidamavičius-Gėlė ir kiti kūrė graudžius, ilgesingus eilėraščius apie slegiančius vargus, meilės ir laimės troškimą, viltį sulaukti šviesesnių laikų. Iš tų pačių versmių, kaip iš negyjančių žaizdų, tryško partizanų bei jų rėmėjų poezija. Tas pats tėvynės ilgesys, jos gamtos idealizavimas, nuolatinis galvojimas apie artimus žmones, su kuriais prievarta teko išsiskirti, būdingas sovietinės okupacijos metais ištremtųjų į Sibirą dainoms.

Partizanų kūrybos sąsajas su tautinio atgimimo laikotarpio poezija rodo ir 1947 m. nedideliu tiražu išleisto rinkinio „Dzūkijos partizanų dainos“ priešlapyje įrašyta citata (ne karinė daina, o P. Vaičaičio posmelis):

Vai lėkite, dainos, iš vargo nupintos,
Iš kaimo į kaimą pas jaunus, senus.
Paguoskite širdis, nelaimių sutrintas,
Nušluostykit ašaras, kelkit jausmus!

Šią simbolinę citatą galbūt parinko partizanų vadas Adolfas Ramanauskas-Vanagas (dainynėlį sudarė jis ir Albertas Perminas-Jūrininkas, išleido Merkio rinktinės partizanų štabas). Tai tarsi nuoroda, ko, platindami rotoprintu atspausdintą rinkinį, jo sudarytojai vylėsi: kad tarp savųjų sklindančios partizanų dainos padės jiems atlaikyti visas negandas.

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje kuriamų liaudies dainų stilistika ėmė keistis, įgauti individualiajai kūrybai būdingų bruožų: į naująjį dainų sluoksnį (kuriam priklauso ir pokario dainos)

Romansų rinkinio „Aš iš meilės gavau džiovą“ (sudarė Zita Kelmickaitė, 2000 m. išleido „Baltos lankos“) viršelis

susipynė sutautosakėjusios žinomų poetų eilės ir liaudies dainininkų kūrybiniai bandymai. Lietuviškų romansų raidą tyrinėjusi J. Sadauskienė pastebi:

> <...> ankstyvieji mažai tesiskiria nuo meilės dainų: tie patys tradiciniai dainų veikėjai mergelė ir bernelis, tie patys lūkesčiai, ilgėjimasis, susitikimo situacijos, dialogai. Gal tik kiek dažniau minimas žodis *meilė*, labiau aktualizuotas jausmas, daugiau mylimosios (-ojo) aukštinimo, atsiribojimo nuo šeimos, bendruomenės. Kai kuriuose tekstuose aiškios rimavimo pastangos (rašytinės poezijos įtaka), tačiau rimavimas dar nėra būtina norma. <...> Ankstyvieji romansai galėtų atspindėti natūralią meilės dainos (kartu ir tradicinių dainų) raidą individualizmo, jausmingumo link. (Sadauskienė 1998: 44–45)

Vis labiau įsigalint romantinei pasaulėjautai ir romantinei meilės sampratai, romansai ima labiau skirtis nuo tradicinių dainų, vietoj dainų bernelio ir mergelės atsiranda jis ir ji, „mylimasis“, „nepažįstamoji“, „jūreivis“, „čigonė“ ir kiti neįprasti veikėjai.

> Jaunuolių santykiai romanse – be tarpininkų ar stebėtojų. Jie susitinka toliau nuo akių, gamtos prieglobstyje – pievoje, miške, prie upės ar pajūryje. Nevengiama aistringesnių meilės scenų. <...> Jausmingumas romanse dažnai beribis – dėl meilės aukojama gyvybė <...>. Kartais mirtis pakylėjama, poetizuojama. <...> Vėlyvieji romansai poetikos ypatybėmis yra gerokai nutolę nuo tradicinio folkloro. Ankstesniąją eilėdarą juose keičia dviskiemenės, triskiemenės pėdos, dominuoja keturių eilučių posmai. Tekstų kompozicijai būdingas pirmojo posmo pakartojimas pabaigoje. <...> Tradicinius epitetus keičia vaizdiniai, puošybiniai, idealizuojantys, metaforiniai epitetai: „sidabrinė žvaigždutė“, „geltona rožė“, „laukai ašaroti“, „kruvina širdis“ ir pan. (Sadauskienė 1998: 46–47)

XX a. pradžioje paplinta siužetiniai romansai, kuriuose pasakojama apie fatališkos meilės sužeistas širdis. Tai istorijos, prasidedančios nuo susižavėjimo, aistros, raudonų rožių, o pasibaigiančios mylimojo (-osios) išdavyste ir krūtinėje styrančiu durklu. Šių romansų stilistiką galime pajusti sklaidydami rinkinį, kurio pavadinimui pasirinkta pirma romanso eilutė – „Aš iš meilės gavau džiovą“:

> *Aš iš meilės gavau džiovą,*
> *Greitai greitai jau mirsiu,*
> *Šį pasaulį aš apleisiu,*
> *Į kapus gyvent eisiu.*
> (Romansai 2000: 28)

Pasak šiam rinkiniui įvadą parašiusios V. Daujotytės:

> <...> svarbiausios romansų situacijos – kitam ar kitai atiduota širdis („O aš juk, taip stipriai pamilęs, / Turėsiu gyvent be širdies“), pradingusi meilė, ryžtas amžinai mylėti („Mylėsiu tave, kol užges krūtinė / Ir kol mirtis užmerks mano akis“), mirties su mylimuoju pasirinkimas („Žuvo mano mylimasis – / Žūsiu aš su juo kartu“), nusižudymas iš meilės, trūkstančios stygos („Gitara krito, stygos nutrūko...“). Mėgstamos romansų gėlės: rožės, vosilkos, ramunės. Veiksmo vieta: kelias, prie vandens, prie kryžiaus, kapinės... (Daujotytė 2000: 4)

Romansai veikė tiek autorinę, tiek liaudies kūrybą. Ne viename XX a. kūrinyje galima

įžvelgti romansams būdingų stiprių jausmų ir dramų[2]. J. Sadauskienės nuomone, romansai apie meilę ir mirtį užėmė senųjų baladžių, kurios taip pat dažnai baigiasi tragišku įvykiu, vietą. Vis dėlto galima pastebėti ir skirtumų:

> Baladėje vyrauja šeimos narių konfliktų, bausmės už nusižengimą bendruomenės normoms motyvai („Ant aukšto kalno aukštojo“ – tėvas baudžia mirtimi dukterį už netinkamą elgesį). „Žiauriuosiuose“ romansuose akcentuojami įsimylėjėlių santykiai, perdėtas jausmingumas („Tylioj pavasario nakty“ – vaikinas nužudo mergaitę, suabejojęs jos jausmais). <...> Skiriasi ir pasakojimo būdas. Baladėje didesnis atstumas tarp veikėjo ir pasakotojo, kuris dažniausiai kalba trečiuoju asmeniu, nereikšdamas jausmo, vertinimo. Romanse pasakotojas paprastai veikia pats, myli, kenčia. (Sadauskienė 1998: 43)

Kai kurių vėlyvųjų romansų siužetai buvo panašūs į laikraščiuose aprašomas nuteistųjų gyvenimo istorijas. Juose vaizduoti klystkeliais nuėję, už kokius impulsyvius poelgius nubausti asmenys, kenčiantys ankštoje kameroje, besisielojantys dėl prarasto ryšio su artimaisiais:

Šaltajam Lukiškio kalėjime
Už geležies tamsių grotų
Sėdėjo jaunas bernužėlis,
Klausės lakštingalos dainų.

Atskrisk, lakštute, prie kalėjimo,
Prie geležies tamsių grotų,
Aš paprašysiu, kad, lakštute,
Kad tu parlėktum į namus.

(Romansai 2000: 72)

Tokios tematikos eilėraščius kūrė kalinio duonos ragavę Kazys Jakubėnas, Kazys Boruta, „kalinių romansų“ atgarsiai neišvengiamai skambėjo stalinizmo aukų – politinių kalinių ir tremtinių eilėse, pavyzdžiui:

Neklausk, ko gelsta mano veidas
Čionai, tarp sienų keturių.
Aš nematau, kai saulė leidžias,
Negirdžiu giesmių vyturių.

(LLD XIX:517)

Romansuose galima įžvelgti kaimyninių įtakų ar tarptautinio miesto folkloro bruožų. Manytina, kad Rusijoje populiarūs „čigoniški romansai“ veikė klajoklišką gyvenimą vaizduojančius eilėraščius ir dainas. Tokios anuomet madingos tematikos eilėraščių yra Salomėjos Nėries kūryboje (pvz., „Raudona rožė“ – apie čigonę degančiom akim, kuri „iš kortų spėjo ir gąsdino nelemta ateitim“). Rudų akių žvilgsniu viliojanti, gitara skambinanti, šokanti, burianti čigonaitė – gana dažna folklorinių romansų veikėja. Vis dėlto aistringieji, egzotiškieji romansai plačiai neprigijo, lietuvių poetinei tradicijai būdinga lyriškesnė, santūresnė raiška, tad jai artimesni „kuklieji“ romansai, apdainuojantys pirmąją meilę, poetizuojantys jaunystėje patirtą jaudulį, troškimą pamatyti savo mylimąjį (-ąją), ilgesį. XX a. pradžios lietuviams jie atrodė savi, tarsi išdainuojantys jų patirtis. Vienas būdingesnių – Jono Krikščiūno-Jovaro[3] sukurtas „Tylus, tylus vakarėlis“, kuris plito kaip liaudies daina. Jis prasideda idilišku gamtovaizdžiu, o baigiasi tyloje, ramumoje gimstančiomis meilės svajomis:

Tylus, tylus vakarėlis,
Taip gražu ant lauko,
Šviesus rausvas debesėlis
Padangėmis plauko.

<...>

Žvaigždės mirga, mėnuo šviečia,
Pailsėti šaukia,
Jaunos mintys širdį kviečia,
Pas mieliausią plaukia.

(Antologija 1991: 21)

Panašiai apie vakaro nuotaiką, atgaivą po darbų, kuklius troškimus buvo kalbama ir liaudiškose meilės dainose bei ankstyvuosiuose romansuose, nuoširdesniuose nei paslaptingos istorijos apie būrėjos pranašystes.

Tyrinėtojai skiria literatūrinius ir folklorinius romansus, taip išreikšdami pagarbą autorystei,

2 Pvz., Antano Žukausko-Vienuolio apsakyme „Paskenduolė“. „Žiauriai gražūs“ romansai ne vienam atrodo per daug dramatiški, tas beprotiškas įsimylėjimas, akinantis pavydas, nepakeliamas išsiskyrimo skausmas – pernelyg užvaldantys, noras nusižudyti ar perverti kito širdį – taip pat kraštutinis.

3 Jonas Krikščiūnas-Jovaras (1880–1967), knygnešys ir populiarių eilių autorius. Pasak Vytauto Kubiliaus, „Jovaras stengėsi sugraudinti skaitytoją, suteikti gailios intonacijos net tradiciniams dainos įvaizdžiams. <...> Iš tokių ašaringų kreipinių, graudesio intonacijų, dekoratyvaus jausmingumo, šiurpo ar idilės būsenų Jovaras sukūrė liaudišką romansą, kuris buvo spausdinamas šventiniuose atvirukuose ir populiarumu varžėsi su Maironio himnais. Iš tradicinės dainų poetikos čia išliko tik deminutyvai, o patys daiktavardžiai buvo susiformavę pusiau inteligentiškoje, pusiau miestietiškoje aplinkoje („kilnusis gražumas“, „plaukčiau po tavo širdelę“), kaip ir tas saldžiai idiliškas tonas“ (Kubilius 1982: 71).

Flirtas Karo muziejaus sodelyje. 1938 m. Kazio Daugėlos nuotrauka. Saugoma Fotografijos muziejuje

tačiau didelio skirtumo tarp jų nėra[4]. Jei sudarytume XIX a. pabaigos–XX a. vidurio lietuviškų romansų albumą, jame gražiai derėtų kelių kartų kūryba. Žanro pavyzdžius būtų galima išdėstyti chronologine tvarka: nuo „senamadiškų“ iki „naujoviškų“, tačiau ir albumo lapus sumaišius, išryškėtų tai, kas jiems būdingiausia. Tipiškas pavyzdys – štai toks valso ritmu liūliuojantis romansas-prisiminimas:

Tylūs armonikos tonai
Primena tavo akis,
Primena tavo blakstienas,
Tylias ir juodas naktis.

Buvo pavasaris šičia,
Alyvos žydėjo baltai.
Pražydo mūs meilė netyčia,
Pražydo visai nekaltai.

Bet sodas vis rimo ir balo,
Lakštingalos suokė naktim.
Tos dienos auksinės apsalo
Tyliajam dainų sūkury.

Tačiau aš prisimenu viską,
Išvydus šią puokštę gėlių.
Ta vasara slenka akyse,
Bet jos sugrąžint negaliu.

(Romansai 2000: 7)

Nepriklausomoje Lietuvoje romansai tapo populiariosios kultūros reiškiniu, net kaimo poetai ir poetės įgudo juos kurti. Žinoma, vadovėlinių autorių ir anoniminių poetų meistriškumas skyrėsi, pastarųjų eilutėse pritrūkdavo kokio skiemens, dažnai pasitaikydavo kirčiavimo klaidų, tačiau tiek eilėraščiuose, tiek dainose vis atviriau buvo kalbama apie įvairias gyvenimo patirtis, vis subtiliau reiškiamos emocines būsenos.

Galima tarti, kad XX a. trečiąjį ir ketvirtąjį dešimtmetį romanso estetika ir stilistika susiejo įvairių socialinių sluoksnių žmones (miesto inteligentus (-es) ir kaimo ūkininkus (-es)), padėjo jiems suprasti vieniems kitus, rašyti meilės laiškus ar siųsti kitokias romantines žinutes. Meilės motyvai, metaforos keliavo iš profesionaliosios kūrybos į gimnazistų dainų sąsiuvinius ir atgal (pvz., B. Sruogos eilėraštis „Gimnazisto romansas“, J. Aisčio „Rožės“). Kaip pastebi V. Daujotytė, raštingos liaudies kūriniuose aptiktume svarbesnes S. Nėries ankstyvosios lyrikos temas, netgi situacijas, įvaizdžius. Ji poetės eilėraštį „Kaip mylimojo laiškas“ sugretino su vienu populiariausių romansų „Aš ant balto smėlio parašiau tau laišką“, kuriame taip pat kalbama apie mylimą, geidžiamą, laukiamą asmenį, kur tos pačios jūros, vasaros ir meilės paralelės; o eilėraštį „Baltas takelis“ su romansu „Nebegrįšiu laukų takeliu“, kur panašiai brėžiama riba tarp praeities ir dabarties. Pasak V. Daujotytės, „Mylinti ir kenčianti širdis kalba daugeliu kalbų – viena jų amžinai romansinė“ (Daujotytė 2017: 114).

4 Savo tematika, nuotaika ir menine raiška A. Vienažindžio, J. Krikščiūno-Jovaro, Liudo Giros, Viktorijos Kumpikevičiūtės, Gražinos Tulauskaitės kūriniai ir liaudiški romansai labai panašūs. Liaudiški romansai (ir kai kurios partizanų dainos) gali būti sekimai tuo ar kitu eilėraščiu, bet gali būti ir nauji kūriniai, pilni romantinės poezijos bendrybių.

NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS LITERATŪRINIO GYVENIMO KONTEKSTAS, NEOROMANTIZMAS

Pasak Dalios Satkauskytės, romantizmas sukūrė „bene įtakingiausią poetinių klišių repertuarą“ (Satkauskytė 1996: 12). Jo įvaizdžiai, simboliai, metaforos (ypač žmogaus ir gamtos sugretinimai) pasidarė tiek būdingi XX a. pradžios lietuvių poezijai, kad jaunieji kūrėjai nebenorėjo kartoti to, kas jau šimtąkart girdėta[5]. Poetai simbolistai siekė išsiskirti iš bendro konteksto rašydami meniškesnę, intelektualesnę poeziją, iš romantinio repertuaro atsirinkdami tuos simbolius, kuriuose galima įžvelgti gilesnę prasmę. Maištingesni kūrėjai manė, kad romantizmo estetika ir stilistika jau išsisėmė, avangardistų rateliuose kilo naujos poetinės kalbos poreikis. Į „Keturių vėjų“ grupę susibūrę jaunieji poetai Kazys Binkis, Juozas Tysliava, Salys Šemerys ir kiti ėmė parodijuoti jausmingą rašymą apie pirmąją meilę, pražydusias alyvas ar rasotas pievas. Pasak Vytauto Kubiliaus:

> „Keturi vėjai“ kategoriškai atmetė simbolistų išpuoselėtą emocijos tipą, kurį sudarė idealiniai potroškiai, sudvasinti jutimai, itin subtilūs, švelnūs ir melodingi nuotaikos virpesiai. Jie stengėsi įnešti į eilėraštį daug brutalesnę, primityvesnę jauseną, grindžiamą apnuogintų pojūčių kalba, pasąmonės išsiveržimais, greitesniu įspūdžių fiksavimu, daugiau fizinėmis, biologinėmis nervinėmis reakcijomis, negu intelektualiniu suvokimu. <...> Jiems atrodė, kad žmogų reikia vaizduoti tokį, koks jis yra – draskomą instinktų, valdomą tamsių pasąmonės jėgų, be jokių aukštesnių idealų, didelių tikslų ir sudėtingų dvasinių peripetijų, kurias „išgalvojo“ literatūra. Nuplėšti šydą nuo „meilės sapnų“, „žavingų svajonių“, švelnių ir intymių išgyvenimų jie laikė rimčiausiu kūrybos tikslu. (Kubilius 1982: 231)

Nepriklausomos Lietuvos ekonominis ir kultūrinis gyvenimas sparčiai keitėsi, tad jausmų ir gražių kaimiškų kraštovaizdžių aprašinėjimas ėmė atrodyti provincialus, norėjosi pabandyti aprašyti urbanistinį peizažą (ne vien žydrą dangų, bet ir jį raižančius elektros laidus), miesto garsinį foną (ne vien paukščių giesmes, bet ir radijo transliacijas, traukinių bildesį), stotyse, bankuose ar redakcijose dirbančių žmonių kasdienybę. Tematikos atnaujinimas, poetinio žodyno išplėtimas, išsivadavimas iš varžančių tradicijos rėmų buvo būtini tolesnei lietuvių literatūros raidai. Tačiau, kaip žinome iš literatūros istorijos, po ryškaus modernistinio proveržio pasigirdo raginimų nenuvertinti maironiškos ir vienažindiškos lyrikos. Modernistams oponavę kritikai tvirtino: „lyrika negali gyvuoti be kosminio pasaulėvaizdžio ir etinio potencialo, be nacionalinės psichikos apraiškų ir harmoningos formos. <...> Poetas privalo giedoti ne apie mašinų plerpimą, o įžvelgti margoje kasdienybėje amžinuosius žmogiškumo aspektus“ (Kubilius 1982: 299).

V. Kubiliaus vertinimu, ryškiausias tarpukario ekspresionistas K. Binkis nebuvo tradicijos griovėjas – ekspresyvumas, žaismingumas, novatoriškumas kilo iš poeto vidaus, toks buvo jo charakteris. „Naujuoju keliu K. Binkis pasuko ne kaip įniršęs maištininkas, o kaip jaunas, šaunus ir nerūpestingas vėjavaikis, kaip putojančios jaunatviškos energijos nešėjas“ (Kubilius 1986: 168). Jis atsisakė nusibodusio verksmingumo, savigailos ir suteikė lietuvių poezijai daugiau džiaugsmo, humoro, greito tempo ir energingo ritmo. Pamažu slopstant susižavėjimui industrializacija, aviacija, ekspresionizmu ir futurizmu, pasiilgta subtilesnės poezijos: švelnumo, jausmingumo, dainingumo. Kilusi nauja romantinės poezijos banga literatūros kritikų pavadinta neoromantizmu. Šios bangos atstovai: Jonas Aleksandriškis (vėliau pasirašęs Jonu Aisčiu), Antanas Miškinis, Bernardas Brazdžionis ir kiti, jų idėjinius ir meninius siekius pristatė žurnalas „Piūvis“ (Pjūvis).

XIX a. romantikų kūryba buvo šviesi, „pavasariška“, o štai jų sekėjų – niūresnės nuotaikos, rudeniška. Ji atsirado jau po modernistinio proveržio, tad kelių kartų ištobulinta, skaitytojams gerai žinoma poetinė raiška galėjo tapti ir „kalbinio žaidimo elementu ar ironiško santykio su tradicija prielaida“ (Satkauskytė 1996: 13). Pasak A. Miškinio kūrybą recenzavusio Broniaus Krivicko, XX a. ketvirtojo dešimtmečio romantikų poezija skiriasi nuo maironiškosios. Poetas neberegi savo tėvynės, apjuostos vandeningų upių, apsodintos rūtų darželiais, tačiau pastebi išsikerojusį vargą ir skurdą, vis didėjantį atotrūkį tarp kaimo ir miesto:

> Miškiniui Lietuva nebėra išsvajotos laisvės kraštas, kaip Maironiui, bet pilka ir paprasta mūsų tėvynė. <...> Pats Miškinis nebėra aktyvus ko-

5 Literatūrologijoje terminas „poetinės klišės“ turi negatyvų atspalvį, tačiau savaiminei kūrybai jos būtinos: anksčiau parašytų eilučių žinojimas leidžia įžengti į poezijos pasaulį, jau girdėtų palyginimų, metaforų kartojimas padeda drąsiau jaustis, tikėtis, kad išbandyti dalykai ir vėl pasiteisins. Todėl folkloristai poetines (ir muzikines) bendrybes vertina daug pozityviau, įsivaizduoja jas kaip dovanas, sudėtas į ankstesnių kartų paliktą skrynią, kurioje kiekvienas gali rasti kai ką, kas jam patinka.

votojas, kaip Maironis, jis yra tik savo krašto likimo išdainuotojas. Norėtų jis gražiai dainuoti apie mielą Lietuvą, tačiau tėvynė anaiptol ne tokia, kokią jis norėtų matyti. Todėl jį apima susikrimtimas. <...> Ir klaidžioja be tikslo poetas asfaltuotais keliais, vaikščioja parugėmis, ramina širdies gėlą laukų žaluma ir svaigaus gėrimo stiklu. <...> Miškinio nepatenkina nei sotus ir apsnūdęs gyvenimas, „jo širdies nesotina duona ir akių niekad nedžiugina valgis“. Ir jo širdyje palieka tik didelis veržimasis į kilnesnį ir pastovesnį džiaugsmą. (Krivickas. Raštai 1999: 103–109)

Jaunas kritikas, būsimasis partizanas B. Krivickas yra rašęs ir apie B. Brazdžionį, o ypač išsamiai išnagrinėjęs J. Aisčio kūrybą (1943 m. Vilniaus universitete apsigynęs jam skirtą diplominį darbą „Jono Aleksandriškio-Aisčio idėjų pasaulis“). Pasirinktą autorių B. Krivickas matė kaip tikrą romantinį idealistą, kuriam nepakenčiama pilka kasdienybė: „Banalus gyvenimas, kuriame nesijaučia jokių didesnių troškimų, yra labai tolimas poeto išsiilgtajam, jo ilgesio ir troškimų pagimdytam svajonių pasauliui. Tas kontrastas skaudžiai žeidžia poeto sielą ir gimdo nepasitenkinimą bei savotišką gyvenimo nuobodulį“ (Krivickas. Raštai 1999: 201). Tačiau tokioje liūdesio kupinoje poezijoje dar ryškiau nušvinta kartais apimantis džiaugsmas: „Šalia kančios Aleksandriškio eilėse visada mirga džiaugsmo atšvaitos. Paprastai net skaudžiausiuose jo eilėraščiuose suspindi džiaugsmo trupiniai“ (ten pat, p. 220).

Neoromantikų poezija buvo skirta išlavinto skonio skaitytojams, vertinusiems poetų sugebėjimą žodžiais išreikšti slapčiausius sielos virpesius. Tai nebeatrodė senamadiška, bet meniška, jautru, gražu:

Ak, taip kas vakaras vis saulė leisis
Plonyčiais spinduliais...
Atleisk, nes jei ir tu man neatleisi,
Tai kas gi man atleis?

(Aistis 1988: 170)

Jono Aisčio ir kitų naujųjų romantikų eilėraščiai liūdnesni ir skausmingesni nei jų pirmtakų: juose dažniau kalbama ne apie pirmąjį susitikimą ar nedrąsų prisipažinimą, bet apie mylimųjų išsiskyrimą, kankinančius priekaištus, vis aplankančius prisiminimus. Prieškario poetų eilėraščiai mokė juos skaitantį jaunimą subtiliai kalbėti apie „tave“ ir „mane“.

Neoromantikai nustatė intymią pasakojimo tonaciją. Eilėraštyje negali būti nei filosofinio rečitatyvo, nei ramaus atpasakojimo. Tai širdingas ir tylus pašnekesys visiškai mažoje ir jaukioje erdvėje, kur beprasmiška garsiai rėkti, narsiai skeryčiotis ar viską išsamiai dėstyti. Čia girdimas tik šnabždesys, net nutylėjimas. Šitame pašnekesyje išsiskiria tik du veikėjai – aš ir tu. Jie atveria savo paslaptis, išsiskiria ir vėl susieina kaip to paties vidinio proceso antipodai. O jei katras iš jų nutyla, lieka skaitytojas, stovįs čia pat kaip artimiausias draugas, kuriam privalu pasakyti į ausį kažką svarbaus, artimo ir mielo (Kubilius 1982: 333).

Ketvirtojo dešimtmečio poeziją galima palyginti ir su saloninės muzikos atlikimu – siekta tobulumo, būta manieringumo. Neoromantizmas nepraūžė kaip smarkus lietus ar viską išjudinantis vėjo šuoras, jo atnešta modernizacija buvo nuosaiki, tačiau svarbi lyrikos raidai[6]. Nepriklausomoje Lietuvoje kilusi neoromantinės literatūros banga nebuvo paskutinė, jausmingąją epochą primenantys „romantizmai po romantizmo“ kartojosi ir vėlesniais XX a. dešimtmečiais.

NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS KAIMO JAUNIMO KULTŪRA, LIAUDIŠKASIS ROMANTIZMAS

Kaip žinome, į kaimą romantikai žvelgė su pagarba, nevengė folkloro įtakos, taip pat siekė, kad jų kuriama literatūra, muzika ar dailė sklistų kuo plačiau. Tad romantinio stiliaus menas sodžiuje prigijo, iš jo pasėtų sėklų ėmė dygti naivioji kūryba. Iš romantinės ir neoromantinės literatūros kaimo poetai ir poetės perėmė ne tik patriotines nuotaikas, bet ir individualumo suvokimą. Bendruomeniškai gyvenusiems kaimo žmonėms romantizmas buvo savojo „Aš“ atradimas.

Kiek romantiška buvo XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaimo kultūra, galima numanyti iš K. Binkio folklorinių poemų. Poemoje „Tamošius Bekepuris“ nebe pirmos jaunystės bernas susimąsto apie vedybas, tačiau, kaip įprasta, porą jam renka dėdė ir tetulė, o jis pats nei iniciatyvos, nei jausmų savo išrinktajai neparodo. Nerangūs, nekalbūs, neromantiški personažai poemose vaizduojami su pašaipa, tai jau nueinančių kartų atstovai. Sektini tie veikėjai, kurie nebijo svajoti ir rizikuoti, kurie patys renkasi gyvenimo kelią.

6 Pasak Ritos Tūtlytės, neoromantiniuose lyrinės išpažinties eilėraščiuose vyko esminiai lietuvių lyrikos modernizavimo procesai, pavyzdžiui, tuo metu „randasi meluojantis eilėraštis, nuasmenintas sakymas, apsimetimo intonacijos, vaidmuo ir t. t.“ (Tūtlytė 2000: 96).

Karo lakūnas, partizanas Konstantinas Liuberskis-Žvainys prie mokomojo lėktuvo ANBO 51. XXa. 4 deš. Nuotrauka iš Joniškio J. Avyžiaus viešosios bibliotekos

Toks yra poemos „Sparnuotasis Matas“ veikėjas – iš kaimo kilęs, naujovių nebijantis jaunuolis, išmokęs skraidyti (didžiausi anuometiniai didvyriai buvo Atlantą perskridę Darius ir Girėnas![7]). Šiuolaikiška ir jo mylimoji Steputė. K. Binkis skatina skaitytojus svajoti – ir kaime gali būti kaip kine! Ir kaimo panelėms verta skaityti knygas, sekti madas, galbūt išmokti šokti fokstrotą, nes gegužinėje gali sutikti jei ne lakūną, tai galbūt simpatišką mokytoją, paštininką ar agronomą.

Nepriklausomoje Lietuvoje buvo atsisakyta daugelio ankstesnių kartų tradicijų (viena iš jų – šimtmečius gyvavusios piršlybos, žvalgytuvės, sutartuvės). Nepriklausomos Lietuvos laikų fotografijose senimas apsitaisęs dar pačių austais ir siūtais rūbais, o jaunimas – pirktiniais, miestietiškais. Merginos neberyši skarelių, nebepina kasų, renkasi madingas šukuosenas, kai kurios pasidažo antakius ir lūpas. Tai jaunimo kultūros reprezentacija – jos skleidėjai visada išsiskiria iš ankstesnių kartų gyvenamąja aplinka, apranga, pramogomis. Itin savitas ir „romanso kartos“ interjeras:

> Romanso pasirodymas Lietuvoje yra susijęs jau ne su kaimo, o su miestelio (jei ne su miesto) kultūra, ne su uždara sodyba ar lauku, kaip klasikinė liaudies daina, o su atvirėjančiu pasauliu. <...> Kaspinu perrišta gitara ant sienos, kilimėlis su briedžiais, gulbėm ar rožėm apjuostu kryžium. „Mereškuotos“ užuolaidos, aukštai paklota lova su gražiai siuvinėtais pagalvių užvalkalais, nenuvystančių gėlių puokštė – būdingesnis romanso interjeras, dabar jau sunykęs. Atvirukai su raudonomis lūpomis, aukštomis šukuosenomis, su meiliai burkuojančiais paukšteliais. <...> Buitis pertvarkoma, puošiama, kad nutoltų nuo kaimiečio trobos ar seklyčios. (Daujotytė 2000: 4)

Jaunimo kampelį puošdavo ne tik gėlių raštais išmarginti rankdarbiai, jame stovėdavo ir lentynėlė knygoms susidėti. Laikraščių, žurnalų ir knygų skaitymas padėdavo atsiriboti nuo konservatyvios aplinkos, pagyventi įsivaizduojamame pasaulyje, tekstai nukeldavo į niekad nematytas vietas, iš jų jaunimas sužinodavo apie žymius žmones – politikus, rašytojus, aktorius ir apie įvairiausius literatūrinių herojų patiriamus nuotykius. Keitėsi ir jaunimo vakarėlių šokių muzika – paprastus liaudiškus ratelius ar iš dvaro atėjusius kadrilius keitė „miestietiški“ valsai, fokstrotai.

Nepriklausomos Lietuvos jaunimas pasitikėjo savimi, galima tarti, kad šiai kartai buvo būdingas veržlumas, mokslo troškimas ir kūrybiškumas. Daugelis norėjo išreikšti save, jautėsi esą šiokie tokie poetai, tad XX a. ketvirtajame dešimtmetyje kilo nemaža savaiminės kūrybos banga, pasipylė sekimai neoromantikų eilėraščiais, kurie anuomet buvo spausdinami periodikoje ir skaitomi poezijos vakaruose. Patikusi

7 Didelį įspūdį visiems Lietuvos gyventojams paliko 1933 m. Stepono Dariaus ir Stasio Girėno skrydis iš JAV į Lietuvą. Šis įvykis buvo apdainuotas anoniminio poeto sukurtoje dainoje: „Darius ir Girėnas / Narsūs vyrai buvo, / Atlantą perskridę / Vokietijoj žuvo“ ir taip įrašytas į folklorinę atmintį.

eilėraščio eilutė tapdavo kūrybine kibirkštimi, galvoje nušvisdavo eilėraščio ar dainos idėja, ir žodžiai imdavo dėliotis tarsi savaime. Kūrybinis pakilimas nenuslūgo ir Antrojo pasaulinio karo bei pokario metais. Pasak Aušros Žičkienės, XX a. vidurio savaiminė kūryba suskambo „tautiškai romansiškai lyriškai patriotine“ gaida (Žičkienė 2019: 37). Tokio skambesio buvo siekiama ir partizanų bei jų rėmėjų, politinių kalinių ir tremtinių poezijoje, taip buvo reiškiama meilė tėvynei, tokio stiliaus eilėraščiai ar dainos vienydavo ir stiprindavo dvasią.

Šią mėgėjų kūrybą galima vadinti liaudiškuoju romantizmu – tai daugelį dešimtmečių formavęsis kultūrinis sluoksnis. Liaudiškojo romantizmo stiliaus eilėraščiuose grožimasi Lietuvos kraštovaizdžiais: poetinių peizažų fonas dažniausiai „žaliuojantis“ ir „žydintis“, vaizduojama ežero pakrantė ar paupys, žvilgsnis krypsta į tolį, kur driekiasi pievos, vingiuoja kelias, mėlynuoja miškai, akį traukia senosios sodybos, jas supantys obelų ir vyšnių sodai. Jais gėrėjosi ir Maironis („Kaip puikūs slėniai sraunios Dubysos, / Miškais lyg rūta kalnai žaliuoja“) bei daugelis kitų poetų. Žvelgiant į atbundančią ar rudenėjančią gamtą, susimąstoma apie gyvenimą, žydinti obelis ar svyruojantis berželis primena užvaldžiusius jausmus. Eilėraščiai gali būti tarsi poetiniai atvirukai, primenantys panašios estetikos rankdarbius, siuvinėjimus: juose rašoma apie gėles ir užuominomis kalbama apie meilę, siunčiamos romantinės žinutės. „Daržely mano, ties langais, / Pražydo astrai, rudens gėlės, / Bet man negaila vasarėlės, nei liūdna, kad ruduo ateis“, rašė L. Gira. Panašiai apie rudenį, paskutines rudens gėles ir išsiskyrimo nuojautas eiliavo ne vienas.

Liaudiškojo romantizmo stiliaus eilėraščiuose stengiamasi išreikšti harmoningą santykį su aplinka, juose nemažai kaimiškos buities detalių, jie pilni kvapų, garsų. Jono Meko 1947-aisiais pradėtos rašyti „Semeniškių idilės“ – tarsi kažkur laukuose įrašyti garso takeliai. Ir ne tokių žymių poetų eilėraščiuose girdisi pievoje svirpiantys žiogai, smuiko arba armonikos garsai, tolumoje skambanti daina ir t. t. Romantinių eilėraščių įtaiga geriausiai pajuntama skaitant juos balsu: sklandžiai tekančios eilutės tarsi prašosi deklamuojamos ar dainuojamos. Panašu, kad „dainingojo stiliaus“ eilėraščiai ir buvo kuriami pagal populiarių romansų melodijas, prie jų išsyk buvo pritaikomas eilutės ilgis, skiemenų skaičius.

Romanso žanrui ir liaudiškajam romantizmui būdingas liūdnumas. Ši nuotaika ateina iš liaudies dainų: nuo seno graudžiais žodžiais žmonės išsakydavo savo vargus. Ir A. Vienažindys apie save rašė: „Rokuodams, dejuodams išmokau dainuoti, / Kaip miško gegužė iš skausmo kukuoti“ (Vienažindys 1978: 23). Vėliau kurtoje poezijoje emocijos labiau suvaldytos, tačiau liūdesio ir ilgesio išgyvenimai tebėra gilūs. Pavyzdžiui, neramus, prarastos meilės besiilgintis pokario poetas Paulius Širvys rašė: „Nuskendau aš versmėj, / Nuskridai tu giesmėj. <...> Ilgesys – ta giesmė, / Sopulys – ta versmė“ (Širvys 2019: 65). Prabėgusio laiko, praėjusios jaunystės gailėjosi, kažko nenusakomo ilgėjosi ir daugybė nežymiųjų pokario poetų.

Galima pastebėti, kad liaudiškasis romantizmas užsibuvo: vaizdingus, jausmingus, nostalgiškus eilėraščius kūrė ne tik pokario karta, bet ir vėlesnių kartų poetai. XX a. antrojoje pusėje būtent šios stilistikos eilėraščiams dažnai buvo kuriamos melodijos, jie išpopuliarėdavo kaip liaudies dainos. O poetai mėgėjai apie švelniai banguojančius rugių laukus, jaukias tėvų sodybas, vaikystę, jaunystę ir pirmąją meilę su didžiausia nostalgija eiliuoja iki šiol. XXI a. į šią kūrybą dažnai žiūrima iš aukšto (grožėjimasis gamta, poetinių peizažų tapymas pavadinamas „čiobrelių lyrika“ (Venclova 2021: 11)), bet jei nemanysime, kad vieni yra kultūros kūrėjai, o kiti gali būti tik jos vartotojais, galbūt pusiau profesionalūs eilėraščiai, tokie, kaip šis, atrodys vertingesni:

Ak, neklauskit, kam nešioju
Gėlę švarko atlape,
Kieno vardą aš išpjoviau
Ant žilvičio paupėj!

Buvo naktis švento Jono,
Naktis pasakų senų.
Šviesu buvo visuos šonuos –
Degė ugnys ant kalvų.

Ūžė jaunas vasarojus,
Ūžė upė plaukdama,
Ir armonika raudojo
Stiprių rankų traukiama.

Ir bernai nerūpestingi,
Su kepurėm ant šalių,
Užsimiršę ir laimingi
Uliavojo už stalų.

Ir pulkai mergų viliokių
Sklido klydo eilėmis.
Bailiai žvelgė, skardžiai juokės,
Mėtė bernus gėlėmis...

Vyčio apygardos Žaliosios rinktinės partizanas Antanas Žygas-Aptiekorius groja armonika. 1949–1951 m. Iš Romo Kauniečio archyvo

Viena jų sukandus smilgą
Laikė tarp dailių dantų.
Jos blakstienos tamsios, ilgos
Skleidė naktį ant skruostų.

Ak, neklauskit, kam nešioju
Gėlę švarko atlape,
Kieno vardą aš išpjoviau
Ant žilvičio paupėj!

(Antologija 1991: 357)

Šis populiariu romansu virtęs Alfonso Keliuočio eilėraštis yra folkloriškas (susijęs su Joninių šventės tradicijomis), pilnas muzikos ir gamtos garsų, šviesos ir tamsos, jame ir viliojantis merginos žvilgsnis, ir meilę simbolizuojanti rožė. Viskas, ką poetas sąmoningai ar nesąmoningai perėmė iš folkloro, populiariosios kultūros ir aukštosios poezijos, čia sujungta į darnią visumą. Tarp žmonių pasklidę šio romanso variantai prasideda ir kitaip: „O pavasari, malonus, o pavasari gražus“. Gali būti, kad prieš mirdamas jį dainavo Aukštaitijos partizanus į mūšį vedęs Balys Vaičėnas. Kaip prisimena liudininkė, „Balys Vaičėnas-Pavasaris, matydamas žūstančius draugus, nakties glūdumoje uždainavo savo mėgstamą dainą „Sudiev pavasari malonus, sudiev pavasari gražus...“ Partizanų vadas, būdamas sužeistas, uždainavo tėvynės laukams“ (Milaknienė, 2015).

AUTORINIŲ KŪRINIŲ PARAFRAZĖS PARTIZANŲ DAINOSE

Apie ankstyvąjį rezistencinių dainų kūrimo tarpsnį yra rašęs Kostas Aleksynas. Pasak jo, savitas partizanų ir jų rėmėjų repertuaras formavosi pamažu: „iš pat pradžių dainuota tai, ką kas mokėdavęs ir mėgdavęs“ (Aleksynas 2009:126). Naujos dainos, atliepiančios aktualius įvykius, atsiranda ne išsyk, todėl bandyta perkurti visiems žinomas dainas ir suteikti joms naują, aktualesnę prasmę. Pirmiausia suskambo ankstesnių metų karinės tematikos dainos arba jų parafrazės. Vienas iš

pavyzdžių – daina „Žygis į Vilnių“ (žodžiai Fausto Kiršos), prasidedanti posmu:

Vėliavos iškeltos plakas,
Renkas vyrai – žygis bus,
Už kalnų karalių takas,
Vilnius vėl priglaus pulkus.

Ši Vilniaus vadavimo daina pokaryje virto ne mažiau ryžtingu maršu, kviečiančiu į kovą prieš okupantus:

Bolševikai tegu žino,
Jog dar kartą žygis bus,
Iš miškų ir iš beržynų
Vyrai jiems paruoš kapus.

(LLD XXI, p. 116)

Parafrazavimas, primenantis tautosakos tekstų varijavimą, – tai būdas paversti autorinį kūrinį liaudies daina. „Tarsi užkimbama už gerai žinomos dainos teksto pradžios ir, išlaikant jos struktūrą ir melodiją, toliau eiliuojamas naujas, visai savarankiškas kūrinys“ (Aleksynas 2009: 131). Pamažu prie partizanų dainų žanro ėmė glaustis ne tik pakilios patriotinės dainos, bet ir liūdnesnes nuotaikas atliepiantys kūriniai, pavyzdžiui, Pauliaus Jurkaus eilėraštis „Kaip obelis, mamyt, palinkus“ (LLD XXI: 272), taip pat romansai:

> Į mišką atsineštas pokario jaunimo pamėgtas romansas „Kad ne auksinės vasaros“. <...> Partizanams pritiko tuo metu pagausėjusios dainos, kurių svarbiausias motyvas – atsisveikinimas ar sielvartingas skyrimasis su nežinia kur išvykstančiu artimu žmogumi (tokių dainų pradininkė ar tik nebus Vanda Panavaitė, sukūrusi žodžius ligi šiol tebegyvuojančiai dainai „Aš verkiau parimus tarpvartėj darželio“ <...>. Slėpiningos partizaniškos buities akimirka tartum pagauta romanse „Tyliajam vakare žydėjo dobilai“, <...> tad jis prašyte prašėsi dainuojamas ir miškan pasitraukusių vyrų. Platus pokariu pamėgto romanso „Išeisi tu, išeisi ir negrįši“ panaudojimo diapazonas, paliudyta jį dainavus ir „Šiaulių kalėjime 1951 žiemą ir pavasarį“ (LTR 7543/59), ir tremtyje (LTR 7542/135). (Aleksynas 2009: 127)

Iš lietuviškų romansų naujai besiformuojantys žanrai – partizanų, politinių kalinių ir tremtinių dainos – perėmė jausmingumą, vaizdingumą, melodingumą. Tad nestebina, kad jose į mišką išeinančio partizano atsisveikinimas pagražinamas, idealizuojamas (kitaip nei senosiose karinėse-istorinėse dainose), lyg fotografija būtų įdėta į gėlėmis papuoštą rėmelį:

Rožės sužydėjo, žvaigždutės sužibo,
Rožėm sužydėjo gėlės, žolynai.
Jaunas partizanas mergužėlei tarė:
– Sudie, mergužėle, negrįšiu ilgai.

(LLD XXI: 387)

Liaudiškojo romantizmo stiliaus dainos posmelyje ataidi A. Vienažindžio „Kaip gi gražus gražus rūtelių darželis, / Pilnas jau prisėtas žalių žolynų“, Prano Lemberto „Tau, sesute, puikios gėlės, / O man kardas prie šalies“ ir kitų eilėraščių, virtusių dainomis, fragmentai. Tad iš pažiūros naivi kūryba tęsia ilgametę lietuvių poezijos tradiciją. Dviejų žanrų – meilės dainų ir karinių dainų – sąveika labai praturtino ir pakylėjo „romanso kartos“ kūrybą. Karo, okupacijos fone asmeniniai išgyvenimai ir kitos menkos bėdos nublanko, rūpėjo apdainuoti ne tik savąją laimę ar nelaimę, bet visos tautos likimą. Taip nepriklausomoje Lietuvoje užaugusios kartos kūryba tapo svarbia visiems, išreiškiančia laisvos visuomenės puoselėtas vertybes.

Yra išlikęs partizano Broniaus Krivicko laiškas (1951 m.) savamoksliui Biržų krašto poetui, kuriame jis pataria, kaip patobulinti rašymo įgūdžius. Skaitydami šiuos patarimus, galime įsivaizduoti, kokie buvo pradedančiųjų pokario poetų siekiai, kokia literatūra jie rėmėsi, norėdami parašyti skaitytojų lūkesčius atitinkantį eilėraštį:

> Svarbiausios gerosios šių eilėraščių savybės yra šios: muzikalumas, dainingumas, gerai nuotaiką perteikiantis ritmas ir sugebėjimas pagal lyrinio eilėraščio reikalavimus rutulioti, išvystyti temą bei eilėraščio išgyvenimus ir vaizdus. <...> Patys didžiausi šių eilėraščių, kaip ir bet kurių poetinių kūrinių, trūkumai pasireiškia ten, kur susilpnėja išgyvenimo, nuotaikos stiprumo lygis: čia ir žodžiai atrodo nenuoširdūs, ir vaizdai per daug nuvalkioti ir blankūs, nežadiną įspūdžio, ir ritmas ne taip laisvai bėgantis. <...> Dėl poezijos – tai pirmasis patarimas: reikškit tik tuos išgyvenimus, kuriuos ypatingai stipriai savyje jaučiat, kurie beveik savaime formuojasi į žodžius. Antras dalykas: susirūpinkit rimavimu. <...> Žinoma, negalima reikalauti, kad visi rimuotų taip klasiškai, taisyklingai kaip, sakysime, Mykolaitis-Putinas, bet su jo poezija būtina susipažinti kaip su taisyklingojo rimavimo pavyzdžiu. <...> Geriausio asonansinio rimavimo pavyzdžių yra Aleksandriškio, Miškinio ir kitų nepriklausomos Lietuvos poetų eilėraščiuose. (Krivickas 1999: 246–248)

Laiške paminėtos pripažintų to meto poetų pavardės, tad nenuostabu, kad ir kai kurie pokaryje sukurti „raštingos liaudies“ eilėraščiai

(romansai, dainos) primena minėtų autorių kūrinius, ypač Aisčio eilėraščius:

Dar ilgai rems pušys dangų,
Žalias šilas oš,
Nebelauk manęs prie lango,
Nebegrįšiu aš.

(LLD XXI: 203)

Lieknos pušys dangų remia –
Ošesys kurtus...
Nemainyčiau šitos žemės
Į didžius turtus.

(Aistis 1988: 146)

Panašiu turiniu ir forma pasižyminčius posmus literatūros tyrėjai vadina parafrazėmis, o folkloristai – variantais. Veikiausiai to paties poeto eilėraščio vaizdinys varijuojamas ir šioje partizanų dainoje:

Atėjo vakaras į girią,
Atėjo ilgesys pas mus,
Berželių šakos prasiskyrė
Ir pučia vėjas nuo namų.

(LLD XXI: 90)

Atėjo pasaka į žalią šilą,
Atėjo pasaka pas mus –
Nuversti sunkų karsto akmenį,
Versme atverti troškimus!

(Aistis 1988: 207)

Nors tolesniuose dainos ir eilėraščio posmuose kalbama apie skirtingus dalykus, pirmųjų eilučių panašumas ir ritmo sutapimas aiškiai pastebimas. Neoromantinės poezijos gerbėjas (-ja) tikriausiai buvo ir šios jautrios, muzikalios dainos pradžios autorius:

Nerimstantis smuikas vėl gros sutemose
Ir liesis po langu žiogelių daina,
Bet tu nežinojai ir tu nežinosi,
Ko verkia motulė sena.

Žaliuojančiam kaime išaugo trys sūnūs,
Trys sūnūs – tvirti ąžuolai,
Išėjo į karą mūs ginti nuo priešų,
Aukojo gyvybes narsiai.

<...>

Vienlangėj trobelėj vėl suksis ratelis
Ir plauks tylūs žodžiai maldos.
Nelauk, motinėle, prie klevo vartelių –
Trys sūnūs negrįš niekados.

(LLD XXI: 507)

Noktiurną primenantis pirmasis posmas nelabai dera prie tolesnio gana epiško pasakojimo, kurio pabaigoje įvardijamos ir gedinčios motulės sūnų žūties vietos (Radvilišky, Širvintose, Giedraičiuose, pajūry, pagiry, bunkery). Turbūt jis taip išgražintas norint, kad daina paliestų širdį, nebūtų tik kovų už nepriklausomybę atpasakojimas.

IŠVADOS

XX a. tautosakos kūrėjai rėmėsi ne tik senaisiais šaltiniais (kaip visą XIX a.), t. y. tradicinėmis dainomis, bažnytinėmis giesmėmis ir iš dvaro ateinančia kultūra. Jie atrado naują įkvėpimo šaltinį – romantinę lietuvių literatūrą. Tačiau savaiminė kūryba nebuvo iškiliųjų poetų eilėraščių perrašymas. Pokario kartos kūrėjai jautėsi esą turtingos poetinės tradicijos atstovai, galintys rinktis būdingas eilėraščių temas, ištobulintus eilėdaros modelius, gražiausius epitetus, palyginimus, ir šį tą pridėti nuo savęs.

Sekdami romantikais, neoromantikais savaiminiai kūrėjai mėgo naudoti parafrazę. Ji leisdavo naujai interpretuoti labiausiai įsiminusias žinomų poetų frazes ir taip dar plačiau jas paskleisti, dar tvirčiau įrašyti į kolektyvinę atmintį. Svarbiausios idėjos visada apmąstomos ne kartą, ir įtaigiausios sentencijos atsiranda jas šiek tiek pagludinus. Kaip pastebėta, Lietuvos valstybės himnu tapusios Vinco Kudirkos giesmės pradžia „Lietuva, tėvyne mūsų, tu didvyrių žeme“ skamba panašiai, kaip Maironio „Lietuva brangi, mano tėvyne“, o ši – panaši į dar ankstesnę Adomo Mickevičiaus poemos eilutę „Lietuva, tėvyne mano“. Tačiau himno pradžia skamba įtaigiausiai. Panašios sąsajos sieja romantinę ir neoromantinę literatūros tradiciją su naujuoju liaudies dainų sluoksniu, su „raštingos liaudies“ kūryba. Parafrazės, sekimai radosi daugeliui gabių žmonių įsitraukus į lietuvių tautą vienijusios literatūrinės-folklorinės tradicijos plėtojimą.

Romantiniai ir patriotiniai jausmai XX a. dainų kūrėjams buvo labai svarbūs. Po Antrojo pasaulinio karo dviejų žanrų – meilės dainų ir karinių dainų – sąveika papildė ir pakylėjo pokario kartos kūrybą. Kilus rezistenciniam judėjimui, asmeniški išgyvenimai nustojo svarbos, tad pokario dainose buvo apdainuojama ne tik sava laimė ar nelaimė, bet ir visos tautos likimas.

ŠALTINIAI

Antologija 1991 – *Dvidešimtojo amžiaus lietuvių poezija. Antologija*, t. I. Sudarė Vytautas Kubilius. Vilnius: Vaga, 1991.

LLD XIX – *Lietuvių liaudies dainynas*, t. XIX: *Karinės-istorinės dainos*, kn. 5: *Antrojo pasaulinio karo ir pokario dainos*. Parengė Kostas Aleksynas, melodijas parengė Živilė Ramoškaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

LLD XXI – *Lietuvių liaudies dainynas,* t. XXI: *Karinės-istorinės dainos*, kn. 6: *Partizanų dainos*. Parengė Kostas Aleksynas, melodijas parengė Živilė Ramoškaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.

Romansai 2000 – *Aš iš meilės gavau džiovą. Romansai*. Sudarė Zita Kelmickaitė. Vilnius: Baltos lankos, 2000.

LITERATŪRA

Aistis 1988 = Jonas Aistis. *Katarsis. Eilėraščiai*. Sudarė, straipsnį ir paaiškinimus parašė Vytautas Kubilius. Vilnius: Vaga.

Aleksynas 2009 = Kostas Aleksynas. Ankstyvasis partizanų dainų kūrimo tarpsnis. *Tautosakos darbai*, t. XXXVII. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 125–135.

Binkis Kazys 1973 = Kazys Binkis. *Raštai*, t. I. Sudarė ir paaiškinimus parašė Vytautas Galinis. Vilnius: Vaga.

Daujotytė 2000 = Viktorija Daujotytė. Dainos apie širdies sopulius. *Aš iš meilės gavau džiovą. Romansai*. Sudarė Zita Kelmickaitė. Vilnius: Baltos lankos, p. 3–4.

Daujotytė 2017 = Viktorija Daujotytė. *Asmeniniai kursai. Įvadai. Laisvi seminarai. Paskaitos*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

Krivickas 1999 = Bronius Krivickas. *Raštai*. Parengė Virginijus Gasiliūnas. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.

Kubilius 1982 = Vytautas Kubilius. *XX a. lietuvių lyrika. Stilių raida ikitarybiniu laikotarpiu*. Vilnius: Vaga.

Kubilius 1986 = Vytautas Kubilius. *XX a. lietuvių poetai. Gyvenimas ir kūryba*. Kaunas: Šviesa.

Milaknienė 2015 = Reda Milaknienė. Partizanų vadui Baliui Vaičėnui – 100: biografijos faktai, metraščiai, laiškai, fotografijos ir kitas rašytinis palikimas. *Gimtasis Rokiškis*, 2015 m. lapkričio 20 d., prieiga internete: https://www.grokiskis.lt/laikrascio-archyvas/partizanu-vadui-baliui-vaicenui-100-biografijos-faktai-metrasciai-laiskai-fotografijos-ir-kitas-rasytinis-palikimas-2

Nakienė 2021 = Austė Nakienė. Romantizmo motyvai partizanų ir tremtinių dainose. *Tautosakos darbai*, t. 61. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2021, p. 71–96.

Sadauskienė 1998 = Jurga Sadauskienė. Lietuviškas romansas ir jo vieta žanrų sistemoje. *Tautosakos darbai*, t. VIII (XV). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 42–48.

Sadauskienė 2021 = Jurga Sadauskienė. Liaudies dainos kanoninė samprata: nuo XVIII a. iki šių dienų. *Tautosakos darbai*, t. 61. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2021, p. 15–46.

Satkauskytė 1996 = Dalia Satkauskytė. *Lietuvių poezijos kalbinė savimonė: raidos tendencijos*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Širvys 2019 = Paulius Širvys. *Po mirgiuoju žvaigždynų šalmu*. Gyvoji poezija. Sudarytoja Elena Baliutytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Tūtlytė 2000 = Rita Tūtlytė. XX a. ketvirtojo dešimtmečio lietuvių poezijos neoromantizmas. *Romantizmai po romantizmo*. Sudarė Giedrė Jankevičiūtė. Vilnius: Kultūros ir meno institutas, 2000, p. 87–98.

Venclova 2021 = Tomas Venclova. Filmas ir poezija. Jonas Mekas. *Poezija. Raštai*, t. I. Vilnius: Odilė, 2021, p. 6–18.

Vienažindys 1978 = Antanas Vienažindys. *Kaip gi gražus gražus*. Paruošė Kostas Aleksynas. Vilnius: Vaga.

Žičkienė 2019 = Aušra Žičkienė. *Savaiminė daina. Nežymus būvis, tradicinės struktūros, vietinės reikšmės, globali raiška*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

POST-WAR SONGS: THE CONNECTIONS BETWEEN PARTISAN SONGS AND ROMANCES

Austė NAKIENĖ

The article examines a new layer of Lithuanian folk songs, specifically the partisan songs created after World War II. In the 20th century, creators of folklore drew not only from old sources, such as traditional songs, church hymns, and the culture emanating from the nobility, as was the case throughout the 19th century. They discovered a new source of inspiration in romantic Lithuanian literature. Thus, the works of 20th-century self-taught poets contain paraphrases of both the patriotic poetry of 19th-century romantics and the more introspective neo-romantic poetry of the 20th century. Additionally, they incorporated elements of popular culture, especially the passionate and lyrical features of romances.

Creators from the post-war generation saw themselves as representatives of a rich poetic tradition, able to select distinctive themes, refined verse forms, and the most elegant epithets and comparisons, while also adding something of their own. To describe this type of creativity, the term "folk romanticism" is proposed. During the post-World War II resistance movement, the spontaneous creative works of the post-war generation (poems and songs) were enriched by the interaction of love and military songs. Personal experiences lost their central importance, and post-war songs began to reflect not only individual happiness or sorrow but also the fate of the entire nation.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-103008, Vilnius
E. paštas: auste.nakiene@gmail.com

KELIAS RASOS ŠVENTĖS LINK

PASAKOJA NIJOLĖ BALČIŪNIENĖ

Apie aštuoni tūkstančiai žmonių šiemet jau 25-tą kartą šventė Rasos šventę Verkių dvaro sodybos parke – ypatingoje vietoje, kur žymusis Vilniaus tyrinėtojas architektas Sigitas Lasavickas spėjo buvus Lizdeikos šventyklą. Šventė Verkiuose ypatinga ir tuo, kad tai – vieno žmogaus rūpesčiu sukurta ir jau ketvirtį amžiaus palaikoma tradicija. Geografės, žygeivės, tautinės kultūros puoselėtojos Nijolės BALČIŪNIENĖS kelias į ją, prasidėjęs dar tėviškėje, ant Dubysos kranto, buvo nuoseklus, bet nelengvas. Sovietmečiu studijuojant Vilniaus universitete jai teko patirti ir tardymus KGB rūmuose Vilniuje, nes dalyvavo pirmosiose Rasos šventėse Kernavėje ir žygeivystės, ramuvos bei folkloro judėjimuose, kurie, anot prof. Ainės Ramonaitės, sudarė režimą ardžiusią savaimią visuomenę ir tapo Sąjūdžio ištakomis. Pasakojimą apie tai užrašė Rasa Kalinauskaitė.

Švenčiant pavasario lygiadienį ant Pūčkorių piliakalnio. 2018 m. Iš N. Balčiūnienės archyvo

MALŪNAS

Prof. Česlovas Kudaba sakydavo, kad Dubysa – vaizdingiausia Lietuvos upė. Jos tokie statūs, gražūs šlaitai... Kelias į mano tėviškę veda per labai statų kalną – oho, kaip turi pasistengti, kad ant jo užvažiuotum... Mūsų Maslauskiškių kaimas (Raseinių r.) buvo nedidelis – tik malūno pastatai ir šešios sodybos, kur gyveno malūnininkai. Vienas iš jų – mano tėvelis. Tas didžiulis malūnas, pastatytas 1885 m., prieš karą priklausė vietiniam vokiečiui Aleksandrui Bodendorfui, vedusiam lietuvę Oną Armonaitytę, o malti grūdus į jį atveždavo iš apylinkių, nutolusių šimto kilometrų spinduliu. Prie malūno veikė lentpjūvė ir milo vėlykla, vijo virves – tokia manufaktūra, varoma Dubysos. Vanduo suko ratą ir gamino energiją, vyrai kasmet po pavasarinių potvynių taisydavo užtvanką.

Aš užaugau tame malūne, kuris nesustodavo nei dieną, nei naktį – tėvelis ir kiti malūnininkai dirbo pakaitomis. Kai buvau mažytė – o atsimenu nuo trejų, t. y. 1953-iųjų, – arklių traukiami vežimai vienas po kito privažiuodavo su grūdais.

Maslauskiškių kaimas apie 1950 m., kai gimė Nijolė Balčiūnienė. Matyti vandens malūnas ir lentpjūvė, nuo jų į kairę prie Dubysos – pastatas, kuriame grūdus atvežę žmonės pasistatydavo arklius ir nakvodavo, laukdami savo eilės sumalti. Į dešinę nuo malūno stovinčiame name gyveno malūno direktorius, o name kiek žemiau – trys malūnininkų šeimos. Likę malūnininkai, tarp jų ir Nijolės šeima, gyveno arčiausiai į žiūrovą esančiame name kairėje, o vėliau pasistatė atskirus namus. Nijolės tėvai namą pasistatė prie didžiulės liepos, kuri matyti nuotraukos dešinėje prie kelio. Iš šeimos archyvo

Tais laikais kolūkiuose už darbą mokėdavo ne pinigais, o grūdais, ir žmonės atsiveždavo juos sumalti. Suvažiuos, būdavo, gal dešimtis, kaip vadino, *patvadų*, tų vežimaičių, ir laukia eilėje po dvi, tris paras. Belaukdami ir dainuodavo. O ką veiks – sėdi, atsivežę sumuštinių, kokį *buteluką*... Bet kaimas nebuvo prasigėręs, kaip kartais sako. Visi kaimynai buvo darbštūs, puoselėjo sodybas.

Mūsų namuose visada buvo kvietinių, ruginių miltų, darydavo manų kruopas. Mama prikepdavo bandelių, baltų pyragų ir duonos. Užaugindavo daržovių, turėjome savo karvę, pieno, sviesto, kiaušinių. Vėliau, studijų metais, vienas vyresnis studentas pasakojo, kaip Joniškyje eilėje prie duonos iš alkio nualpdavo. Turbūt miestuose taip ir buvo, bet aš nepatyriau vargo ir bado.

Prie Maslauskiškių vandens malūno durų su anūku Joriu. Apie 2014 m. Iš N. Balčiūnienės archyvo

TOLIAU NUO VALDŽIOS

Pasisekė, kad gyvenome ne kolūkio gyvenvietėje Berteškiuose, kur įsikūrė partijos sekretorius, kolūkio pirmininkas, daugiau komunistų. Gyvenvietė buvo už trijų kilometrų nuo mūsų, jei eitum statmenai nuo Dubysos šlaito. Tiek pat eidavau, o žiemą šliuoždavau slidėmis ir į Betygalos mokyklą, bet į kitą pusę – palei upę žemyn. Tiek tuos Berteškius ir mačiau, ten nebuvo ko vaikščioti. Malūnas buvo valstybinis, todėl tėvukas neturėjo atsiskaitinėti kolūkio valdžiai, partijos sekretoriui. Mes lyg ir neturėjome tarybinės valdžios. Augau savo kaime nematydama komunistų, pas mus jų nebuvo. Tai geriausia, ką likimas galėjo padovanoti: užaugau labai laisva. Tėvukas per visą sovietmetį traukė partizanų dainas. Būdavo, vos susirinks giminė, ir pradeda: „Vėjas ūžia, propeleriai gaudžia“, „Palinko liepa šalia kelio“, „Stalinas banditas“... Dainuodavo visokių „balalaikų“ prieš tarybų valdžią. Ta laisva lietuviška dvasia mane ir išaugino.

GENAS

Dainavimas man įaugo dar vaikščiojant po stalu. Mamytė dainavo chore, ir tėvelis labai gražų balsą turėjo, visus *pagrabus* apdainuodavo. Liaudies dainas mama atsiminė iš vaikystės – buvo išmokusi iš savo mamytės, mano *babos*, mirusios, kai buvau aštuonerių. Visos trys mamos seserys – dainininkės, taip pat ir dėdės, du mamos broliai. Visa giminė – be galo daininga. Kai susirinkdavo prie tėvelio malūno ant Dubysos kranto, kaimynai net iš toliau ateidavo pasiklausyti, kaip gražiai gieda, dainuoja malūnininko Prano giminė. Užvesdavo tėvukas, turėjęs labai aukštą, gražų tenorą.

Manau, per dainas reiškėsi šimtmečiais gyvavusi giminės savastis. Kitaip kodėl būtų šitiek dainavę? Net Šv. Onos atlaidai Betygaloje mūsiškiams buvo proga suvažiavus ant Dubysos kranto dainuoti. Mamos tėviškė – čia pat, anapus upės, ant kalno, bet seneliai pasiligoję gyveno pas mus, jie ir mirė pas mamą. O trys jos seserys iškeliavo ieškoti laimės į Kauną – bet kaip jas traukė parlėkti į tėviškę!.. Ir brolių vienas liko gimtinėje, o kitas pabėgo į Klaipėdą. Prisimenu, kaip laukdavome namuose susirenkant giminių – į balius suvažiuodavo apie trisdešimt. Man ir seserims įdomiausia būdavo mamytės pasiruošimas šventei, nes ji buvo puiki šeimininkė.

Jau dešimt metų, kai neturime mamytės, mirė sulaukusi 93-ejų. Bet iki šiol visa giminė susirenkame tėviškėje ir dainuojame. Mamos šeimoje buvo šeši vaikai, jie užaugino mus – vienuolika pusbrolių ir pusseserių, o dabar jau užaugę ir mūsų vaikai, anūkai. Visi suvažiuojame tą pačią dieną – per Šv. Oną, ir vėl skamba tos pačios mūsų tėvelių dainos... Ir partizaninės, ir, aišku, Maironio, juk jo tėviškė – už septynių kilometrų. Per mamos mamą esame dainiaus giminės – tai ne kartą sakė mamos vyriausioji sesuo Antanina, patvirtina ir pirminiai genealoginiai tyrimai, beliko surasti paskutinę sąsają. Matyt, tą dainingumą, meilę gamtai ir tėviškei gavome iš tos pačios prigimties. Kažkoks genas persiduoda...

N. Balčiūnienės šeima su kaimynais tėviškėje: iš dešinės stovi Nijolė su mamyte Angele ir jos broliu Kazimieru, pirmoje eilėje atsitūpę tėvelis Pranas (kairėje) ir sesuo Ramutė (dešinėje). Už nugarų matyti tuomet medžiais dar neapaugęs Dubysos šlaitas. Apie 1967 m. Iš šeimos archyvo

ATLAIDAI

Prisimenu, kaip mus, dukteris, mažutes per Šv. Onos atlaidus papuošdavo baltomis suknelėmis ir vesdavosi į bažnyčią, bet kai paaugau, tėvukas ėmė vestis kitur. Sakydavo: „O mes eikim į savo atlaidus...“ Iš pradžių stebėjausi: kas tie tėvuko atlaidai? Ogi matau – gamta... Eidavome prie Dubysos, prie Mūkės apsižiūrėti, kiek bebrai pastatė užtvankų, kiek paukščių parskrido, kiek medžių pražydo, kas Dubysos šlaituose užaugo... Ten tėvukas lyg atsiduodavo gamtai. Matyt, todėl ir išaugau ją jaučianti ir suprantanti.

PASKUTINĖ DAINŲ ŠVENTĖ PRIEŠ KARĄ

Mamytė pasakodavo, kad dalyvavo pirmojoje Vilniuje vykusioje laisvos Lietuvos dainų šventėje, kuri tapo ir paskutiniąja prieš karą. Tai turėjo būti 1939 metai. Ji su sese, mano teta Antanina, dainavo Betygaloje chore, o kai Lietuva atgavo Vilnių, visas sunkvežimis choristų su tautiniais drabužiais važiavo pasižiūrėti Vilniaus, nes lenkų okupacijos laikais niekas nebuvo matęs. Mamai ėjo devyniolikti, ji labai ryškiai prisiminė, kaip su sese pasisiuvo tautinius drabužius ir abi pasipuošusios dainavo prie Gedimino kalno. Iš visos Lietuvos buvo suvažiavę daugybė tautiškai pasipuošusių, džiaugsmingų žmonių. „Šventėme Lietuvos Vilnių“... Mama taip ir sakė – kad tai buvo Dainų šventė.

Per karą mūsų šeima malūną buvo palikusi tik kelis mėnesius – vežimais pasitraukė per frontą, kai rusai vijo vokiečius. Pasakojo, kad vieni įsirengė apkasus vienoje Dubysos pusėje, kiti – kitoje. Susišaudė, bet ne virš malūno, ne tiesiai virš mūsų kaimo, o kiek atokiau. Tuos apkasus esu mačiusi: tokie grioviai, užlipus prie Dubysos ant kalno. „Kaip, tėvuk, tavęs neišvežė į karą, juk buvai jaunas vyras?“ – klausdavau. „Valgyti visi norėjo, duonos visiems reikėjo, jei būtų išvežę – kas mals malūne?“ Dar nesulaukęs dvidešimties, prieš karą išmoko malti, tai ir išgelbėjo.

„NIEKAS NENORĖJO MIRTI“

Partizaninio karo nemačiau, tik tėvukas pasakojo: „Vaikeli, visokie ateidavo pas mane į malūną: ir mūsų broliai iš miško, ir raudonieji.“ Per jį ir kitus malūnininkus miško broliai sužinodavo, kada kas ateis. Miltų imdavo ir vieni, ir kiti. Dauguma rėmė lietuvių partizanus, nekentė komunistų. Matyt, duodavo miško broliams ne tik miltų, juk turėjo kiaulių ir karvių. Tėvukas neminėjo, kad malūne būtų įvykęs koks susišaudymas, bet kas žino... Kai vėliau pas mus filmavo filmą „Niekas nenorėjo mirti“, pasakė: „Jie nori parodyti, kaip buvo po karo, bet taip neparodys... Ale tegu sau vaidina, jeigu jiems reikia.“ Kai filmuojant susišaudymo sceną vienas „pašautas“ turėjo iškristi per langą, mėtydavo tokią *čiučelą*, o mes, vaikai, sustoję žiopsodavom... Buvau jau didelė panelė, vienuoliktokė – ilgom kasom, gražiai nuaugusi. Nukaito skruostai, kai Regimantas Adomaitis priėjęs paklausė, ar esu malūnininko Prano dukra: „Tėtis prašė, kad paduotum man valties raktus ir irklus. Palydėk iki Dubysos, parodyk, kur valtis.“ Einu šalia tokio aktoriaus, tokio gražuolio, o jis klausinėja: „Tai kelintoje klasėje mokaisi?“ „Jau paskutinėje, šiemet baigiu.“ „Atvažiuok studijuoti į Vilnių, tokia graži panelė“, – ir nužvelgė... Nuėjome prie Dubysos. Valties reikėjo, nes paskendo kažkurios aktorės batelis, tai jis plaukiojo, bandė išgriebti. Pamatė tėvukas: „Ką čia graibai irklu, tik drumsti vandenį. Palauk, kol nusistovės, aš ištrauksiu...“

ALYVOS

Dėl vieno dalyko smarkiai pykau ant kolūkio pirmininko, su kurio dukra buvome klasiokės ir labai geros draugės, iki šiol bendraujame. Ant puikaus, stataus Dubysos šlaito buvo nepaprastai gražus Vabalų dvaras, Vabalynė. Tie Vabalai – keliautojo Vlado Vitkausko seneliai, mudviejų mamytės draugavo. Kaip dabar prisimenu didžiulį to dvaro sodą, liepų alėjas, alyvų krūmus, gėlynus... Kai augau, su seserimis eidavome ten pasivaikščioti. Namo jau nebebuvo, bet tėveliai puikiai atsiminė, kur jis stovėjo, dar būta molinio ūkinio pastato. O tada prasidėjo melioracija. Kaip buvo gaila, kai traktoriais ėmė versti senus sodybų medžius ir namus... Sunaikino nepaprasto grožio sodybas – mano klasiokų Siliūno ir Gaižausko, Poškių ir mūsų tetulės Inotienės, su labai gražiu svirnu ir medžiais. Žmones iškėlė į Berteškius – sugrūdo į dviaukščius kolūkinius namus. Bet ypač skaudėjo širdį dėl Vabalynės dvaro. Galvojau: kam gi trukdo... Tėvukas, priėjęs prie kolūkio pirmininko ir darbininkų, dar bandė perkalbėti: „Negriaukite, čia tokia nelygi vieta, palinkimas į Dubysos pusę, į šlaitą, gi neaugs niekas... Eikite toliau ant kalno, kur lygu, o čia palikit...“ Labai prašė ir tėvukas, ir mama, bet nieko nepešė. Nežinau, ar pirmininkas

Vilniaus universiteto žygeivių priesaika prie aukuro Naujame Strūnaityje (Švenčionių r.). 1971 m. Iš Tado Šidiškio archyvo

buvo taip užsispyręs, ar jį kas spaudė, bet liko toje vietoje tik alyvos. Man buvo labai liūdna, verkiau. Dabar tame šlaite yra kelias, kuriuo leidžiamės į savo kaimą. Kai važiuojame, matome tas alyvas...

MOKYTOJAS

Betygalos mokykloje nebuvo tokio muštro, kaip kitose, nes turėjome labai išmintingus mokytojus. Ypač išsiskyrė Antanas Juška (jo sūnaus, taip pat mokytojo Dobilo Juškos Kaune įkurtą folkloro ir žygeivių klubą lanko per šimtą vaikų!). Piešimą, braižybą, fizinį lavinimą ir muziką dėstęs A. Juška pavaduodavo ir matematikos, fizikos, lietuvių kalbos mokytojus. Vadovavo chorui ir pučiamųjų orkestrui, grojo įvairiais instrumentais. Buvo labai apsiskaitęs, patriotiškai nusiteikęs, mielas, dvasingas žmogus.

Aišku, į pionierius mus surašė nieko neklausdami. Pionierių vadovė rengdavo vasaros stovyklas. Jos būdavo pramoga – sportuoji, keliauji, o ideologijos mums neskiepijo. Apie komjaunimą tėvas pasakė: „Nestok.“ Bet mokytojas A. Juška patarė: „Nijole, tu gerai mokaisi, tau reikės į universitetą – nepriims, jei dabar neįstosi...“ Todėl į komjaunimą įstojau. Bet ir ten niekas manęs nespaudė, nepiršo ideologijos. Tiesiog nieko neveikėme.

Mokytojas A. Juška vis nužiūrėdavo gabų vaiką, kurį galėtų parengti Vilniaus universitetui, ir paskutinėse klasėse paglobodavo. Dauguma mūsiškių išvažiuodavo studijuoti į Kauną, į Šiaulius. Kaunas arčiau, vos už 57 kilometrų, ir gerai pažįstamas miestas, o važiuoti į Vilnių visi bijojo – sklandė gandai, kad ten gyvena vien rusai ir lenkai. Ir tėvukas perspėjo: „Nevažiuok į Vilnių, nesusišnekėsi lietuviškai...“ Bet man sekėsi mokytis, turėjau puikią atmintį, ir mokytojas A. Juška jau buvo nusižiūrėjęs mane Vilniaus universitetui. Dažnai palydėdavo iš mokyklos namo. Nuėję trečdalį kelio, prie Šv. Jono šaltinėlio, kurį jis pats ir sutvarkė, nusiplaudavome kojas, atsigerdavome. Kartais palydėdavo iki to šaltinėlio, o kartais iki pat malūno, nes su tėvuku mėgo pasišnekėti, pameškerioti. Ir visą kelią mokytojas mane šnekindavo važiuoti studijuoti į Vilnių. „Ne, mokytojau, nevažiuosiu, man sakė, kad ten lietuvių nėra...“ „Yra, važiuok, universitete viskas gerai, moko lietuviškai.“ Pagudraudavo: „Na, gerai, nori į Kauną. O ko ten mokysiesi? Gal medicinos?“ „Ne, nenoriu, kraujo bijau...“ „Tai gal į Žemės ūkio akademiją?“ „Nenoriu, man žemės ūkis nepatinka!“ „O gal į Politechnikos institutą, būtum inžinierė?“, – ir pasakoja, kokių ten yra specialybių. „Nepatinka...“ „Tai tau Kaune niekas netinka. Lieka tik Vilnius, universitetas“, – ir vėl vardina specialybes. O mano galva jau pramušta kelionėmis ir žygiais: „Mokytojau, noriu daug pamatyti! Gal stoti į geologiją, geografiją?“ „Geologija – vyriška profesija, tegu ten bernai stoja. O geografija tau tiks ir patiks – keliausi!“

NE TURISTAI – ŽYGEIVIAI!

1967 m. įstojau į Vilniaus universitetą studijuoti geografijos, ir penkeri studijų metai buvo kaip vienas ilgas žygis! Pirmąjį rugsėjį Gamtos mokslų fakulteto koridoriuje pamačiau skelbimą: visus, kas mėgsta keliauti, kviečia ateiti į Turistų klubą. Pirmasis mano žygis – plaukimas Lakaja su Tadu Šidiškiu! Man, užaugusiai prie Dubysos, taip artima, taip įdomu: čia Baltieji Lakajai, čia – Juodieji, o gražumas Lakajos upelio! Tadas tik pasakoja... Nieko daugiau nenorėjau – tik keliauti ir pažinti. Pasibaigus paskaitoms penktadienį ar šeštadienį – kuprinę ant pečių ir – į žygį, o sekmadienį ar pirmadienio rytą vėl sugrįžtam į paskaitas. Greitai perverti užrašus, galva gera, viskas sukrenta, ir vėl lauki savaitgalio... Per hidrologijos ir meteorologijos praktikas po mėnesį gyvendavome palapinėse, tyrinėdami ežerų pakrantes, atabradus, atlikdami stebėjimus meteorologinėse aikštelėse. To ir troškau: daug gamtos ir kelionių.

Tadas buvo dešimčia metų vyresnis, po trečio matematikos studijų kurso perstojęs į Gamtos mokslų fakultetą ir ką tik baigęs studijuoti geografiją. Visą Lietuvą buvo apkeliavęs skersai išilgai. 1968-ųjų pabaigoje jis pradėjo aiškinti, kaip mes skiriamės nuo tarybinių turistų, kurie geria, rūko, keikiasi, skraido lėktuvais... Mes turime tikslą – pažinti Lietuvą, jos kraštovaizdį, piliakalnius, alkakalnius, pilkapius, liaudies dainas, dainininkus, keliauti į kaimus pas žmones, rinkti tautosaką, rengti ekspedicijas... Mes – visai kitokie, todėl ir vadintis turime ne turistais, o savaip. Vyresnieji perskaitė iš lapo siūlomus pavadinimus: žygūnas, žygeivis, klajūnas, bastūnas ir kitokie... Reikia išrinkti gražiausią. Tadas papasakojo, kad buvo užėjęs pasitarti pas lituanistą Joną Trinkūną, jis pasiūlė vadintis žygeiviais. „Ar jums patiktų toks pavadinimas?“ Aišku, patiktų! Bet turėjome balsuoti. Taip 1968 m. pabaigoje ir nubalsavome universiteto Turistų klubą pervadinti Žygeivių klubu, nors oficialiai pakeitėme pavadinimą kitąmet. Netrukus mano kursioką Joną Grabavičių išrinko jo pirmininku. „O tu, Nijole, būsi Gamtos mokslų fakulteto žygeivių sekcijos „Gabija“ pirmininkė“, – sako Tadas. Nustebau: „Kas ta Gabija?“ Pirmoji Rasos šventė jau buvo įvykusi, bet aš joje nedalyvavau ir apie Gabiją dar nežinojau. Tadas paaiškino: tai – ugnies deivė, namų židinio globėja...

KGB

Kitą dieną mane išsikvietė prodekanė, botanikė Irena Birutė Šarkinienė. Mūsų siaubas buvo prorektorius Bronius Sudavičius ir prodekanai, turėję prižiūrėti, kad jaunimas nenukryptų nuo tarybinės santvarkos. „Na, tai ko prisidirbote?“, – klausia. „Nieko, tik dabar vadinsimės žygeiviais.“ „Iš kur ištraukėte tokį vardą? Ar žinai, kas ta Gabija?“ Paaiškinau, kad žinau. Mane išleisdama, ji pasakė tik viena: „Kai tavęs paklaus saugume[1] – o jie tikrai tave nusiveš, – sakyk, kad nežinai, kas yra Gabija. Ir kalbėk kuo mažiau.“

Taip ir buvo, kaip ji pasakė. Pirmadienį per paskaitas atsiveria durys, įeina prodekanė: „Na, žygeiviai, keliaukit...“ Mane ir Joną įsodino į grotuotą *gaziką*[2] ir nuvežė į saugumo rūmus prie Tauro kalno. Jį – į vieną kabinetą, mane – į kitą. Pradėjo klausinėti apie „Gabiją“, iš kur ištraukėme pavadinimą „žygeivis“. „O ką aš žinau, mūsų pilnas bendrabutis, visi šneka, visokių siūlė vardų, ir kažkodėl daugiausia – „žygeivis“. Nežinau, kas pasiūlė, mūsų buvo tiek daug...“ Pasisekė nepasakyti nė vienos pavardės. „O kas yra Gabija?“, – klausia. Bet aš jau pamokyta: „Nežinau...“ Ir vėliau, kai tardydavo – paprastai pirmadieniais, – kartodavau tą pačią maldelę: „Gyvenu bendrabutyje, o ten vienas per kitą, vienas per kitą, nesupaisysi, kas iš kur ateina...“ Išsigandusi taip įsikąsdavau tą „vienas per kitą“, kad daugiau nieko nepasakydavau. Buvau devyniolikinė mergaitė, drebėjau iš baimės... Nereikėjo net apsimesti, kad nežinau, ir išsisukdavau – kartais ne viską žinojau, vyresnieji sąmoningai nesakydavo. Bandydami išgąsdinti, saugumiečiai porą valandų pralaikydavo tuose rūmuose: „Pagalvok, gal prisiminsi...“ Po valandos ateina: „Ar prisiminei?“ „Ne...“ Kai tardyti ateidavo rusas, sakydavau, kad nieko nesuprantu. Tada atvesdavo lietuvį vertėją. Pirmame kurse aš nemokėjau rusų kalbos: Betygalos mokykloje ilgą laiką nebuvo mokytojo, o ir vėliau atvažiavęs per daug nesistengė – taip ir nespėjau išmokti. Universitete tos kalbos mokytis nereikėjo, tik anglų, todėl rusiškai susikalbėti išmokau jau pradėjusi dirbti.

Į saugumą mane vežiojo už daug ką. Už trispalvę, kurią T. Šidiškis iš trijų spalvotų žvakių sudėliojo matematikų bendrabučio lange M. K. Čiurlionio gatvėje, už partizanų dainas, kurias

1 Čia ir toliau pasakojime saugumas – sovietų represinė institucija KGB, saugumiečiai – jos darbuotojai.

2 Skolinys iš rusų k., čia reiškiantis automobilį, skirtą vežti suimtiesiems.

Rasos šventė Kernavėje 1977 m. Kairėje antroje eilėje su trejų metų dukrele Gabija ant kelių – Nijolė Balčiūnienė. 1977 m. Vytauto Daraškevičiaus nuotrauka

traukėme žygiuose. Tardydavo: „Kas užvedė?“ Keliavome ir dainavome. Net T. Šidiškis stebėjosi, iš kur aš moku tiek partizanų dainų... Manėme, kad žygiuose skundikų nėra, dainavome drąsiai, o paaiškėjo, kad buvo... Tų, apie kuriuos sužinojome, atsikratėme, bet ne apie visus sužinojome. Aišku, į saugumą veždavo ir dėl Rasos šventės.

PIRMOSIOS RASOS IR ILGĖS

Sovietmečiu švęsti Rasos šventę pradėjo filologai: dešimčia metų už mane vyresni Jonas Trinkūnas, Vacys Bagdonavičius, Alfonsas Andriuškevičius, Antanas Gudelis, kiti. Jie buvo apsiskaitę, įgavę tautiškumo, nenorėjo švęsti tarybinių Joninių. Iš senų žmonių pasakojimų, istorijos šaltinių ir literatūros surinkę žinių apie senąsias apeigas, dainas, kupolinių ratelius ir šokius, atkūrė prosenovinę Rasos šventę. Prisijungė keliautojas Antanas Poška, prof. Česlovas Kudaba ir iš žolynų burdavusi Eugenija Šimkūnaitė, kiek vėliau – Norbertas Vėlius. Pirmoji šventė Kernavėje įvyko 1967 m. birželį – dar be manęs, nes studijuoti pradėjau rugsėjį. Tada dalyvavo mažai žmonių, vos du ar trys šimtai. Tik organizatoriai, siauras ratelis. Per tą pirmąją šventę J. Trinkūnas su keliais bendraminčiais įbrido į Nerį, apsiprausė ir pasišventino pagal senosios Romuvos religines apeigas. Niekas to nežinojo. Man Jonas apie tai pasakojo vėliau, vienoje pirmųjų „Romuvos“ stovyklų, dviese besėdint ant suoliuko. Jau laisvoje Lietuvoje jis apie tai parašė savo knygoje „Lietuvių senosios religijos kelias“. Sovietmečiu jie buvo prisiekę apie tas apeigas niekam nesakyti, o kad sovietų struktūroms nekiltų įtarimų, pirmąsias Rasos šventes organizavo Indijos bičiulių draugija. Per V. Bagdonavičių, J. Trinkūną ir kitus sklido žinios apie Vydūną, baltų ir indų paveldo sąsajas.

1968 m. gražiai paminėjus Vydūno gimimo šimtmetį, į Rasos šventę Kernavėje suplūdo daugybė žmonių, nes prisijungė žygeiviai – mūsų buvo išaugęs didžiulis būrys. Pamatęs, kiek su manimi ateina jaunimo, J. Trinkūnas mane užkalbino, paprašė papasakoti apie mūsų judėjimą. Pasakiau, kad žygeiviai – galinga srovė, einanti ramuvietiška kryptimi. Mūsų sekmadienių mišios buvo gamtoje, o bažnyčias keliaudami per Lietuvą aplankydavome tik dėl architektūros, istorijos...

Prisimenu, kad mano pirmojoje Rasos šventėje 1968 m. jau stovėjo akmeninis aukurėlis, o J. Trinkūnas uždegęs ugnį aukojo dievams – Perkūnui, Žemynai, Gabijai. Sakė jų vardus, jau buvo sukurtos ir maldelės. Kai prie aukuro jas išgirdau, pajutau – čia mano, tai, ko ilgėjausi, ieškojau... Į gamtą mane vedęs tėvelis irgi buvo prisilietęs prie senojo tikėjimo. „Žiūrėk, jau sniegas nutirpo, žolė Dubysos šlaituose žaliuoja – bėk,

vartykis per galvą“, – sakydavo. Stebėjausi: „Ko tas tėvukas siunčia per galvą vartytis?“ – bet visos trys seserys lėkėme ir vartėmės... Tik vėliau universitete sužinojau, kad tai – pavasario šaukimas, žemės sušildymas, padėka jai ir prašymas: greičiau atsigauk, išskleisk savo pumpurus, savo žiedus, savo žoles, savo augalus ir pamaitink mus, nes jau ateina pavasaris... Tėvukas žinojo tą senovinę apeigą, tik paaiškinti jau negalėjo. Kodėl jis kabindavo mums sūpuokles, o mes supdavomės? Kad linai derėtų, derlius būtų geras... O kodėl mamytė nubėgusi į pirmąją vagą įmesdavo mažą kepaliuką duonos? Nebemokėdami paaiškinti, tėveliai vis dėlto paveldėjo ir mums perdavė senąjį paprotį ir tradiciją. Ypač daug ikikrikščioniškų papročių prisimenu iš Kūčių vakaro mūsų namuose prie Dubysos: eidavome į tvartą pasiklausyti kalbančių gyvuliukų, semdavome iš šulinio vandenį – gal pavirto vynu, atsinešę glėbį malkų skaičiuodavome, porinis ar neporinis skaičius, klausydavomės, iš kur loja šunys...

Kernavėje ir per paskaitas Č. Kudaba taip gražiai sakydavo, kad atranda savyje nepatirtą pagonišką gamtojautą... Piliakalniai jam buvo lyg gyvi, kalbantys su mumis. Nuo savo gražiųjų Dubysos pakrančių atėjau mylėdama gamtą, tie žodžiai man buvo laimė...

Rasos šventė žadino ir troškimą dainuoti. Prisimenu, einame nuo vieno piliakalnio prie kito, atliekamos apeigos, Veronika kažkur priekyje dainuoja, jos balsas stiprus, bet mūsų tiek, kad gale vos girdime, paskui prieiname arčiau, susiburiame. Sėdime pievoje tarp žolynų aplink E. Šimkūnaitę, o ji it ragana – moko burti, kupolę suskinti, aiškina... Mes jau pradėjome suprasti, kaip tai yra svarbu mūsų savasčiai, pajutome, kaip to trūko tarybinėje mokykloje, tarybiniame universitete... Kai Kernavėje sustoję ratu užtraukdavome – tokia bendrystė, toks gerumas, atrodo, kad susilieji su protėviais, čia jie padeda tau dainuoti... Kai vėliau susibūrėme dainuoti į „Raskilą“, E. Šimkūnaitė ateidavo paaiškinti mums dainų prasmės. Sakydavo: „Skaitykite tarp eilučių...“ Kai nesuprasdavome, padėdavo: kas tas „Vynelis vyno žaliasai“, apie kurį dainuojame pavasarį sūpuoklinėje? Ogi pirmoji sula... Taip paaiškino daugybę dalykų, akys nušvisdavo...

Mus labai įkvėpė ir Marijos Gimbutienės paskaita apie senąjį lietuvių tikėjimą, kurią ji perskaitė universitete 1968 m. lankydamasi Lietuvoje. Tekini lėkėme iš M. K. Čiurlionio gatvės bendrabučio pasiklausyti. Bet centriniuose rūmuose besimokantys studentai taip susigrūdo į auditoriją, kad man ir daugybei kitų teko stovėti koridoriuje. Iš už nugarų, persikreipusi, per kažkokį plyšiuką šį tą girdėjau ir pamačiau tokią šviesiu veidu, nepaprastą moterį... Įsivaizduokite, kiek ji įkvėpė pasitikėjimo, o kai kurie turėjo garbės su

Rasos šventė Kernavėje 1997 m. Centre, sunėrusi rankas po krūtine – Veronika Povilionienė, šalia jos kairėje – Rimantas Matulis, pirmoje eilėje per vidurį – Nijolė. V. Daraškevičiaus nuotrauka

N. Balčiūnienė 2021 m. Rasos šventėje Verkiuose. Katažynos Polubinskos nuotrauka

Pamačius, kaip per Jonines liejasi alkoholis ir trinksi bumčikai, N. Balčiūnienei pasidarė gėda: nejaugi vilniečiai nenusipelno tikros Rasos šventės... Tada ir ėmėsi ją rengti Verkių parke. 2023 m. V. Daraškevičiaus nuotrauka

ja pasikalbėti ir siauresniame rate – kad tai, ką darome Kernavėje, yra teisinga... Ji be galo uždegė. Kernavė vis labiau traukė senovės baltų kultūros ir religijos ieškotojus, buvo sukurtas Rasos šventės scenarijus su maldomis žemei, ugniai, ąžuolui. Ėmėme laukti tos šventės...

O 1969 m. ant Karmazinų pilkapių šventėme pirmąsias Ilges, arba Vėlines. Iki to laiko ant pilkapių niekas neidavo. Tai buvo nepaprasta, lyg stebuklas: kauburėliai miške, tamsu, tik mūsų žvakutės dega... Ant mažojo piliakalnio buvo sukrautas aukuras, uždegta ugnis. Padėjome maistelį vėlėms – J. Trinkūnas pamokė, kaip tai daryti. O kiek apie Vėlines ir mirusiųjų pasaulį mums pripasakojo pora kursų jaunesnis žurnalistas Edmundas Stankevičius, dabar jau miręs... Jis buvo labai apsiskaitęs, citavo „Iliadą“ ir „Odisėją“, išmanė graikų mitologiją ir pasakojo apie gyvųjų ir mirusiųjų ryšį, kaip mūsų protėviai ateina, jų vėlės įsikūnija į vėliavą... Tokių dalykų

Rasos šventė Verkių parke. 2023 m. V. Daraškevičiaus nuotrauka

nebuvome girdėję. Tais pačiais metais prie Kraštotyros draugijos buvo įkurta „Ramuvos“ organizacija, surengta didelė kraštotyros ekspedicija. Ramuviečiams rūpėjo senasis tikėjimas, kurio apraiškų buvo gausu.

Mūsų laikais Seime ir kitur skleidžiama netiesa, neva sovietmečiu senojo tikėjimo nebuvo, tik etnokultūrinis judėjimas – taip norima sutrukdyti senovės baltų religinės bendrijos „Romuva“ valstybiniam pripažinimui. Bet tų, kurie taip kalba, 1967-aisiais ir vėlesniais metais nebuvo Kernavėje. Etnokultūrinis judėjimas pridengė tikėjimą, nes tais laikais, kai persekiota net krikščionybė, apie jį kalbėti būtų buvę savižudiška. O etninė kultūra sovietų valdžiai atrodė mažiau pavojinga, nors taip pat nepageidautina. KGB dokumentuose Rasos šventė Kernavėje buvo vadinama „nacionalistiniu sambūriu“, o jos organizavimas prilygintas antisovietinei veiklai.

MILŽINKAPIS „LITUANIKOS“ ATMINIMUI

Žygeiviškos veiklos kulminacija tapo 1969 m. gegužės 8–9 dienų renginiai, skirti Stepono Dariaus ir Stasio Girėno žygdarbio 36-osioms metinėms. Rimantas Matulis iš kažkur sužinojo, kad sovietų valdžia ketina galutinai sulyginti su žeme S. Dariaus tėviškę. Namą stribai jau buvo sudeginę 1946 m., o per melioraciją būtų sunaikinę ir sodybvietės likučius, sodą. Kai man tai pasakė, greitai suorganizavau gamtininkus, prisijungė kitų fakultetų studentai. R. Matulis ėmėsi ir gudrybės: iš rektoriaus sekretorės gavęs tuščią universiteto blanką, parengė kvietimą: S. Dariaus tėviškėje tada ir tada bus talka – atvykite! Ir išsiuntinėjo į Šilalės, Klaipėdos, kitų rajonų mokyklas, bibliotekas, kultūrnamius. Kas pasirašė tą raštą, aš net nežinojau – laimė, kad mums, jaunesniems, vyresnieji ne viską pasakojo. Žinojo, kad mane, „Gabijos“ pirmininkę, saugumas jau nusižiūrėjo tardyti.

O, vaikyti, kaip toli tie Judrėnai, S. Dariaus tėviškė – prie pat Klaipėdos... Važiavome į Klaipėdą, iš ten kažkokiais sunkvežimiais atgal, o nuo Žemaičių plento – pėsti. Ateinam, o ten galybė nepažįstamų žmonių iš aplinkinių gyvenviečių, su karučiais, su kibirais, su neštuvais – susirinko į talką... Atvyko tautiškai nusiteikę Kauno oro uosto darbuotojai. O jau mūsų iš Vilniaus universiteto kad privažiavo... Tris dienas, nuo penktadienio iki sekmadienio, lyjant lietui visi darbavomės, kad išgelbėtume S. Dariaus tėviškę... Oras pasitaikė šaltas, nemalonus.

1969 m. Stepono Dariaus tėviškėje „Lituanikos“ atminimui pilamas milžinkapis. Nuotrauka perfotografuota iš ekspozicijos lakūno Stepono Dariaus gimtinėje-muziejuje

Palapinėje įsirengėme štabą. Talkai vadovavo R. Matulis, V. Baltrūnas, kiti tuo metu man dar nepažįstami žmonės. Netrukus paaiškėjo, kad štabe sėdi ir saugumietis... Atėjo ir atsisėdo, nei klausęs, nei prašęs, ir klausosi, kas ką šneka. Neprisistatė, nei vardo, nei pavardės nepasisakė, paprastai apsirengęs. Bet saugumiečius atskirdavome iš karto – iš veido, mimikos. Jie būdavo tokiais lediniais veidais, parinkti lyg vienodi. Tyli ir klausosi... Ką daryti? Išmesti jį iš palapinės ar ne? Kažkas iš vyresniųjų paprotino: palikite, o kai vėliau klausinės, galėsite pasakyti, kad viską suderinote su rajono saugumu, darėte teisėtai...

Sutvarkėme aplinką, sutvirtinome sodybos pamatus ir supylėme didvyriams tokį aukštą milžinkapį, kuriame įkasėme vamzdį su „Lituanikos“ nuolauža. Turėjau nuotrauką: mudviem su Jonu, universiteto žygeivių pirmininku, neštuvų neliko, bet gavome didelį gabalą brezento ir į jį pripylę žemių nešiojome, suėmę iš abiejų galų. Kol mes, studenčiokai žygeiviai, pylėme milžinkapį, kiti kirviais kirto krūmokšnius, pagenėjo obelis. Skulptorius Bronius Pundzius čia pat ant didžiulio akmens kalė užrašą „Dariui ir Girėnui“, kad galėtume jį padėti prie supilto pilkapio. O prie išlikusių namo pamatų pritvirtinome granitinę atminimo lentą su užrašu: „Atlanto nugalėtojo Stepono Dariaus gimtinė. 1896–1933.“

Taip darbavomės tris dienas. O štabe įsitaisęs saugumietis pasikvietė pastiprinimą: aplink mus kas dvidešimt metrų sustojo tipai lediniais veidais, apsupo – kad nesurengtume mitingo. Bet talkos užbaigimą vis tiek padarėme, ir jie nedrįso trukdyti, nes mūsų buvo per daug – apie šeši šimtai.

Sutemus deglų šviesoje įvykęs didvyrių pagerbimas į atmintį įsirėžė ilgam. Kažkas atsivežė poetą, Sibiro lageriuose atkentėjusį Joną Graičiūną[3]. 1933 m. liepos 16 d. jis buvo tarp tūkstančių žmonių, Aleksoto oro uoste laukusių parskrendant Dariaus ir Girėno. Kai pasklido žinia, kad lėktuvas nukrito, jis ten pat sukūrė eilėraštį, kurį mums ir perskaitė 1969 m. S. Dariaus tėviškėje. Kalbėjo „Lituanikos“ didvyrių amžininkas lakūnas Tomas Zauka[4], aviatoriai Vytautas Pakarskas[5] ir Viktoras

3 1936–38 m. Eltoje, o 1939–40 m. Valstybės radiofone dirbęs Jonas Graičiūnas (1903–1994) buvo suimtas 1947 m. ir ištremtas į Sibirą, o į Lietuvą grįžo 1957 m. (Visuotinė lietuvių enciklopedija, prieiga <https://www.vle.lt/straipsnis/jonas-graiciunas/>)

4 Tomas Algirdas Zauka (1899–1970), 1919–22 m. tarnavęs savanoriu Lietuvos kariuomenėje, o 1930 m. baigęs Lietuvos aeroklubo civilinių lakūnų kursus ir gavęs piloto licenciją, 1940–44 m. buvo S. Dariaus ir S. Girėno komiteto pirmininkas, 1942–43 m. rinko aukas ir organizavo „Lituanikos“ lakūnų reljefinių portretų (skulptorius B. Pundzius) kaldinimą Puntuko akmenyje, 1944 m. kartu su aviacijos kapitonu Ignu Vyliumi nuo sovietų okupantų paslėpė jų palaikus, 1945–52 m. kalėjo Pečioros, Jercovo (Archangelsko sritis), Vorkutos lageriuose, o 1963 m., rengiantis paminėti S. Dariaus ir S. Girėno žūties 30-metį, padėjo atskleisti jų palaikų paslėpimo vietą. Žuvo neaiškiomis aplinkybėmis. (Visuotinė lietuvių enciklopedija, prieiga <https://www.vle.lt/straipsnis/tomas-algirdas-zauka/>)

5 Mechanikos inžinieriaus, lakūno sklandytojo Vytauto Pakarsko (1930–1995) iniciatyva įkurtas Aviacijos muziejus Kaune, organizuotas S. Dariaus ir S. Girėno gimtinių atstatymas. (Visuotinė Lietuvių enciklopedija, <https://www.vle.lt/straipsnis/vytautas-pakarskas/>)

1969 m. talkos dalyviai po 50 metų Stepono Dariaus tėviškėje sodina ąžuoliuką, iš kairės: Valentinas Baltrūnas, Aleksas Buitkus, Rimantas Matulis, N. Balčiūnienė, Kęstutis Labanauskas, Vladas Satkauskas, Danutė Katkevičiūtė-Tomkevičienė, Tadas Šidiškis, Sigitas Kučas, Juozas Dapkevičius. 2019 m. Iš N. Balčiūnienės archyvo

Ašmenskas[6], kitos iškilios asmenybės. Iš kažkur atsirado kanklės, patriotines dainas dainavo Veronika. Prisimenu ją su ilgom juodom kasom iki juosmens, bet praėjus daugiau nei pusei amžiaus nebegaliu pasakyti, ar vilkėjo tautiniais drabužiais. Bet gal tada jų dar niekas neturėjome... O dainavo Maironio „Lietuva brangi“. Man regis, ir Lietuvos himną sugiedojome. Paminklinį akmenį pastatėme ir S. Girėno tėviškėje Vytogaloje.

Beje, su poetu J. Graičiūnu vėliau bendravome dar ilgus metus. Ne kartą viešėjau jo namuose, nuo grindų iki lubų pilnuose knygų, klausiausi pasakojimų apie gyvenimą tremtyje, kaip nusivežė į Sibirą keletą bulvių, iš jų „akelių“ susibėrė į nosinaitę Lietuvos žemę ir pasidėjo po pagalve... Visų brangiausia, kad poetas supažindino mane su tarpukario nepriklausomos Lietuvos menininkais, šviesuoliais: su rašytoju, vertėju, žurnalo „Naujoji Romuva“ redaktoriumi Juozu Keliuočiu, su aktore Teofilija Vaičiūniene, su aktore, operos solisto Kipro Petrausko žmona Elena Žalinkevičaite-Petrauskiene. Viešnagės erdviame T. Vaičiūnienės bute, kur būdavau pakviesta pietų, pokalbiai su laisvos dvasios kūrėjais paliko neišdildomą įspūdį ir sutvirtino pasirinkimą gyventi nesovietiškai.

TARDYMAS

Po talkos S. Girėno tėviškėje mane būtų išmetę iš universiteto, jei pirmadienio rytą būčiau neatėjusi į paskaitas. Tik kaip sugrįžti? Sutemo, sekmadienio vakaras, nėra kas parveža į Vilnių, o vieta atoki... Ir staiga privažiuoja su sunkvežimiu Kauno oro uosto lakūnai, darbuotojai, taip pat dalyvavę talkoje, tik gal ne visas dienas. Atidarė sunkvežimio būdos duris: „Lipkit, kiek telpat...“ Pasieniais tokie siauri siauri suoliukai, daugiau nėra kur atsisėsti. Kai visi plūstelėjo, mane nešte įnešė į tą būdą. Aišku, atsisėsti negavau, važiavome stovėdami, susigrūdę it silkės *bačkoj*. Ir labai jau lėtai, matyt, tokie tais laikais būdavo sunkvežimiai. Prisnūdus galva knapsi ant peties, bet nenukrenti – nėra kur, taip susispaudę... Kol pasiekėme Kauną, buvo beveik 5 val. ryto. Paleido traukinių stotyje ir pirmuoju traukiniu išvažiavome į Vilnių. Pareinu į bendrabutį – pavargusi, murzina, sušalusi, brezentinė turistinė striukė, kelnės, visi drabužiai – purvini, drėgni... Iš mūsų grupės S. Dariaus tėviškėje buvome tik mudu su Jonu, o kiti kursiokai bendrabutyje jau atsikėlę: „Mes

6 Inžinierius, aviatorius Viktoras Ašmenskas (1912–2016) dalyvavo Lietuvos pasipriešinime nacių ir sovietų okupantams. 1941 m. tapo Lietuvos aktyvistų fronto, Birželio sukilimo dalyviu. 1941–44 m. buvo prieš nacių, o vėliau sovietų režimą veikusio Lietuvių fronto karinės organizacijos „Kęstutis“ Trakų apskr. organizacinio skyriaus narys, viršininkas. Po Antrojo pasaulinio karo su kapitonu Jonu Noreika (slapyvardis Generolas Vėtra) organizavo nelegalios antisovietinės Lietuvių tautinės tarybos Kauno apygardos štabą. 1946 m. buvo suimtas ir po kankinimų karinio tribunolo nuosprendžiu kalintas Lukiškėse, Klaipėdoje, nuo 1948 m. – Mordovijos griežto režimo lageriuose. 1955 m. ištremtas į Krasnojarsko kraštą, 1957 m. grįžo į Vilnių. 1990–92 m. buvo Lietuvos aeroklubo generalinis sekretorius. (Visuotinė Lietuvos enciklopedija, <https://www.vle.lt/straipsnis/viktoras-asmenskas/>)

varom į paskaitas, o jūs nusiprauskite ir eikit miegoti...“ Svarstau: „Ar pirma pamiegoti, tada eiti į paskaitas, ar greitai nusiprausti, nulėkti į paskaitas, o tada sugrįžti miegoti?“ Susiprotėjau – staigiai palindau po dušu, persirengiau, bent į pirmą paskaitą nueisiu... Visa laimė, kad nuėjau. Pažįstamas *gazikas* jau stovėjo prie Gamtos mokslų fakulteto. Vos prasidėjus paskaitai, atsidarė durys, įėjo prodekanė: „Na, žygeiviai, vėl prisidirbote, jūsų laukia...“ Vėl mudu su Jonu išvedė iš auditorijos kaip nusikaltėlius: aš pirma, tada Jonas, paskui jį – saugumietis. Nuvežė į rūmus prie Tauro kalno, vėl mane – į vieną kabinetą, Joną – į kitą. Klausimų tik du: kas mums pasakė, kad bus talka, ir kas ant universiteto blanko parašė kvietimą. „Nežinau... Mes, gamtininkai, centriniuose universiteto rūmuose nebūname, negalėtume gauti jokių dokumentų... O kad reikia važiuoti, kalbėjo visas bendrabutis.“ Vėl nieko neišgavo nei iš manęs, nei iš Jono. Iš tiesų tada ir nežinojau, kad kvietimą parašė R. Matulis, kad tai jis pirmasis sužinojo apie S. Dariaus tėviškės naikinimą ir nusprendė surengti talką. O saugumiečiams reikėjo surasti pirmąjį, organizatorių... Suprato, kad esu per jauna suorganizuoti tokį dalyką, bet tikėjosi, kad išpliurpsiu. Darė psichologinį spaudimą: „Mes dabar išeisime, o tu pasėdėk, pagalvok, prisimink...“ Kokia sunki būdavo ta valanda, kaip neramu: o kas bus, kai jie sugrįš? O jeigu išmes iš universiteto... Kuo viskas baigsis... Jie mokėjo traumuoti psichiką. Po kelių tokių išbandymų pamatė, kad nieko neišpeš, gal ir tikrai nieko nežinau. Namo, aišku, neparvežė, parėjome pėsti.

Paskui per paskaitą prie manęs priėjo profesorius Vaclovas Chomskis, garsus geografas, ežerotyrininkas, buvęs Gamtos mokslų fakulteto dekanas. Sėdžiu visa drebėdama, o jis pasilenkia prie manęs, padeda ranką ant peties ir tyliai į ausį sako: „Nebijok, viskas bus gerai...“ Po daugelio metų sužinojau, kad jis eidavo pas prorektorių B. Sudavičių, kad mūsų neišmestų iš universiteto. Štai tokia buvo mūsų Gamtos mokslų fakulteto profesūra!

„RASKILA“

1968 m. pasivadinus žygeiviais ir jau kiek pakeliavus po Lietuvą, netrukus kilo mintis, kad būtų gerai mokytis liaudies dainų. Per Rasos šventes dainuodavome iš Veronikos ir Dzūkijos dainininkų išmoktas dainas, o žygiuose mokėmės iš senų kaimo žmonių, po kruopelę rinkome žinias apie papročius, kaip švenčiamos kalendorinės šventės. Per vieną pasitarimą nusprendėme: kad neužsimirštų, ką išmokstame, reiktų bent kartą per savaitę susirinkus parepetuoti. Iš pradžių dainuodavome po žygeivių sambūrių, o vėliau R. Matulis su Birute Burauskaite nuėjo pas Profsąjungų rūmų direktorių ant Tauro kalno paprašyti, kad skirtų patalpas repeticijoms. Rūmų šeimininkai nelabai suprato, ką ketiname dainuoti, bet turėjo nurodymą pritraukti kuo daugiau meno kolektyvų ir davė mums tokią gana didelę apvalią salytę. Patenkinti dainuojame savo folklorą, Sibiro lietuvių dainas, kurios labai nepatiko tuometinei valdžiai. Ir matom: sėdi ant laiptų toks beveidis tipelis, klausosi. Dainuojam toliau, bet jau kilo įtarimas, kad jis iš struktūrų. Vyrai svarstė, gal tą tipelį išmesti, bet tada būtų skandalas... Neišmetėm. Netrukus mums liepė persikelti į mažesnę salę, neva mūsiškės prireikė kitkam. Persikėlėme, dainuojam... Ateina iš administracijos: „Jūs ne tas dainas dainuojate!“ „Kaip ne tas?“ „Ne tas, turite dainuoti kitas.“ „Tai mūsų tėvų dainos, išmokome iš senų žmonių, jos taip pat labai vertingos“, – teisinamės. „Tokių dainų čia dainuoti negalite!“ Ką darysi, išėjome dainuoti į koridorių. O kur daugiau eisi? Kelis antradienius padainavome susėdę koridoriuje, ir vėl atėjo mūsų išmesti. O ką mes, studentai, – gi nesimušim, išmes iš universiteto, jau aišku, kas gresia... Išėjome ir susėdome ant laiptų: „Gerai, čia dainuosim...“ Ir dainuojame tą patį folklorą. O kaip smagu, kaip gera, kokios tos dainos gražios, širdį glosto... Jau nemažai pramokome, ypač dzūkiškų dainų: „Oi, seniai seniai pas motulį buvau“, „Oi, kas tį aušta, ar ne aušrelė, oi, kas tį teka, ar ne saulelė“, „Vaikščinėjo tėvulis pabarėmis“. Kodėl daugiausia dzūkiškų? Žavėjomės garsiaisiais dzūkų dainininkais: Miku Matkevičiumi, Juozu Averka, Petru Zalansku. Su M. Matkevičiumi bičiuliavomės, važinėjome į jo sodybą prie Merkio ir dainuodavome susėdę ant Merkio šlaito, kur niekas negirdėdavo. O nuo Taurakalnio laiptų mus irgi nuvijo, tada dainuodavome tiesiog ant kalno. Vėliau dainavimo vietas keitėme, pradėjome vaikščioti per butus: vieną kartą susirenkame pas vieną, kitą – pas kitą, tada – pas trečią. Nesugaudysi... Taip 1969 m. gimė Liaudies dainų klubas, kurį vėliau pavadinome „Raskila“.

REPETICIJOS PAS DISIDENTUS

Kartais po „Raskilos“ pasidainavimų R. Matulis priėjęs kai kuriems pašnibždėdavo: ateik tokią ir tokią dieną, tokią ir tokią valandą į Antakalnio troleibusų žiedą. Pirmą kartą buvo keista: kodėl

Pavasario lygiadienio šventę ant Pūčkorių piliakalnio, kaip ir Rasos šventę Verkių dvaro sodybos parke, N. Balčiūnienė rengia jau 25-erius metus. 2018 m. Iš asmeninio archyvo

pasakė ne visiems? Susirinkę autobusu nuvažiavome į Nemenčinės sodus, tada ėjome pėsčiomis. Kur – gerai nesuprasi, tamsu... Galiausiai įvedė į kažkokį kambariuką. Gretimame kambaryje kažkas šneka, girdime vyriškus balsus. O mums pasakė dvi valandas dainuoti. Mes patenkinti – repeticija!.. Tokių repeticijų buvo ne viena. Vėliau paaiškėjo, kad ten būdavo susirinkę Petras Cidzikas, Antanas Terleckas, Algimantas Andreika, Zita Vanagaitė ir kiti disidentai. Buvome jų priedanga. Tai patvirtino ir A. Terlecko pasakojimas: pristatydamas vieną iš jau laisvoje Lietuvoje išleistų savo knygų, jis pasidalino prisiminimu, kaip pas juos kažką iš Dainų klubo atvesdavo dainuoti, kad nesigirdėtų, ką kalba...

PASIRINKIMAI: FOLKLORO JUDĖJIMAS AR DAINŲ ŠVENTĖS

Panašiu laiku kaip mūsų Liaudies dainų klubas, kurį vėliau pavadinome „Raskila“, 1968 m. iš universiteto studentų susikūrė „Ratilio“. Greitai prasidėjo folkloro ansamblių pakilimas, jų radosi vis daugiau: 1971 m. – „Sadauja“, 1973 m. – „Poringė“, 1979 m. – „Dijūta“, 1980 m. – VISI folkloro ansamblis ir t. t. Mums su Rasos švente pralaužus ledus, įsisiūbavo folkloro judėjimas. Net sunku patikėti: 1988 m. buvo apie 900 folkloro ansamblių! Draudžiamas vaisius visada skanesnis. Buvome išugdyti sovietinėje sistemoje, bet gyvenome pilnakraujį, įdomų gyvenimą.

Kuo skyrėmės nuo „Ratilio“? Nes susiėjome dainuoti savaime. Nepaklusome tarybinei turistinei sistemai – tapome žygeiviais, nepatiko sovietinės dainos – įsteigėme savo dainų klubą. Buvome neformalūs, neprisitaikę ir niekam neįsipareigoję. „Ratilio“ veikla, matyt, buvo suderinta su universiteto valdžia, iš universiteto jie gavo patalpas. Mes neturėjome nieko, mus iš visur mėtė – bet užtai buvome laisvi, niekas nediktavo repertuaro. Be abejo, „Ratilio“ dainavo daug puikių folkloro dainų, jų indėlis į folkloro judėjimą didelis.

Kaip vertinu sovietmečiu vykusias Dainų šventes? Mums jos buvo svetimos, nes kūrėmės savitą gyvenseną, alternatyvą sovietiniam „tautiškumui“ (būtinai rašyčiau kabutėse!), jautėme skirtumą tarp sovietinės „liaudies kultūros“ ir autentiško folkloro, kurio specialiai mokėmės. Liaudies dainų ir šokių ansambliai, dainavę harmonizuotas dainas ir vilkėję stilizuotais drabužiais – priešingybė autentiškumui, kurio siekėme. Bet jokiu būdu nesmerkiu dainavusių tuose ansambliuose ir tose šventėse. Suprantu, kad galbūt jie galvojo: geriau dainuoti lietuviškai, nei visai nedainuoti.

Vienu metu mūsų „Raskila“ vos neužgeso – taip sumažėjo dainuojančių. Keitėsi kartos, kai kuriuos gal ir išgąsdino, prigrasino... O laisvai dainuoti galėjome tik laisvoje Lietuvoje. „Raskila“ nėra koncertinis kolektyvas: švenčiame kalendorines šventes, rengiame vakarones, susitikimus, jaunimas ateina šokti tradicinių šokių. Teko būti klubo prezidente (taip garbingai vadiname vadovus). Tuo metu mūsų veikla buvo aktyvi, rengėme koncertus Pelesos, Gervėčių, Lydos, Breslaujos, Talino, Karaliaučiaus krašto lietuvių bendruomenėse, tačiau didžiausią dėmesį skyrėme Vilnijos krašto lietuviškoms mokykloms. 2003 m. išleidome savo klubo „Dainyną“, kuriame sudėtos žygiuose, ekspedicijose, per susitikimus su tremtiniais surinktos kalendorinių švenčių, partizanų, tremtinių ir kitos dainos. Ir dabar susirenkame Antakalnio seniūnijos patalpose, tik mūsų labai sumažėjo: kai kurie dainuoja kituose folkloro ansambliuose, nemažai jau išėję į aną pasaulį. Iš „Raskilos“ pradininkų iki šiol ją lankome trys: klubo įkūrėjas, beveik nė vienos antradienio repeticijos nepraleidęs R. Matulis, Vladas Satkauskas ir aš.

NEUŽGNIAUŽTA ŠVENTĖ

Trejus metus saugumas dar leido švęsti Rasos šventę Kernavėje, nenutuokė, ką mes ten darome. Buvome jiems neaiškūs: vaikšto po piliakalnius, šoka, dainuoja, girtų nėra... Kai prisimenu, kaip bandė mums sutrukdyti, dabar ima juokas. 1970 m. atvežė į Kernavę vadinamąsias *autolavkas* – sovietmečiu būdavo tokie sunkvežimiai, iš kurių prekiaudavo. Atidaro duris – o ten pilna mašina degtinės butelių... Ir kažkokios užkandos. Tikėjosi: „Nugirdysim – ir pasibaigs ta jų šventė, nustos vaikščioti po piliakalnius, dainuoti ne tas dainas.“ Bet dyvų dyvas: nė vienas negeria! Niekas net neina prie tos mašinos... Tada kitais metais padarė geriau: privežė ir pijokų. Davė jiems nemokamai gerti, galvojo, kad prisigers, pradės šlitinėti, o mes ir pabėgsim. Be to, mus nuvijo nuo piliakalnių – neleido lipti, neva gadiname... Pasistatėme palapines toliau, Pajautos slėnyje, ir vis tiek nuėjome savo keliu, tik ne per piliakalnius, o slėniais – prie Neries plukdyti vainikų, po pievas ieškoti žolynų. Būrėme, nes jau daugiau merginų buvo pramokusios. Su mumis ėjo prof. Č. Kudaba – kaip didžiavausi, kad jis mano dėstytojas, o jis džiaugėsi, kad gamtininkai dalyvauja senovinėje šventėje. Ėjome ir nuėjome pievomis, ir šventėme savo šventę taip, kaip reikėjo – su aukurais, su ugnimi ir apeigomis, su saulės palydėjimu ir pasitikimu. Plukdydami vainikus, dainavome „Bėk, upelė, vingordama, neš vainėką lingoudama“, pasitikdami saulę – „Kas tar teka per dvarelį, saula riduolėla“. Pasitikę pareiname prie palapinių – pailsėsim, o tada galvosim, kaip nusigauti į Vilnių – o ten už keliolikos metrų pijokai sugulę girti... Tarp mūsų buvo stiprių vyrų, čiupo už kojų, už rankų, ir pernešė juos toliau. Tie išsibudino, repečkom, repečkom ir kažkur nurėpliojo... O mes sulindome ilsėtis į palapines. Taip ir nesugadino mums šventės!

Saugumas trukdė kaip įmanydamas. Šventės dieną į Kernavę nevažiuodavo autobusai – panaikindavo įprastus reisus. Esame plaukę baidarėmis ir valtimis, važiavę pakeleivingais sunkvežimiais, ėję pėsčiomis ir bridę per Nerį. Kai kurie šventės organizatoriai buvo nubausti, pagrindinis jos sumanytojas ir rengėjas J. Trinkūnas neteko darbo Vilniaus universitete, jam uždraudė dirbti valstybinėse institucijose.

Po 1971 m. šventės buvo uždrausta švęsti Kernavėje. Dalis to nepaisė, su Dainų klubu dar porą metų ten važiavome, bet vėliau su R. Matuliu ėmėmės kitos strategijos – skleisti šventę per visą Lietuvą. Jau mokėjome dainas, žinojome, ką ir kaip daryti, bendravome su Kauno ir kitų vietų žygeiviais. Ir Rasos šventė pasklido po Lietuvą, *saugumas* nepajėgė to užgniaužti. Visoje Lietuvoje ėmėme švęsti ir Vėlines: Poškonių (Šalčininkų r.), Reškutėnų (Švenčionių r.) pilkapynuose, kitur – tokiose vietose, kurių anksčiau nė nežinojome. Pradėjome dainuoti našlaičių dainas – o kokios jos gražios, apie tėvelį, apie motulę, apie protėvius...

1971 m. uždraudė „Ramuvos“ organizaciją, J. Trinkūno ir kitų įsteigtą prie Vilniaus universiteto Kraštotyros draugijos, o žygeiviams nurodė vėl vadintis turistais. Bet Gamtos mokslų fakultete mums pasisekė: toliau vadinomės žygeivių sekcija „Gabija“ ir net stendą su tuo pavadinimu, kurį pati užrašiau, pakabinome fakulteto koridoriuje tarp antro ir trečio aukštų. Ten skelbėme žygių nuotraukas, aprašymus, kvietimus į vakarones. Visas fakultetas susigrūsdavo į didžiąją auditoriją pasiklausyti mūsų pasakojimų, dainų, pasižiūrėti skaidrių, biologo Vytauto Jankevičiaus filmukų apie žygius. Per vasaros ir žiemos atostogas keliaudavau į tikrus kalnus, pabuvojau Krymo, Kaukazo, Uralo, Chibinų, Pamyro kalnuose, Amūro-Usūrijos taigoje... Mūsų dėstytojai taip pat ateidavo į žygeivių vakarones. Jie ne draudė, o džiaugėsi, kad mes esame. Ir dangstė, bandė apsaugoti. Ne tik Č. Kudaba, bet ir prieškarinė mokslininkų karta, puikiai prisiminusi laisvą Lietuvą – Vaclovas Chomskis, Alfonsas Basalykas, Kazimieras Bieliukas, Boleslovas Styra. Beje,

Viename iš žygių, kurie tūkstančiams vilniečių tapo galimybe pažinti Vilniaus ir jo apylinkių kraštovaizdį. Iš N. Balčiūnienės archyvo asmeninio archyvo

prieš penkiolika metų užėjusi į gamtininkų bendrabutį pamačiau tą patį stendą su mano užrašytu „Gabijos“ vardu...

ESU ŽEMAITĖ!

Kodėl ėmiausi rengti Rasos šventes Verkiuose? Kad atkurčiau dvasią, kadaise lydėjusią mus Kernavėje. Vienu metu ant piliakalnių pradėjo statyti sceną, ėmė lietis alkoholis, šlaistytis girti... J. Trinkūnas ragino: „Rašyk, rašyk...“ Parašiau straipsnį į „Vorutą“[7], kad taip negalima – iškelkite bumčikus su pijokais į miestelį, o piliakalnių erdvę palikite sakralią... Pamačiau, kad ir prie Baltojo tilto švenčia Jonines, daro kičą su bumčikais. Pasidarė gėda: nejaugi vilniečiai nenusipelno tikros Rasos šventės... Dirbdama Pavilnių ir Verkių regioninių parkų direkcijoje, 1999 m. pabandžiau, o 2000 m. sėkmingai surengiau pirmąją šventę Verkių dvaro sodybos parke. Iš pradžių atėjo šimtai, o paskui – tūkstančiai. O aš viena... Buvęs Botanikos instituto direktorius, a. a. Romas Pakalnis kartą nusistebėjo: „Nesuprantu, kaip viena moteris gali surengti tokią šventę tūkstančiams žmonių?..“ O aš atsakiau, kad žinau, kaip reikia daryti, nes nuo pirmo kurso dalyvavau Rasos šventėje Kernavėje. Be to, esu žemaitė! Be abejo, kasmet surandu pagalbininkų – kaipgi be jų. Nuoširdžiai jiems tariu: „Ačiū!“

Beje, nors man jau daug metų, rengiu ne tik Rasos šventę, bet ir pavasario lygiadienius ant Pūčkorių piliakalnio (scenarijų sukūriau pagal senovines tradicijas), ir Vėlines ant pilkapių Barsukynės miške. Pasikviečiu ansamblį, vedu žygį ir švenčiu. Tai darau jau 25-erius metus. O pažintinius pėsčiųjų žygius vedu beveik 30 metų. Tūkstančius vilniečių supažindinau su vaizdingu Vilniaus miesto kraštovaizdžiu, tik sostinės apylinkėse paplitusiais eroziniais raguvynais, paskutinio ledyno sukurtais Vilnios ir Neries slėniais, kalvynais, ežerėliais, šaltiniais. Dalį savo pasakojimų, kuriais dalinuosi keliaujant gamtos takais, sudėjau į knygelę „Abipus Neries“. Studentiškų dienų žygeivystė vis dar tęsiasi...

THE PATH TOWARDS RASOS

NARRATED BY NIJOLĖ BALČIŪNIENĖ

This year, around eight thousand people celebrated the Rasos (Midsummer) festival for the 25th time at the Verkių Manor Park – a special place where the renowned Vilnius researcher and architect Sigitas Lasavickas speculated that Lizdeika's temple once stood. The celebration at Verkiai is unique not only because of its location but also because it has been a tradition created and sustained for a quarter of a century by the efforts of a single person. The path of Nijolė Balčiūnienė, a geographer, hiker, and promoter of national culture, towards this celebration, began in her homeland on the banks of the Dubysa River and was consistent but not easy. During the Soviet era, while studying at Vilnius University, she experienced interrogations in the KGB headquarters in Vilnius due to her participation in the early Rasos festivities in Kernavė and in the hiking, ramuva, and folklore movements. According to Professor Ainė Ramonaitė, these movements formed an independent society that undermined the regime and became the roots of the Sąjūdis movement. Nijolė's story was recorded by Rasa Kalinauskaitė.

7 Interneto leidinys *www.voruta.lt*.

GRUPĖS ĮTAIGA ASMENS SPRENDIMAMS

Solomonas AŠAS

Solomonas Ašas (Solomon E. Asch, 1907-09-14–1996-02-20) gimė Lenkijos žydų šeimoje, su kuria 1920 m. emigravo į Jungtines Valstijas, ten baigė Niujorko koledžą ir Kolumbijos universitetą. Pradžioje buvo susidomėjęs kultūrine antropologija ir įkvėptas Franco Boaso bei Rūtos Benedikt (vieną jos vertimą žr. Būdas*, 2022, Nr. 4, p. 62–65), bet paskui pasidavė į psichologiją, konkrečiai, į geštalto krypties psichologiją. 1932 m. apsigynė daktaro disertaciją šioje srityje ir ilgainiui tapo vienu žymiausiu jos atstovų. Viename iš itin pagarsėjusių darbų jis tiria įtaigą bei pasidavimą jai (konformizmą). Remdamasis eksperimentais S. Ašas akivaizdžiai parodė, jog grupės (kolektyvo, visuomenės) įtaiga individui (asmeniui) yra tokio masto, kad šis, jos spaudžiamas, gali tiesiogine žodžio prasme „netikėti savo akimis“ ir nuoširdžiai, „sąžiningai“ sakyti netiesą vien todėl, kad neišsiskirtų iš kitų. Netrukus po Antrojo pasaulinio karo jo atlikti eksperimentai visų pirma tiko paaiškinti fašistinėje Vokietijoje andai siautėjusią „kolektyvinę hipnozę“. Tačiau dabar jų reikšmė vėl iškilo Rusijos pradėto karo ir masinio propagandinio „smegenų plovimo“ akivaizdoje. Bet tai tik ryškiausi, skaudžiausi mūsų apgailėtino konformizmo – pasidavimo įtaigai pavyzdžiai. Atidžiau apsidairę, pernelyg daug panašios įtaigos aptiktume ir savo kasdienybėje – visur, kur tik pritrūko budrumo ir drąsos neišduoti savo širdies, savo vidinės tiesos, aplinkinei daugumai iš aukšto aiškinant, kaip „pažangu“ kuo greičiau jos išsižadėti... Ir dar S. Ašo eksperimentai parodė, kaip svarbu yra ne tik tiesos neišduoti, bet ir jos nenutylėti, ją balsiai ištarti – mat balsiai ištarta tiesa melo apsuptyje stipriai padrąsina ir kitus jos laikytis, nors pavieniui jiems gal neužtektų tam valios.*

Glaustai pristatysime tyrimą, kokiomis sąlygomis asmuo išlieka nepriklausomas nuo grupės spaudimo, o kada jam pasiduoda, taip pat pirmąsias šio tyrimo išvadas. Ankstesni eksperimentai ir juos paskatinusios prielaidos autoriaus jau aptartos darbe „Socialinė psichologija“[1].

Mūsų tiesioginis uždavinys buvo ištirti tas socialines ir individualias sąlygas, kurios įtaigoja asmenį atsispirti arba pasiduoti grupės spaudimui, kai šis akivaizdžiai prasilenkia su tiesa. Atsakymo į šį klausimą reikšmė visuomenei akivaizdi – juk gali būti lemtinga, ar bendruomenė, susiklosčius atitinkamoms aplinkybėms, pasiduos daromam spaudimui, ar ne. Lygiai taip pat lemtingas šis klausimas asmeniui ir pačiai mūsų asmens sampratai – ar tikrai jis yra laisvas elgtis nepriklausomai, ar vis dėlto neišvengiamai pasmerktas pasiduoti grupės įtaigai?

Norint atsakyti į šį klausimą, reikia tiesioginio stebėjimo būdu ištirti sąveiką tarp individų ir tarp individo bei grupės. Ištirti šias sąveikas būtina ir siekiant geriau suprasti nuostatų susidarymą bei persitvarkymą, viešosios nuomonės bei propagandos veikimą. Šiandien neturime patenkinamos šių kertinių psichosocialinių reiškinių teorijos. Empiriniuose tyrimuose iki šiol vyravo tik bendros prielaidos apie grupės daromą įtaką, kurios paprastai būdavo priimamos nepatikrintos. Su keliomis išimtimis tyrimai rėmėsi įtaigos ir prestižo veikimo būdų aprašymais, kurių neadekvatumas darosi tolydžio vis akivaizdesnis, taip pat schemiškais stimulo–reakcijos teorijos taikymais.

Įprastos prieigos pamatinė prielaida iki šiol buvo ta, kad grupės spaudimas sukelia būdingus asmens psichologijos pakitimus savaime, nepriklausomai nuo fizinių sąlygų. Tokia mąstysena kone išimtinai pabrėžė vergišką asmens pasidavimą grupės valiai ir išvis atmetė galimos jo nepriklausomybės bei produktyvių santykių su žmogiškąja aplinka tyrimus, taigi nebyliai neigė žmogaus galimybę, susidarius atitinkamoms sąlygoms, pakilti aukščiau grupinių aistrų bei prietarų. Mūsų tikslas ir buvo pasiaiškinti šiuos klausimus, svarbius tiek teoriškai, tiek žmogiškai, tiriant grupės poveikį asmens sprendimams bei vertinimams tiesioginio stebėjimo būdu.

1 S. E. Asch. *Social psychology*. New York: Prentice-Hall, 1952.

EKSPERIMENTAS IR JO REZULTATAI

Tuo tikslu parengėme eksperimentinę metodiką, kuri ir tapo šios tyrimų serijos pagrindu. Eksperimento metu asmuo buvo pastatomas į radikalaus konflikto su likusiais grupės nariais santykį, kiekybiškai įvertinamas poveikis jam ir aprašomos psichologinės pasekmės.

Aštuonių asmenų grupė gavo instrukciją pateikti savo sprendimus apie kelias paprastas, aiškiai regimas figūras – duotą liniją palyginti su viena iš trijų kitų skirtingio ilgio linijų. Kiekvienas grupės narys savo sprendimą ištaria balsiai. Ir štai, beatliekant šį monotonišką „testą“, vienas iš asmenų staiga patiria, kad jo sprendimai prieštarauja visos grupės sprendimams, negana to, šis prieštaravimas nesiliauja per visą eksperimentą.

Iš tikrųjų visi grupės nariai, išskyrus vieną, buvo iš anksto susitikę su eksperimentuotoju ir jo instruktuoti tam tikrais nustatytais atvejais pateikti vienodus klaidingus sprendimus. O tasai išskirtasis, tapęs *vieno asmens mažuma* vidur *vieningos daugumos*, ir buvo tiriamasis. Veikiausiai pirmą kartą gyvenime jis atsidūrė situacijoje, kai grupė sutartinai prieštaravo tam, ką jis regėjo savo akimis.

Ši situacija tapo atspirties tašku ir tolesniems tyrimams. Esminės jos savybės: 1) tiriamasis pastatomas tarp dviejų priešingų ir nesutaikomų jėgų – akivaizdžios savo jutiminės patirties ir lygiateisių asmenų grupės vieningo liudijimo; 2) abi jėgos tiesiogiai kyla iš situacijos – grupės dauguma irgi akivaizdi, ji tiesiogiai fiziškai supa tiriamąjį; 3) tiriamasis, kaip ir kiti, paprašytas ištarti savo sprendimą balsiai, yra priverstas viešai pareikšti savo prieštaravimą grupei; 4) situacija uždara: tiriamasis negali išvengti dilemos ar nuo jos išsisukti griebdamasis kokių nors išorinių, eksperimentui nepriklausančių veiksnių.

Ekperimentas įgalino „daugumos poveikį“ labai paprastai išmatuoti kiekybiškai – kaip suklydimų daugumos naudai dažnį.

Visi eksperimento dalyviai buvo vyriškos lyties koledžo studentai, pateikiami rezultatai gauti iš eksperimento su 50 tiriamųjų.

1. Pastebėtas žymus poslinkis daugumos pusėn. Net trečdalis visų tiriamųjų sprendimų buvo klaidingi – arba tiesiog sutampantys su daugumos sprendimu, arba nukrypę jo link. Šio rezultato reikšmė ypač išryškėja palyginus su visai suklydimų išvengusiomis kontrolinėmis grupėmis, kurių nariai savo sprendimus pateikė raštu.

2. Vis dėlto daugumos poveikis nebuvo absoliutus. Nepaisant grupės spaudimo, nusvėrė (68 %) teisingi atsakymai.

3. Išryškėjo kraštutiniai skirtumai tarp tiriamųjų. Buvo asmenų, kurie išliko nepriklausomi visada, ir asmenų, kurie kone kiekviename žingsnyje sekė dauguma. Visiškai nepriklausomi išliko ketvirtadalis tiriamųjų, o trečdalis, priešingai, pasidavė daugumai bent pusėje ar daugiau bandymų.

Skirtumai tarp tiriamųjų psichologinės reakcijos į duotas sąlygas irgi stulbinantys. Buvo asmenų, kurie išliko pasitikintys savimi ligi galo. Antra vertus, buvo ir tokių, kurie iškart sutriko, pasidavė abejonėms ir patyrė stiprų akstiną neišsiskirti iš daugumos.

Už pavyzdį pateiksime dviejų asmenų – nepriklausomo ir pasiduodančio – reakcijų aprašymus.

Nepriklausomas. Po kelių bandymų jis pasijuto sutrikęs, apimtas abejonių. Skirtingai nuo sutampančių teisingų, nesutampantys jo atsakymai pasidarė formalūs: „Trys, sere“; „Du, sere.“ Į ketvirtąjį bandymą jis atsiliepė iškart po pirmojo grupės nario – pakratė galvą, sumirksėjo ir sušnabždėjo savo kaimynui: „Nieko negaliu padaryti, bet tai – vienas.“ Visus tolesnius atsakymus jis šnabždėjo, palydėdamas juos atsiprašančia šypsenėle. Vienąsyk kreivai šyptelėjo ir pašnibždom tarstelėjo kaimynui: „Po galais, aš visą laiką prieštarauju!“ Atsakydamas šis asmuo kaskart vis pridurdavo: „Aš sakau tai, ką matau, sere.“ Savo sprendimus jis atkakliai laikė esant teisingus, nors ir kitų nekaltino suklydus, sakydamas: „Aš matau šitaip, o jie mato anaip.“ Paklaustas, kaip elgtųsi, jei panašiomis aplinkybėmis turėtų priimti kokį praktinį sprendimą, jis pareiškė: „Aš laikyčiausi savo, nors mano protas gal ir sakytų man, kad klystu.“ Pasibaigęs eksperimentas grupėje iškart buvo aptariamas. Paspaustas prisipažinti, ar vis dėlto mano visą grupę klydus, tik save vieną esant teisų, šis asmuo atsigręžė ir įžūlokai pareiškė: „Tikriausiai jūs teisūs, bet gal ir klystate!“ Kai eksperimento sumanymas buvo atskleistas, jis prisipažino jaučiąs „pergalingą palengvėjimą“ ir pridūrė: „Neneigsiu, jog kartkartėmis mane apimdavo jausmas: eina skradžiai, geriau būsiu kaip visi!“

Pasiduodantis. Šis asmuo sekė dauguma 11 atvejų iš 12 bandymų. Jis atrodė nervingas ir šiek tiek sutrikęs, nors paskui aptarimo nevengė – priešingai, buvo pasirengęs padėti ir stengėsi į klausimus atsakyti kaip tik gali geriau. Aptarimą jis pradėjo teiginiu: „Jeigu turėčiau atsakyti

pirmas, veikiausiai būčiau reagavęs kitaip.“ Taigi pats prisipažino, kad laikėsi daugumos. Lemiamas veiksnys šiuo atveju buvo prarastas pasitikėjimas. Dauguma jam buvo atskaitos taškas, atitinkamai jis ir elgėsi nė nedvejodamas: „Jeigu jie būtų abejoję, tikriausiai ir aš būčiau apsigalvojęs, bet jie atsakinėjo taip užtikrintai!“ Kai kuriais atvejais jį suklaidinusi, jo žodžiais, abejotina pačių palyginimų prigimtis, o tokiais atvejais jis visada einąs su dauguma. Kai jam buvo paaiškintas pats eksperimento sumanymas, tiriamasis pareiškė: „Apie vidurį aš jau pradėjau įtarti, bet stengiausi išmesti tai iš galvos.“ Įdomu, kad šie jo įtarimai nesugrąžino jam pasitikėjimo ir nesumažino daugumos poveikio. Ne mažiau stulbinantis buvo jo pareiškimas, esą jis numanęs, jog eksperimente esama kažkokios „iliuzijos“, kuriai visi kiti pasidavę, tik ne jis! Tačiau šis numanymas jo vis tiek neišlaisvino – priešingai, jis elgėsi taip, tarsi nukrypimas nuo daugumos reikštų ydą. Susidarė įspūdis, jog šis asmuo taip įsivelia į smulkmenas, kad visai pameta iš akių savo veiksmų prasmę ir išvis nebegali priimti pasvertų sprendimų.

INDIVIDUALIŲ SKIRTUMŲ PIRMINĖ ANALIZĖ

Remiantis anksčiau aprašytais apklausų duomenimis, išryškėjo būdingos reakcijos į eksperimento situaciją. Dabar jas trumpai apibendrinsime.

Nepriklausomi asmenys pasiskirstė į tokius pagrindinius pogrupius:

1. Pirmieji – kurių nepriklausomybė kyla iš pasitikėjimo savo patyrimu ir suvokimu. Ryškiausia tokių asmenų savybė – guvumas, su kuriuo jie atsispiria kolektyvo prieštaravimui. Nors yra jautrūs grupei ir išgyvena konfliktą, jie išlieka jam nepaprastai atsparūs, tolydžio kliaudamiesi savo pačių suvokimu ir vis išsprūsdami iš po slegiančios kolektyvo priešpriešos.

2. Visai kitokie yra asmenys, kurie nepriklausomybę išlaiko užsidarydami savyje. Jie reaguoja ne spontaniškai ir jausmingai, o veikiau sąmoningai suvokdami būtinybę išsaugoti individualumą.

3. Trečio pogrupio nepriklausomi asmenys išgyvena stiprią įtampą ir dvejonę, tačiau ištikimai laikosi savo sprendimų dėl perdėm sąžiningo santykio su užduotimi.

Toliau pateiksime pagrindines *pasiduodančių* asmenų reakcijas – tų, kurie pusėje ar daugiau visų bandymų pasekė dauguma.

1. Grupės spaudimo sukeltõs įtampos iškreiptas suvokimas. Šiam pogrupiui priklauso nedaugelis, kurie pasiduoda visiškai ir netgi nežino, kad jų sprendimai paveikti daugumos spaudimo. Jų teigimu, daugumos sprendimai jiems atrodę teisingi.

2. Iškreiptas ne suvokimas, o sprendimas. Tokie yra dauguma pasiduodančiųjų. Lemiamas veiksnys šiuo atveju yra paties asmens sprendimas, neva jo suvokimas esąs netikslus, o daugumos – teisingas. Šio pogrupio asmenis kamuoja abejonės ir pasitikėjimo stoka, o tai ir verčia juos šlietis prie daugumos.

3. Iškreiptas veiksmas. Tokių asmenų nei suvokimas iškreiptas, nei jie juo nepasitiki. Juos įveikia nenugalimas poreikis neišsiskirti iš kitų, neatsilikti nuo kitų, nes negali pakelti minties, kad grupės akyse pasirodys prastesni. Jie išsižada savo pačių suvokimo ir pritaria daugumai puikiai žinodami, ką daro.

Šių rezultatų pakanka, kad būtų galima užtikrintai tvirtinti, jog gebėjimas išlikti nepriklausomam ir polinkis pasiduoti yra psichologiškai nehomogeniški, jog asmens pasidavimas kolektyvo spaudimui ar atsparumas jam gali priklausyti nuo psichologinių veiksnių. Taip pat pažymėtina, jog išskirtieji pogrupiai grįsti išimtinai asmenų reakcijomis į eksperimento sąlygas ir tėra aprašomieji, jais nebandoma paaiškinti, kodėl tas ar kitas asmuo reagavo taip, o ne kitaip.

EKSPERIMENTO VARIANTAI

Aprašytieji rezultatai aiškiai priklauso nuo dviejų skirtingų sąlygų. Pirma, juos lemia savitos išorinės sąlygos – ypatingas santykis tarp viešosios nuomonės ir asmeninio patyrimo. Antra, išryškėję individualūs skirtumai nurodo asmeninių veiksnių svarbą – veiksnių, susijusių su asmens charakterio struktūra.

Mums kilo mintis, jog galimos ir tokios eksperimento sąlygos, kurios visus tiriamuosius padarytų nepriklausomus, ir veikiausiai tokios, kurios daugelį, nors gal ir ne visus, priverstų pasiduoti. Užtat ėmėmės eksperimento sąlygas sistemiškai kaitalioti, atitinkamai keisdami viešosios nuomonės kokybę. Taip atsirado atitinkami eksperimento variantai. Antra vertus, mums pasirodė protinga atsižvelgti ir į tai, kad esant socialiniam spaudimui tiriamųjų elgesys gali reikšmingai priklausyti nuo tam tikrų santykinai pastovių asmens charakteristikų.

Tyrimas pajudėjo abiem kryptimis. Pateiksime reprezentatyvių eksperimento variantų aprašymus.

NEVIENINGA DAUGUMA

Pagrindinio eksperimento rezultatai vertė manyti, jog padėtis, kai esi *vienas* prieš „sutelktą daugumą“, galėjo turėti lemiamos įtakos jo eigai ir rezultatams. Užtat ėmėmės serijos bandymų, norėdami ištirti *nevieningos* daugumos poveikį. Daugumos vieningumą pakeisti mūsų eksperimento sąlygomis buvo gana nesunku. Daugeliu atvejų paprasčiausiai nurodėme vienam ar daugiau instruktuotosios grupės narių nustatytu būdu nesilaikyti daugumos sprendimo. Suprantama, kad negalėjome tikėtis palyginti to paties asmens elgesio dviejose skirtingose situacijose, tarsi tai būtų du nepriklausomi bandymai. Geriausiu atveju tebūtume galėję ištirti ankstesnio bandymo poveikį paskesniam. Skirtingų eksperimentinių situacijų palyginimas tad reikalauja dviejų skirtingų, tačiau lygiaverčių tiriamųjų. Tokios procedūros ir ėmėmės.

Rengdami variantus išlaikėme pagrindinio eksperimento sąlygas (tiriamųjų lytis, daugumos dydis, užduoties turinys ir t. t.), išskyrus tą vienintelį veiksnį, kuris buvo pakeistas. Štai keli mūsų ištirti eksperimento variantai:

1. *Kai atsiranda „tikras partneris“.*

a) Šiuo atveju grupėje buvo palikti du „naivūs“ tiriamieji. Asmenys buvo atskirti erdvėje ir laike – susodinti pagal eilę ketvirtoje ir aštuntoje vietose. Kiekvienas iš jų tad girdėjo dar vieno asmens sprendimą, patvirtinantį jo paties (jei tik pats buvo *nepriklausomas*): vienas – prieš ištardamas savąjį, kitas – savąjį jau ištaręs. Šiaip ar taip, abu turėjo galimybę patirti daugumoje spragą. Šitaip ištirtos šešios poros asmenų.

b) Kitame eksperimento variante tiriamojo „partneris“ buvo tyčia instruktuotas visuomet atsakyti teisingai. Taigi „partnerio“ atsakymai buvo griežtai nustatyti. Jis visuomet sėdėjo ketvirtoje vietoje, užtat kiekvienu atveju pranešdavo savo sprendimus anksčiau už tiriamąjį.

Rezultatai aiškiai rodo, jog daugumos vieningumo sutrikdymas žymiai padidina tiriamųjų nepriklausomumą. Suklydimų daugumos naudai a) atveju sumažėjo iki 10,4 % visų bandymų ir b) atveju iki 5,5 %. Tik palyginkime šiuos rezultatus su pasidavimų vieningai daugumai dažniu pagrindiniame eksperimente – 32 % visų bandymų! Visiškai aišku, jog daugumos galiai prislopinti, o kartais ir visai numalšinti, užtenka grupėje atsiradusio *dar vieno* teisingai atsakiusio asmens.

Tai, kad tiriamasis šiomis sąlygomis išsilaisvina nuo septynių asmenų daugumos ir suvienija savo galias su vienintelių kitu, irgi atsidūrusiu mažumoje, yra, mūsų manymu, teoriškai reikšmingas dalykas. Jis mena fundamentalų psichologinį skirtumą tarp sąlygų, kai esi visai vienas ir kai turi bent menkiausią žmogišką palaikymą.

2. *Kai „tikras partneris“ pasitraukia.*

Kaip tiriamąjį paveiktų pirma atsiradęs irgi teisingai atsakęs partneris, kuris paskui atsitrauktų? Taigi, dar vienas daugumos narys iš anksto buvo instruktuotas pradžioje atsakyti teisingai, o vidury eksperimento grįžti prie daugumos. Tokia procedūra leido tiriamąjį stebėti keičiantis sąlygoms. Partnerio atsitraukimas padarė stiprų ir netikėtą poveikį. Tikėjomės, jog asmuo, patyręs priešta-ravimo daugumai su minimaliu palaikymu būseną, likęs vienas išliks nepriklausomas. Priešingai mūsų viltims, pasirodė, jog turėto palaikančio partnerio praradimas grąžino daugumai visą buvusią jos galią, suklydimų jos naudai santykį vėl pakėlęs ligi 28,5 % (su palaikymu buvo 5,5 %). Norint patikslinti, ar tiriamąjį šitaip sureaguoti privertė tiesiog tai, kad jis liko vienas, ar gal kad buvo paliktas partnerio, reikalingi tolesni eksperimentai.

3. *Kai „tikras partneris“ atsiranda pavėluotai.*

Tiriamasis pradžioje buvo vienas prieš vieningą daugumą. Besibaigiant eksperimentui, vienas daugumos narys staiga „atsivertė“ ir ėmė tarti teisingus sprendimus. Ši procedūra, kurios sąlygos atvirkščios ankstesniajai, leidžia stebėti perėjimą nuo būsenos vienam prieš daugumą prie būsenos dviese prieš daugumą. Akivaizdu, jog tiriamieji, kurie buvo nepriklausomi po vieną, išliko tokie ir atsiradus „partneriui“. Šis atvejis yra reikšmingas pirmiausia tiems asmenims, kurie pirmoje eksperimento fazėje pasidavė. Partnerio atsiradimas, kad ir pavėluotas, daro išlaisvinantį poveikį, sumažindamas pasidavimų procentą ligi 8,7. Tie, kas prieš tai pasidavė, irgi pasidarė žymiai labiau nepriklausomi, nors ir ne visiškai, toliau vis dėlto pasiduodami dažniau nei nepriklausomieji.

Mums susidarė įspūdis, jog, sykį nusprendus pasiduoti, žmogui pasidaro sunku ir skausminga pakeisti savo pasirinktą kryptį. Toks žingsnis

prilygtų viešam prisipažinimui klydus. Žmogus tad eina toliau savo klaidingu keliu vien tik tam, kad palaikytų išorinį įspūdį, jog yra tvirtas ir pasitikintis.

4. *Kai atsiranda „kompromisinis partneris“.*
Dauguma išvien ekstremistiška – sprendimai palyginant linijas visą laiką labiausiai nutolę nuo teisingų. Vienas atskirai instruktuotas asmuo (kaip ir ankstesniais atvejais, pasisakantis pirmiau tiriamojo) irgi atsako neteisingai, tačiau jo sprendimai visuomet artimesni teisingiems nei daugumos. Tiriamasis tad susiduria su ekstremistiška dauguma, kurios vienybę pažeidžia vienas nuosaikiai klystantis asmuo.

Šiomis sąlygomis suklydimų dažnis irgi sumažėjo, nors ir nereikšmingai. Vis dėlto pažeista daugumos vienybė stulbinamai paveikė suklydimų pobūdį: dauguma (75,7 %) suklydimų pasidarė nuosaikūs, kai atitinkamame eksperimente su ekstremistine dauguma be jokio „kompromisinio partnerio“ nuosaikių suklydimų tebuvo 42 %.

Vieningos nuosaikios daugumos atveju, kaip ir galima buvo tikėtis, visi tiriamojo suklydimai buvo be išimčių nuosaikūs.

DAUGUMOS DYDIS

Norėdami dar geriau suprasti daugumos poveikį, ėmėme keisti jos dydį. Visuose variantuose vieningą daugumą sudarė atitinkamai 16, 8, 4, 3 ir 2 asmenys. Papildomai ištyrėme ir ribinį atvejį, kai tiriamajam prieštaravo vienas vienintelis instruktuotas asmuo.

Vienintelio prieštaraujančio asmens atveju „daugumos“ poveikis kone visai išnyko. 2 asmenų prieštaraujančioji dauguma jau lėmė apčiuopiamą, nors ir nedidelį iškraipymą – suklydimai sudarė 12,8 % visų bandymų. Visu stiprumu poveikis pasireiškė esant trijų daugumai. Didesnės – 4, 8 ir 16 asmenų – daũgumos žymesnio poveikio nei 3 asmenų dauguma nepadarė.

Daugumos poveikis dažnai tylus, jos įtaiga asmeniui sunkiai pastebima tiek paties tiriamojo, tiek tyrėjo. Norint ištirti galimų poveikių sklaidą, reikia sudaryti eksperimento variantus su atitinkamomis sąlygomis.

Vieną iš galimų poveikių atskleidžia variantas, kai paprasčiausiai apverčiamos pradinės sąlygos. Dauguma, sudaryta iš 16 asmenų, buvo tiriamieji, o tarp jų – vienas, pagal instrukciją atsakinėjęs neteisingai. Tokiomis sąlygomis daugumos nariai į vienišą atskalūną reagavo pašaipiai ir paniekinamai. Grupėje sklandė užkrečiamas juokas iš keistuolio. Reikšminga, jog daugumos nariai nesuvokė, kad jų drąsos šaltinis yra būtent dauguma ir kad jų reakcija iš pagrindų pasikeistų, jei su atskalūnu jie sueitų akis į akį. Iš tikrųjų, pašaipi dauguma iškart surimtėjo ir ėmė elgtis daug pagarbiau, vos tik mažuma buvo padidinta iki 3 asmenų.

Šie tyrimai parodo, jog asmens galios ir užtikrintumo šaltinis yra socialinis palaikymas. O štai, ankstesni atskleidė socialinio palaikymo stokos arba, tiksliau, socialinės opozicijos daromą poveikį. Formuluojant bendrą išvadą apie socialinių sąlygų poveikį asmens sprendimams, dera atsižvelgti į abu atvejus.

STIMULO SITUACIJA

Akivaizdu, jog kolektyvo poveikio individui pobūdis bei kokybė priklauso ir nuo savitų sąlygų, kurias lemia papildomi stimulai. Kolektyvo galias, jų kryptį bei stiprumą lemia pati situacijos struktūra. Šie bendri samprotavimai savaime veda prie reikalo patyrinėti įvairių stimulų daromą įtaką kolektyvo galios pasireiškimui.

Antrindami kitiems tyrėjams nustatėme, jog daugumos poveikis tuo labiau sustiprėja, kuo situacija darosi neaiškesnė. Pagrečiui žymiai sumažėja asmenų ir visos situacijos konfliktiškumas. Mums atrodo reikšminga, jog dauguma daro didžiausią poveikį tuomet, kai tas poveikis mažiausiai žeidžia.

Sutrumpintas vertimas iš: Solomon E. Asch. Effects of Group Pressure upon the Modification and Distortion of Judgements. *Documents of Gestalt Psychology*. Edited by Mary Henle. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1961, p. 222–236.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

Vidos Sniečkuvienės suvertas sodas puošia Antano ir Jono Juškų etninės kultūros muziejų. Arūno Sniečkaus nuotrauka

SAUGANTYS ŠIAUDINIAI SODAI

2023 m. gruodį Botsvanoje vykusioje 18-oje UNESCO Nematerialaus kultūros paveldo išsaugojimo konvencijos Tarpvyriausybinio komiteto sesijoje į Reprezentatyvųjį žmonijos nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąrašą buvo įrašyta Lietuvos šiaudinių sodų rišimo tradicija. Viena iš Lietuvos paraiškos rengėjų, muziejininkė Vida SNIEČKUVIENĖ už savąją šiaudinių sodų kolekciją 2024 m. sausį pelnė „Aukso vainiką“. Šia proga ją kalbina Juozas Šorys.

■ *Vida, seniai Tave pažįstu kaip „Ratilio“ ansamblio dalyvę degančiomis akimis, vėliau globojusią vaikų folkloro kolektyvus, po to tapai iki širdies gelmių atsidavusia muziejininke. Vis dėlto svarbiausia Tavo gyvenimą lydinti aistra – šiaudinių sodų rišimas. Nuo ko viskas prasidėjo, kas lėmė, kad taip glaudžiai susisiejai su tautine kultūra?*

Gimiau Juodšiliuose (Vilniaus r.), o mano tėvai kilę iš Dzūkijos: tėtis iš Čebatorių kaimo (Varėnos r.), o mamytė – iš Sventijansko kaimo, kuris yra netoli Gerdašių ir Nemuno (Lazdijų r.). Su močiutėmis jau nesusitikau, prisimenu tik senelį pagal tėčio liniją. O mamos tėtis pokariu buvo Nemuno sielininkų viršininkas ir partizanų ryšininkas. Jų neišdavė, nepasikvietė „į balių“, nors jam už tai siūlė darbą Kaune, butą, mašiną... Sandėrio atsisakęs, kaip politinis kalinys atsidūrė Sibire ir iš ten nebegrįžo. Tai šeimos ir giminės žaizda, mama iš to skausmo niekada neišsivadavo. Ir aš viską žinojau, jau gimiau su tuo skaudu liu. Prisimenu, tėtis visada buvo patriotiškas, vis klausdavo, kur mūsų stuburas, juk kai susitikdavo trys lietuviai ir rusas, visi kalbėdavo rusiškai... Mama ir dabar lietuvė iki panagių, deja, tėčio jau daug metų neturiu...

Augai Juodšiliuose, ką ten patyrei?

Juodšiliai man buvo tėviškė, labai svarbus kaimas... Mama ten atsidūrė, kai mirė jos mama. Kadangi mano senelis buvo tremtinys, politinis kalinys, mamai atvažiavus iš kaimo į Vilnių, niekas jos ten neregistravo. Brolis gyveno Juodšiliuose, todėl pakvietė apsigyventi tokiuose barakuose. Ten susipažino su būsimu vyru, o vedę pasistatė „šlapio betono“ namą. Netoli buvo miškas, juodas šilas, toks įsimintinas tvenkinys... Nors aplinkui visi kalbėjo rusiškai ir lenkiškai, nuo pat mažens buvau labai užsispyrusi ir, kiek save atsimenu, kalbėjau tik lietuviškai. Visos rusiukės, kurios su manimi draugavo, taip pat išmoko kalbėti lietuviškai. Sakė, užsispyrusi litvinka... Juodšiliuose lenkai ir rusai mokėsi naujoje mūrinėje mokykloje, o lietuviai – tamsiame mediniame vienuolyno pastate, klasėje buvome septyni. Vėliau perėjau į

2020 m. Petro Vaičiulio nuotrauka

Vilniaus 39-ąją vidurinę mokyklą Naujininkuose, kurioje, aišku, nebuvo jokių folkloro ar etninės kultūros užsiėmimų. Vis dėlto iš kažkur buvo kilęs begalinis noras išmokti lietuviškų dainų.

Esminis klausimas – iš kur ir kodėl?

Iš kur? Matyt, iš prigimties, iš giminės. Atsimenu, kai iš Vilniaus, paskui iš Druskininkų su sese atvažiuodavom iki Gerdašių, eidavom miškais pas

Ansamblis „Ratilio“ Prancūzijoje. 1986 m.

tetą ir dainuodavom. Kiekvieną medį tame miške pažinom ir nieko nebijojom, nors tada dar mažos, pradinukės, keliavom vienos. Gerdašių kapinaitėse palaidota mano močiutė, toliau ten suguldyti sušaudyti partizanai. Ten, kur Baltoji Ančia įteka į Nemuną, gyveno mano teta su dėde, dar toliau – tiltukas į Sventijansko kaimą, mano mamos tėviškę. Manau, kad mano liaudies dainos, liaudies menas atėjo iš tų šilų, miškų. Nuolat eidavom į mišką uogauti, grybauti; nesuskaičiuotume, kiek uogų ir grybų pritempėm į namus Juodšiliuose.

Turbūt dar sąmoningesni apsisprendimai įvyko studijų metais?

1983 m. įstojau į Vilniaus universitetą mokytis bibliotekininkės ir bibliografės specialybės ir jau rugsėjį patekau į folkloro ansamblį ,,Ratilio“. Atsimenu, atėjau į atranką ir pastatytu balsu uždainavau ,,Oi, užkilokit vartelius...“, paskui – ,,Oi lunkela lunkela“. Šitą uždainavus ansambliečiai ėmė pritarti... Konkursas buvo didelis, o aš neturėjau tarmės, bet, matyt, vadovei Zitai Kelmickaitei ,,kritau į akį“. Paskyrė tarsi bandomąjį laikotarpį. Ansamblis rengė vestuvių programą, o po jos, tarpušvenčiu, Zita turėjo pasakyti, kuriuos paliks. Taip noriu, man taip gražu, o jeigu nepriims?.. Ir mane paliko! Baigusi pirmąjį kursą buvau nutarusi pereiti studijuoti lietuvių kalbos ir literatūros, norėjosi būti Vilniaus senamiesčio širdyje, o ne kažkur Antakalnio gale, jau ir egzaminus ruošiausi laikyti, bet lėkdama Pilies gatve lyg tyčia susitikau Zitą. Ir ji mane atkalbėjo: „Jau metus atsimokei, kokie dar egzaminai?! Rugpjūtį su ansambliu važiuojam ekspedicijon į Sudargą, ruoškis!“ Tada ekspedicijos, ansamblio repeticijos, koncertai, Zitos mokymai, parėdymai... Manau, kad lankydama ,,Ratilio“, baigiau dar vieną universitetą. Ansambliui priklausiau dešimt metų. Dar atsimenu, kaip kartą etnologė, muziejininkė Stasė Bernotienė pasikvietė žemiausius ansambliečius į Lietuvos liaudies buities muziejaus fondus ir davė apsirengti autentiškais etnografinių sričių drabužiais! Tai buvo tikras stebuklas! Dar būdami tokie jauni, tiesiogiai susilietėme su ilgaamžėmis ir rankomis pačiupinėjamomis vertybėmis. Rengiausi, aišku, dzūkiškus kostiumus. Kartais juos demonstruojant reikėdavo ir pritūpti, nes seniau moterys buvo žemesnės, tad sijonai mums buvo per trumpi...

Kažkur minėjai, kad ir autentiškus šiaudinius sodus pirmąkart pamatei Lietuvos liaudies buities muziejuje Rumšiškėse?

Taip, tada pirmąkart pamačiau ir šiaudinius sodus. Dar juos matydavau Vilniaus senamiestyje, Pilies gatvėje buvusiame tautodailės salone ,,Sauluva“. Ir jie mane tiesiog užbūrė, nebeturėjau ramybės: norėjau išmokti dainuoti liaudies dainas ir rišti šiaudinius sodus. Kartą Ramunė iš folkloro ansamblio „VISI“ pamokė suverti paprastą sodo reketuką – išsyk ėmiau galvoti, iš kur gauti šiaudų. Ir saulėtą birželio dieną, važiuodama į namus, prie geležinkelio bėgių pamačiau rugių lauką. Tad namuose stvėriau žirkles, lovatiesę ir nulėkusi į tą lauką prisipjoviau ruginių šiaudų. Taip ir prasidėjo mano kūryba. Vėliau ėmiau apie sodus klausinėti ekspedicijose, o ten kažką imi ir išklausi...

Atsimenu, apie 1985 m. Operos ir baleto teatre koncertavo žinomas choras iš Kanados (tais laikais tai buvo įvykis!). Zita pasakė, kad jiems reikia ypatingos lietuviškos dovanos, o aš kažkaip atsainiai mestelėjau: „Galiu padaryti sodą“, ir pati savo drąsos išsigandau... Ir suvėriau jiems sodą, atsimenu, jo viduje buvo kiek didesni paukščiai, o Zita netikėtai stumtelėjo – padarei, tai pati ir dovanok. Tas didelis sodas kažkokiu būdu iškeliavo į Kanadą. O kai su ansambliu koncertavome Italijoje, mano sodą dovanojome Stasiui Lozoraičiui...

Po studijų baigimo darbavaisi Respublikiniame moksleivių moksliniame-metodiniame centre, o jį panaikinus – tuometiniame Moksliniame-metodiniame kultūros centre (dabar – Lietuvos nacionalinis kultūros centras).

Kai baigiau Universitetą, mane paskyrė dirbti į Rumšiškių biblioteką, bet nuvažiavus paaiškėjo, kad niekam ten manęs nereikia. Tada pakvietė į Vilniaus senamiestyje įsikūrusią Technikos biblioteką, o po metų paskambino Zita ir pasakė, kad minėtame centre, Liaudies kūrybos skyriuje, trūksta darbuotojos. Patarė kreiptis į ten dirbančią Ingą Kriščiūnienę, kuriai mane jau buvo rekomendavusi. Kai tik nuėjau pas Ingą, ji iškart mane ir pačiupo. Vėliau prisidėjo etnomuzikologė Jūratė Šemetaitė, ir pradėjome rengti regionines moksleivių folkloro šventes, kuriose dalyvaudavo neseniai susikūrę folkloro kolektyvai. Kartu aiškinomės, kaip turėtų atrodyti jų kuriamos programos, etnografiniai tautiniai kostiumai.

Bedirbant kilo idėja surengti tarptautinį vaikų folkloro festivalį „Daigelis“, kuris 1992 m. ir įvyko. Jo pavadinimas kilo spontaniškai – jei tai tarptautinių renginių pradžia, teišdygsta daigelis... Ir jis sėkmingai išdygo. Antrasis festivalis 1995-aisiais jau vyko Vilkijoje (Kauno r.), kur buvau nutekėjusi ir dirbau Antano ir Jono Juškų muziejuje. Jame dalyvavo 26 Lietuvos ir 6 užsienio šalių vaikų folkloro ansambliai. Vilkijoje gimė sūnus, jam paaugus, kartu su vyru rengėme muziejaus inicijuotas dainų šventes, vaikų konkursus, kuriuose daugiausiai dainuotos brolių Juškų surinktos liaudies dainos.

Tavo gyvenime būta nemažai posūkių – turbūt pačiai sau netikėtai tapai muziejininke?

Taip, tapau muziejininke, gide, edukatore, kaip dabar sakoma... Viskuo viename – ir valytoja, ir sodų rišėja, ir pyragų kepėja, kai rengiame šventes.... Viską Antano ir Jono Juškų muziejuje darome kartu su vyru Arūnu Sniečkumi.

Arūnas yra sakęs, kad kartu kurdami visoje Lietuvoje žinomą kultūros židinį siekėte, kad tai būtų gyvas muziejus.

Man svarbu, kad į muziejų atėjęs žmogus suvoktų Juškų gyvenimo ir kūrybos kelią, pajustų jų išpažintas vertybes, giliausia savo esme – meilę lietuvybei. Jų XIX a. nudirbti darbai – mums kelrodė žvaigždė. Antanas Juška pasirinko kunigo dalią, nes neturėjo kitos išeities. Kol mokėsi Kražių gimnazijoje, jį rėmė brolis Jonas, kuris užsidirbdavo ruošdamas kitus moksleivius. O kai Jonas išvyko studijuoti į Charkovo universitetą (deja, šiuo metu jis jau subombarduotas), Antanas liko be lėšų, tad apsisprendė stoti į kunigų seminariją (tam užteko pradinių klasių baigimo pažymėjimo ir nereikėjo mokėti už mokslą). Buvo kilęs iš nusigyvenusių bajorų, bet jam labai rūpėjo paprasti žmonės. Tėvai kalbėjo lietuviškai, tad ir broliams Juškoms lietuvių kalba ir lietuvybė buvo labai svarbūs. Matydamas, kad lietuvių kalba nyksta, Antanas nusprendė užrašinėti retesnius žodžius. Anot amžininkų, iš viso užrašė apie 80 tūkstančių šnekamosios kalbos žodžių. Vėliau juos vertė į lenkų kalbą, o brolis, sugrįžęs atostogų, dar juos išvertė ir į rusų kalbą. Antanas mokėsi ir latvių kalbos, dar griežė smuiku, skambino fortepijonu. Pradėjo rinkti ir liaudies dainas. Gali būti, kad tai daryti jį paskatino 1825 m. išleistas Liudviko Rėzos dainynas, matyt, buvo jį matęs. Turėjo tikslą viską, ką iš žmonių išgirsdavo, užrašyti, taip sukaupė apie 7 tūkstančius dainų, tiesa, ne visų jų melodijos išliko.

Ten, kur kunigavo – Vilkijoj, Veliuonoj, Ukmergėj, Alsėdžiuos (tai paskutinė gyvenamoji vieta, prieš iškeliaujant į Kazanę), – nuolat lankė žmones, linksmino juos, o už vestuves, krikštynas paaukotus pinigus išdalindavo skurstantiesiems. Visokių kalbų apie jį sklisdavo, gal dėl to jam širdį ir sopėjo, bet svarbiau buvo užrašyti ir išsaugoti mūsų kultūros vertybes – kalbą, dainas ir papročius (pavyzdžiui, senąsias vestuvių apeigas). Galima sakyti, kad A. Juška visą gyvenimą paskyrė Lietuvos kultūrai, be liekanos. Ir mes juk nieko iš šios žemės neišsinešime, liks tik tai, ką sukursime...

Skaičiau atsiliepimą, kad dabar Vilkijos Juškų muziejus yra vieta, kurioje apsilankęs neabejotinai pajusi tautos dvasią... Atrodo, judu su Arūnu, kaip ir broliai Juškos, gana anksti pajutote jos vertę, kažko panašaus ieškojote. Ar įžvelgtum paralelių?

Manau, kad ne be reikalo ten atsidūriau. Arūnas visada norėjo daug šiaudinių sodų, muziejuje jam jų trūko [juokiasi]... Manau, kad jis mane į Vilkiją

Vidos Sniečkuvienės sodai Antano ir Jono Juškų etninės kultūros muziejuje. A. Sniečkaus nuotrauka

ir prisišaukė. Kiekvienas žingsnis turi tikslą ir prasmę. Iškeliavau į Vilkiją, ir man ta vieta prie Nemuno tapo tiesiog stebuklinga. Žinau, kad Marija Gimbutienė, kai jau sirgo ir paskutinį kartą keliavo per Lietuvą su ja atsisveikindama, paprašė, kad ją išleistų ties Nemuno vingiu, netoli Vilkijos, kad iš čia pažvelgtų į Nemuną ir Suvalkijos tolius...

Medinė klebonija, kurioje veikia muziejus, – seniausias šio miestelio pastatas. Beje, rašytiniuose šaltiniuose – Livonijos kronikoje – Vilkija (*Vilkebekke*) pirmąkart paminėta dar 1364 m. Joje buvo Vytauto Didžiojo dvaras, pirmoji muitinė, mezgėsi prekybiniai ryšiai, miestelis ne kartą degė (skirtingais metais sudegė dvi bažnytėlės, vėliau ant kalno buvo pastatyta didelė raudonų plytų bažnyčia), o klebonija išliko. Tai ir seniausia Lietuvoje išlikusi medinė klebonija. Įdomu, kad šalia kalnelio teka upelis. Neatmestina, kad seniau ten buvęs ankstyvas piliakalnis. Netoli stūkso Jaučakių piliakalnis, toliau – alkakalnis, vadinamas Svirnakalniu, taip pat yra stovėjusi pilis, kurios gynėjai, nenorėdami pasiduoti, susidegino. Trumpai sakant, Vilkijos istorija turtinga ir įdomi. Beje, į Vilkiją A. Juška atvyko 1863 m. Carinės administracijos apkaltintas ryšiais su sukilėliais, jis net devynis mėnesius buvo kalinamas Kaune.

Man Vilkijos klebonijos ir muziejaus aplinka – ypatinga. Tai pajuntu, sugrįžusi iš kitų miestelio vietų. Arūnas, pradėjęs kurti muziejų, lankėsi Paberžėje pas tėvą Stanislovą, Viliaus Orvido sodyboje, norėjome, kaip ir jie, sukurti tokią gamtinę ir kultūrinę erdvę, kad atėję žmonės pasijustų savimi, pabėgtų nuo savo kasdienių slegiančių rūpesčių. Ir išties, pas mus atėję jie atsipalaiduoja. Todėl ir nenorime nieko keisti (kai darys remontus, keis *gonkas*, neleisiu iškirsti trisdešimt metų auginamų gebenių, sunaikinti iš jų padarytos arkos...)

Antano ir Jono Juškų etninės kultūros muziejuje turbūt telpa viskas: istorija, mitologija, folkloras, liaudies menas, paprotinė gyvensena?

Taip, nes iš tiesų mes esame vienis. Žmogus yra kaip piramidė, kaip erdvinis sodas. Muziejuje tvyrančią dvasią, be abejonės, stiprina ir ten kabantys šiaudiniai sodai. Žmonės žinojo, kad sodai turi apsauginę galią. Anksčiau ne bet kas juos darydavo ir ne bet kaip. Kartą aplankyta močiutė, palaukusi, kol liksime vienos, man prasitarė: „Žinokite, kad būdavo sodai ir būdavo aitvarai. Ir jų nevadindavo sodais.“ Klausiau, kaip jie atrodė. Ji man papaišė: tokia pailga piramidė su uodega. Klausiau, kaip ta uodega buvo padaryta. Sako, neatsimenu, bet sakydavo, kad tai aitvarai, kurie neša visokį turtą. O sodai, sakė, saugo, tai visai kiti dalykai. Pastebiu, kad dabar padaugėjo meistrų, veriančių aitvarus, bet nežinančių, kad juos daro. Jų visai kita konstrukcija, su uodegomis!

Kaip keitėsi Tavo šiaudinių sodų formos, jų prasmės samprata? Gal turėjai gerų mokytojų?

Veriant sodus atsiveria ypatingi patyrimai. Turi savyje išsiauginti sodą ir suvokti, koks jis yra ir kaip veikia. Mokytojų neturėjau, nors būčiau norėjusi jų turėti. Pavyzdžiui, su gera meistre Brone Griciene susipažinau tik 2014 m. – kartu dalyvavome Vilniaus etninės kultūros centro surengtuose kursuose. Ji sodus daro iš dvigubų šiaudų,

t. y. šalia sudeda po du šiaudus. Man ji artima – vidumi labai graži, švari, ,,cikrinė“. Ji tiesiai nepasakys, ką galvoja, tik kad galbūt taip ar kitaip būtų geriau... O man svarbu sodą išjausti, tiesiog mintyse jį pamatau ir sukuriu.

Vieni tveria sodus labiau kaip amatininkai, o kiti – kaip menininkai...

Yra sodų rišėjų, kurie viską daro greitai – čia išmoksti, čia padarai ir paleidi į pasaulį. O aš sakau – sodas nėra turgaus arba mugės prekė, nes jis susijęs su gilesniais dvasiniais klodais. Tai ne šaukštas ir ne *kočėlas*, ne puodelis ar *uzbonas*. Sodas skirtas žmogui, šeimai, giminei kaip tam tikras apsauginis skydas. Ir jei kuri tokią apsaugą konkrečiam asmeniui, turi elgtis atsakingai, nes santykis su kiekvienu žmogumi yra individualus. Tada tavyje atsiveria labai keisti dalykai – jausenos, sapnai, kažkokios nuojautos, kurios, matyt, atkeliauja iš toli, iš giliai, iš to kito žmogaus energetinių laukų. O gal ateina iš jo protėvių gyvenimų? Gauni tokią tirštą informaciją, kad... O būna ir keistų nutikimų. Po viso to arba suveri sodą, arba ne. Daryti jį kaip buities rakandą negaliu. Kartais padarau mažų šiaudinių dovanėlių pas mus, muziejuje, tarkim, per Vasario 16 d. minėjimą koncertuojantiems ansambliečiams. Arūnas mesteli – vėl vargsi iki pusiaunakčio?! Bet aš noriu! Noriu, žinau, kad reikia, ir padarau.

Kartą paskambino vyriškis iš Žemaitijos dvarelio ir pasakė, kad labai nori sodo ir kad gali ilgiau palaukti. O vėliau vėl paskambino ir pasakė, kad atkeliavus sodui, jų gyvenimas pasikeitė – atgautame dvarelyje ėmė ramiai miegoti, aprimo negandos. Ir aš tuo tikiu, nes dažnai su tuo susiduriu. O dėl ,,amatininkų“ ir ,,menininkų“ – viskas gana paprasta, juk mes visi iš prigimties esame skirtingi, vieni turi kūrybinių galių, o kiti geba tiesiog tvarkingai atlikti darbą.

Žodžiu, visokių yra, visokių reikia.

Žmonės auga, bet įvairiai. Kaip su dainom – gali tik gerai išdainuoti melodiją, bet kito žmogaus ji nepaveiks, o gali taip sugiedoti, kad ji tiesiog užklups. Sakoma, kad kai kurios sudainuotos dainos gali gydyti. Tarkim, Juškų surinktų dainų mano ir Arūno širdims niekas geriau nepadainuos nei „VISI“ folkloro ansamblis. Yra puikiai jas dainuojančių, bet tai ne tai. Giluminis jų skambesio išgavimas ir to, kas dainuojama, suvokimas tiesiog tvyro ore. Taip kartais suvokiu ir sodus. Jie yra gyvi arba ne. Gyvus sodus paleidi į pasaulį, ir jie tęsia savo gyvenimą, pasakoja savo istorijas, seka savo pasakas.

Vieni sodai yra saugantys, ginantys, galbūt globojantys, o kiti tiesiog namuose ar viešose erdvėse skleidžia darną, harmoniją, ramybę.

Kartais sakau – atsisėskite po sodu, ramiai pabūkite, pasižiūrėkite į šešėlius, kurie atsiranda ant staltiesės, ant sienų. Sodo darna, jo šešėlių raibuliavimas ramina. Kai sodą kuri, klausydamasi jo kalbos, ir pati rimsti.

Gal taip savo trapioje esybėje ir užsiauginai neeilinę jėgą? Paradoksas, kad sodo rišėjos (nors gali būti ir rišėjas) vidinė galia kyla iš paprastumo, vidinio ramumo, kitaip sakant, iš to, kas priešinga galiai. Galia kyla iš, regis, negalingų dalykų.

Taip, ji kyla iš visiškai paprastų dalykų, iš paties ėjimo link rezultato. Mano atveju – nuo vaikystės iki dabartinio gyvenimo tarpsnio. Gimiau septynių mėnesių, dar sovietiniais laikais, tad medikai mane paliko inkubatoriuje ir mamos nė neprileido... Baisu. Iki šiol bijau medicininių prietaisų garsų, nors ilgai nesupratau, kodėl. Juk apie mėnesį išbuvau dirbtiniame ,,kosmose“, tik gimusi perėjau savo ,,pragarėlį“. Vėliau teta mane nuo gyvenimo iššūkių gydė ramunėlių arbatomis... Manau, kad tai irgi mane paveikė, lėmė tam tikrus gebėjimus, regėjimus. Ir dar man visada buvo svarbi tiesa, kad ir kokia ji būtų. Labai nepatikdavo melas.

Tik kartais sunku atskirti, kur tiesa, o kur melas, ne kiekvienas tai gali...

Dažnai tai jauti arba tiesiog matai. Intuicija neapgauna, turi ja pasikliauti. Tai energetiniai dalykai, nematomas pasaulis... Triskart gyvenime aiškiai pajutau angelus. Pirmą kartą, kai rengėme „Daigelį“. Tada prie Universiteto mane partrenkė mašina – kodėl pakėliau galvą ir neatsitrenkiau į šaligatvį? Manau, kad angelas sargas pasirūpino. Antrą kartą Konstantino Sirvydo skvere (vadinamajame Prancūzparkyje) žengiau žingsnį į šalį, ir už pusmetrio nuo manęs nukrito didžiausias ledo luitas. Moteris, ėjusi iš paskos, apstulbusi paklausė, kaip aš tai pajutau? Tada atsirado mano angelų sodai. Manau, kad kiekvienas turime savo angelą sargą. Gal tai mūsų protėvių apsauga? Kas gali žinoti, kaip iš tikrųjų yra su tuo nematomuoju pasauliu? Angelų temą susiejau ir su Ukraina. Nutariau padaryti sodą, skirtą Ukrainos gynėjams. Oi, kaip sunkiai darėsi! Atrodė, kad fiziškai trukdė kažkokia galinga, tamsi jėga. Ko gero, jos šiame pasaulyje yra daugiau nei šviesos... Vis dėlto padariau tą piramidę, kurioje vėliau ,,apgyvendinau“ daug daug angelų. Ir visa kažkaip išsivalė, išsisuko... Paskui kartu su Jūrate Šemetaite tą sodą nunešėme į Ukrainos ambasadą. Paprašiau

Rugiai sodams Kaniukų k., Raudonėnų apylinkėse. 2020 m. A. Sniečkaus nuotrauka

jį nuvežti į tą aršiai už Tėvynę kovojančią šalį. Padariau tai, ką norėjau ir galėjau.

Tavo kūrybai svarbus ir medžiagos – rugių (kvietrugių) – paruošimas. Kaip jis vyksta?

Tai visas meditacijos ratas. Javų sėjimas, auginimas, pjovimas, džiovinimas, vėliau mirkymas, kad būtų lankstūs... Visą šį šiaudų paruošimo procesą atliekame dviese, kartu su Arūnu. Jis pats sėjo rugius Kaniūkų kaime, už Raudonės, bičiulių ūkininkų žemėje. Stebėjome, kaip jie dygsta, ir darėm visa, ką reikia. Vis dėlto paaiškėjo, kad ta žemė nėra labai gera, beje, rugiams ir net kvietrugiams žemė prasta ir Vilkijoje. Teko ieškoti geresnės žemės ir prašyti šeimininkų, kad leistų pasisėti. Kai rugiai išauga ir subręsta, aš juos pjaunu ne pjautuvu, o kerpu žirklėmis. Tada jie būna dar žalsvi, tai išsidžiovinu ant mūsų kalnelio ir vėliau nukerpu varpas, kad jos nepriviliotų į muziejų pelių, ir susinešu į palėpę. Kai šiaudų prireikia konkrečiam sodui, juos išsivalau ir mirkau vandenyje, kad neskiltų. Neturiu įpročio iš anksto išsimatuoti, kiek ir kokių šiaudų reikės: kaip sugalvoju, taip ir kerpu. Darau taip, kaip norisi čia ir dabar. Kai susikarpau, jie dar būna drėgni, o kai išdžiūsta, dirbdama pirštais pajuntu, kuriuos šiaudus galiu dėti į sodą, o kurių ne. Jei per minkštas, skils. Tokius dedu į šoną, iš jų vėliau atsiranda mažiukai paukšteliai. Mokymams reikia stambesnių šiaudų, nes žmonės iš pradžių jų nesugraibo, o aš veriu smulkesnius. Pastebėjau, kad man vis labiau norisi „drabnumo“ ir mažesnių sodų, nors parodoms paprastai reikia didesnių.

Ką manai apie archajiškąjį sodo provaizdį, kosmoso sąrangos atitikmenį? Sakoma, kad sodas atkartoja ir pasaulio medžio simboliką.

Taip, jis siejamas su pasaulio medžiu. Sodas kaip Visata. Viršutinė piramidė atitinka Dausas, dangų, žvaigždynus, galaktikas, kurių yra labai daug. Virš mūsų galvų jų – protu nesuvokiama begalybė. Vaikystėje ir studijų metais labai mėgau sutemus žiūrėti į žvaigždes. Prisimenu, Juodšiliuose tamsoje iš ryto brendi per sniegą (takeliai užsnigti) į mokyklą ir žiūri pro medžius į žvaigždes. Arba jau studijuodama po repeticijų grįždavau autobusu namo (kartais apie dvyliktą valandą nakties) ir apie kilometrą eidavau mišku. Dažnai tuos žygius lydėjo žvaigždėtas dangus. Dabar gal ir bijočiau taip keliauti, o tada tokių minčių nebuvo. Man pasisekė, kad nebuvau tipiška vilnietė, nes nebūčiau to patyrusi. Taigi kosmoso begalybė sutelpa į viršutinę sodo dalį, o apatinė jo dalis atspindi požeminį pasaulį. Per sodo vidurį – visi mes: žmonės, gyvūnai, paukščiai. Kaip dainose – visko tame sode pilna: paukščiai šneka, šaltinis teka, uogos, obuoliai sirpsta... Ir Rygos kupčiai važiuos sodo derėti, labai jis brangus... Jei net dainose šie vaizdiniai išliko, vadinasi, sodų tradicija yra labai sena.

Seniau vestuvių neįsivaizdavo be sodų. Tikėta, kad ištiks bėda, jei per vestuves jų nebus. Pagal tai, kaip jis rišdavosi, spręsdavo, kaip būsimoji šeima gyvens, ar bus darni, ar gyvens skalsoje. Kartais vestuvinius sodus rišdavo nuotaka, kartais – tėvų paprašytos rišėjos, kurios dažnai būdavo ir pribuvėjos arba žolininkės. Ir ne visada viena, kai

Rugiai sodams rišti džiūsta muziejaus kieme. 2020 m. A. Sniečkaus nuotrauka. Visos nuotraukos iš šeimos archyvo

kada ir dvi. Jei nuotaka ar jos giminaitės nemokėjo susirišti – prašydavo kitų arba sodą pirkdavo. Molėtų rajone esu užrašiusi, kad sodus vestuvėms net nuomodavosi, jei pinigų pritrūkdavo. Keista, kad sodų beveik nėra užfiksuota senovinėse vestuvių nuotraukose, nors daug kas iš kalbintų žmonių minėjo, kad turi tokių nuotraukų, ir žadėjo atsiųsti. Tiesa, mano pusbrolis Gintautas Trimakas gal 1973 m. kiemelyje prie dabartinės Prezidentūros yra nufotografavęs močiutę, gimusią XX a. pradžioje, su anūke ir su sodu rankose.

Be vestuvinių sodų, buvo ir skirtų įvairioms kalendorinėms ar kitoms šventėms? Kuo jie skirdavosi?

Sodais puošdavo namus per Velykas ir Kalėdas. Taip pat juos darydavo gimus vaikui, krikštynoms. Ar jie skirdavosi? Velykinius, kalėdinius gal kiek labiau išpuošdavo: pridėdavo margesnių siūlų, kartais karoliukų (siuvėjos į sodus įsiūdavo net sagų), pakabindavo paukštelį, meduolių. Būdavo velykiniuose soduose ir margučių.

Kurdama šiaudinius sodus tapai „Aukso vainiko“ laureate...

Iki šiol nedalyvaudavau tose konkursinėse parodose, o praeitais metais paskambino Kauno rajono Ramučių kultūros centro etnografė Jolanta Balnytė ir pasakė, kad rengiamai regioninei „Aukso vainikų“ parodai reikia ir mano sodų. Sakau, kad neturiu... Buvo atostogos, norėjau ramiai paskaityti, bet paprašyta puoliau daryti. Kauno apskrityje juos išrinko geriausiais taikomosios dailės srityje, o vėliau respublikinėje parodoje Kretingoje pelniau „Aukso vainiką“.

Tavo kuriamų šiaudinių sodų įvertinimas Lietuvoje simboliškai sutapo su pasauliniu jų pripažinimu UNESCO lygiu.

Išties gražiai sutapo šie neeiliniai įvykiai. Su Lietuvos delegacija buvau nuvykusi į metinę UNESCO konferenciją Botsvanoje. Ten mūsų su Lina Živatkauskaite-Žaliauskiene misija buvo surengti parodomuosius sodo rišimo kursus visiems besidomintiems. O susidomėjimas buvo didžiulis, ypač afrikiečių, jiems tai tokia keistenybė, nustebę apžiūrinėjo, čiupinėjo tuos šiaudus, nes jų žemėje javai neauga... Be to, prieš šią kelionę buvau pasidariusi daug šiaudinių angelų, kuriuos daugiausia išdovanojau, – afrikiečiams jie labiau suprantami. Trumpai sakant, man buvo garbė dalyvauti toje gražioje, ypatingoje šventėje.

STRAW GARDENS THAT PROTECT

In December 2023 the Lithuanian tradition of crafting straw gardens was inscribed on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. One of the contributors to Lithuania's application, folklorist and museum specialist Vida Sniečkuvienė, shares her life experiences and expertise as a maker of straw gardens in this interview. According to her, the garden represents the World Tree: the upper part symbolises the infinity of the cosmos, the lower part reflects the underworld, and the middle represents humans, animals, and birds. Straw gardens were used to decorate homes during Easter and Christmas, and were made for the birth of a child, baptisms, and weddings. Interview by Juozas Šorys.

SLAVŲ MITINIS PASAULĖVAIZDIS: NUOTAKA – SAULĖ

Mikalojus Jarmakovskis

Mikalojus Jarmakovskis (Mikołaj Jarmakowski) – Gdansko universiteto slavų filologijos bei kultūrinės antropologijos doktorantas, rašantis disertaciją apie nuotakos vaizdinio slavų ir baltų tautosakoje mitinį pamatą, remiantis priešistorinių visuomenių antropologijos teoriniais pagrindais bei indoeuropiečių lingvistikos duomenimis. Šis straipsnis – glaustas temos pristatymas su keliais pavyzdžiais. Asmenvardžiai vertime rašomi lietuviškai, originali rašyba atskiru sąrašu pateikta gale.

1. MITOLOGIJA, ŽMOGUS IR TIKROVĖ

Terminas *mitologija* atsirado sudėjus du graikų žodžius – *μῦθος* ‘žodis, šneka, pasakojimas, pasaka, sakmė, padavimas’ ir *λόγος* ‘tarimasis, aptarimas, nutarimas, teiginys, žodis’, iš veiksmažodžio *λέγω* ‘(ap)tarti, (nu)sakyti, (iš)dėstyti’ (Beekes 2009: 841, 976). Tačiau senovės graikų filosofams žodis *λόγος* reiškė šį tą daugiau. Antai Hėrakleitas juo pavadino „kosminį protą, kaip nuolat kintančio pasaulio racionalų principą, ir žmogaus pažintinį gebėjimą, paaiškinamą tuo, kad jo asmeniškas protas yra kosminio proto dalis“ (Podsiad 2001: 481). Panašiai stoikams tai buvo „visuotinį vienį grindžiantis racionalusis principas, makro- ir mikrokosmus valdančių dėsnių tapatumas“ (Podsiad 2001: 482).

Šia prasme mitologiją galima būtų suprasti kaip paties mito *λόγος* – patį mitą valdančių principų (pri)pažinimą, tiek mikro-, tiek makrokosmo mastu.

Populiariuoju supratimu, mitologiją sudaro pasakojimai apie pasaulio pradžią bei sandarą. Mes siūlytume kitą požiūrį, kurį laikytume vidine mitologijos samprata, paremta kaip tik filosofinėmis žodžio *λόγος* užuominomis ir atitinkamomis kultūros antropologijos bei filosofijos metodologijomis.

Pamėginsime šitaip pažvelgti į *μῦθος* ir *λόγος* slavų liaudies kultūroje – į tą spontanišką, niekuomet galutinai neišsipildančią ir didele dalimi pasąmoningą individo gyvenimo „ontologiją“, kuri grindžia jo būtį kultūroje.

Šitaip suprantamos mitologijos tyrimas tam tikrais atžvilgiais suartėja su kultūrinės antropologijos bei filosofijos prieigomis. Vienas iš pirmųjų tokių visa apimančių mitologinės minties tyrimų buvo Liusjeno Levi-Briulio knyga „Mentalinės funkcijos primityviose visuomenėse“ (Lévy-Bruhl 1992). Jo pateikta „primityviojo mentaliteto“ samprata mitinę „ontologiją“ grindžia vadinamuoju „mistiniu dalyvavimu“ (*participation mystique*). Tikrovė esanti homologiška, tarp žmogaus ir likusio pasaulio nėra stipraus egzistencinio skirtumo. „Mistiškai dalyvauti“ reiškia suvokti save „esant dalimi“, taigi patirti reiškinį ar daiktą ne kaip pasyvų objektą, o kaip savotišką subjektą, veiksnį, kaip mane patį atitinkamai veikiančią galią.

Šiame kontekste paminėtinas Andžejaus Piotro Kovalskio tyrimas (Kowalski 2001), parodęs, jog praindoeuropiečių leksikoje asmens samprata buvo paremta priklausomybės laipsniu: žmogus buvo asmuo tiek, kiek priklausė tam tikrai didesnei visumai. Be dalyvavimo, be susitapatinimo su kitais ar kita kuo, žmogaus *aš* (< ide. **eĝ(h)om-* ‘vienas iš daugelio’) neegzistuoja.

Individualumo problemą „archajinėse“ visuomenėse L. Levi-Briulis siejo su savotišku dvilypumu (*bi-présence*, *dualité*), tai yra su „priklausymu dviem pasauliams, kurie nėra griežtai perskirti. Iš tikrųjų tai to paties vieno pasaulio atmainos“ (Kowalski 1999: 73). Šią prancūsų filosofo sampratą A. P. Kovalskis pritaikė praindoeuropiečių kultūrai, *inter alia* atsižvelgdamas į metamorfozių tarp žmogaus ir nežmogaus (dievo, gyvulio) archajiniame pasaulėvaizdyje galimybę (Kowalski 1999).

Visa tai leidžia ir mums neskelti tikrovės į „mitinę“ ir „buitinę“, į *sacrum* ir *profanum*, nes ir pačiam mitiniam mąstymui toks skaldymas visiškai nebūdingas.

Tačiau būti gyvoje visatoje, sudarytoje iš subjektų, veiksnių ir galių, visuomet reiškia santykį bei rūpestį. Pastarąjį (vok. *Sorge*) Martynas Heidegeris iškėlė į egzistencinę vertybę, o Ernstas Kasireris nustatė esant mitinės „ontologijos“ pagrindu. Pasak jo, „rūpestis – tai santykis su tikrove, paremtas konkrečiu *idant* (vok. *Um-zu*)“. Pavyzdžiui, „toks rūpestis akivaizdus statant namą,

idant jis apgintų nuo šalčio, sutelktų šeimą ir t. t.“ (Kowalski 2001: 32).

Vis dėlto, rūpestį laikant esmine archajinio subjekto egzistencine nuostata, rekonstrukcija lieka statiška. Kaipgi būtų galima užčiuopti gyvai kultūrai ir individui joje būdingą dinamiką? Dėl to prisiminkime amerikiečių antropologo Rojaus Vagnerio svarbią mintį. Knygoje „Kultūros išradimas“ jis rašo, jog kultūra – tai toks socialinių konvencijų rinkinys, kuris žmogų nuolat verčia suprasti ir paisyti, „kaip iš tikrųjų dera elgtis“ (Wagner 1981: 41–42). Kultūra, tradicija nuolat stato asmenį prieš klausimą „kaip dera elgtis“, kad būtum gera žmona, vyras, karys ar bet kas kitas. Atsakymas į šį klausimą patiriamas anaiptol ne kaip savavališka individo „laisvė“, o veikiau kaip kolektyvinis ir iš dalies pasąmoningas spaudimas, verčiantis būti „tuo ir tuo“.

2. SLAVIŠKOSIOS LIAUDIES KOSMOLOGIJOS PAGRINDAI

Mūsų tyrimas sutelktas į slavų mitologiją, tiksliau – į slaviškąją žmogaus mitinę „ontologiją“, ir remiasi dviem diachroniškai nutolusiais šaltiniais: lingvistinėmis praslavų leksikos rekonstrukcijomis ir pastarųjų šimtmečių etnografija. Keletas rekonstrukcijos bandymų slavų liaudies kosmologijos srityje jau yra atlikta. Visiems jiems bendra diachroninė perspektyva, kurioje būtų atsižvelgiama į trūkį tarp rekonstrukcijos objekto (ikikrikščioniškasis, ankstyvųjų viduramžių slavų pasaulėvaizdis) ir pasitelkiamos medžiagos – daugiausia XIX ir XX a. folkloro.

Taigi, ką galime pasakyti apie slavų kosmologiją žmogaus požiūriu? Kaip lingvistika ir folkloras gali mums nušviesti praslavų kultūros žmogaus pasaulėvaizdį ir pasaulėjautą? Kokį atsakymą jie gali pasiūlyti į klausimą „kaip dera elgtis“ būties akivaizdoje?

Pasaulis slavų buvo suvokiamas dviem atžvilgiais – kaip **světъ* (< baltų-slavų **śwoit-* < ide. **ḱu̯oi̯-to-* ‘šviesus, apšviestas’) ir **mirъ* (< b-sl. **meiˀrás* < ide. **mei̯-* ‘sieti, stiprinti’ arba **mei̯h₁-* ‘minkštas, švelnus’). Pirmoji iš šių leksemų, lietuviškojo *pa-saulio* ekvivalentas, tikrovę apibrėžia kaip nušviestą (iš **světъ* pirminės reikšmės ‘šviesa’) ir – per sąsają su sl. *svętъ* ‘šventas’ (< ide. **ḱu̯en-to-*) bei **květъ* ‘žiedas, žydėjimas’ (< ide. **ku̯oi̯-to-*) – persmelktą šventos augimo galios. Tokia pasaulio samprata atitinka iš tautosakos plačiai žinomą mitą apie Žemę drauge sukūrusius Dievą (sl. **Bogъ*) ir Velnią (**Čr̥tъ*): Velnias neria į pirmykščio vandenyno dugną ir parneša tris kruopeles smėlio, tada Dievas pasėja jas ant vandens, ir iš jų užauga Žemė (Tomiccy 1975). Žemė tad sukuriama „ištraukiant“ ją iš prmykštės tamsos į (saulės) šviesą, paverčiant ją *pa-sauliu*. Seniausiuose variantuose abu kūrėjai yra vandens paukščių pavidalo.

Antroji pasaulį žyminti slavų leksema **mirъ* (kai kas laiko ją skoliniu iš senovės iranėnų dievo Mitros vardo *Mithra*, pažodžiui ‘draugas’, tarmėse *Mihr*) mena socialinį pasaulį, visuomenę, bendruomenę kaip santarvės, taikos bei tarpusavio ryšių erdvę (Boryś 2006: 330; ЭССЯ XIX: 54–57). Folkloro vaizdiniai šiuos ryšius kartais tiesiog ir nusako per saitų ar gijų metaforą (Kowalski 1998; Jarmakowski, Walenkiewicz 2021).

Tiesos sąvoka jau tiesiogiai nurodo į atitinkamą elgesį. Praslavų leksemos **pravъda*, kurios veldiniai šiuolaikinėse slavų kalbose reiškia tiesą, rekonstruotoji reikšmė yra ‘teisumas, teisingumas, nuoširdumas, sąžiningumas, tikrumas’ (Boryś 2006: 480). Tai būdvardžio **pravъ-* ‘tiesus, tinkamas, deramas’ vedinys, o šis turi antonimą **krivъ-* ‘netiesus, suktas, kreivas’, kuriuo atitinkamai remiasi leksema **krivъda* ‘netiesa, melas, klasta, neteisingumas, neteisėtumas’ (Boryś 2006: 268). Taigi etimologiškai tiesa yra kreivumo (**krivъda*) priešybė, o šis gali būti suprantamas ir kaip nukrypimas, deramos būklės pasaulyje, „tinkamumo“ praradimas. Kreivumas apskritai laikomas priešingas gyvybei ir gėriui (СД II: 674–675).

Tačiau kas yra „gėris“? Rekonstruotoji praslavų leksema **dobrъ* ‘geras’ < ide. **dhabh-ro-s* remiasi šaknimi **dhabh-* ‘tikti, tikęs’ (plg. tos pačios šaknies gotų *gadaban* ‘tikti, nutikti’). Jau slavų prokalbėje ji turėjo ne vieną vedinį: **dobrěti* ‘daryti gera, darytis, būti geram’, **dobrina* ‘gerovė’, **dobriti* ‘daryti, kad kas būtų geras’, **dobro-dějь* ‘gera-darys’, **dobrostь*, **dobrota* ‘gerumas’; ji nereta ir asmenvardžiuose: *Dobrilo*, *Dobrila*, *Dobrica*, *Dobro-gostь*, *Dobro-sław*, *Dobro-mił*, *Dobro-mysł* (ЭССЯ V: 40–47). Rekonstruojama pirminė leksemos reikšmė vėl veda mus prie kažko, kas yra ‘derama, tinkama’ (Boryś 2006: 115), kas ‘laikoma gera, sėkminga, vertinga, naudinga’ arba tiesiog yra ‘gėris, gerovė, turtas, priteklius, nuosavybė’ (SP III: 301), taip pat iš dalies kas ‘gražu’ (Derksen 2008: 110).

Išryškėjusi ‘(pri)derėjimo, (ati)tikimo’ prasmė vėlgi yra susijusi su reikšmingu ritualiniu terminu **godъ* ‘kas tinkama; tinkamas metas; tam tikras metas; palankus metas’ (ЭССЯ VI: 191–192; Boryś 2006: 169; Derksen 2008: 172). Jis remiasi veiksmažodžiu **goditi* ‘laukti tinkamo meto,

progos, taikytis, tykoti' arba 'būti tinkamam', taip pat **goděti* 'tikti, būti tinkamam, deramam, naudingam, gera lemiančiam, sėkmingam' (ЭССЯ VI: 188–190). Tarp šios leksemos vedinių – terminai, nusakantys vestuvių apeigas (kaip le. *gody* 'vestuvės, vestuvių puota') ir žiemos saulėgrįžos šventę (le. dial. *Godnie Święta*, pažodžiui 'garbingosios, kilniosios šventės'). Kaip yra pažymėję Vieslavas Borysas ir Francišekas Slavskis, terminas *gody* mena apskritai apeigoms bei šventei tinkamą metą, kaip kad **godovati* – tai apskritai 'švęsti, dalyvauti iškilmėse' (Boryś 2006: 169–170; SP VIII: 11–17). Leksema gali būti pritaikyta ir žmogui, kuris tuomet lenkiškai bus pavadintas žodžiu *godziwy* 'padorus, doras, patikimas' arba *godny* 'taurus, garbingas', o perkeltine prasme – ir *pogodny* 'giedras, gerai nusiteikęs, ramus' (iš *pogoda* 'geras, giedras oras; giedra nuotaika') su daugybe atitikmenų įvairiose kitose slavų kalbose (Boryś 2006: 169–170). Indoeuropietiškoji etimologija irgi parveda prie jungties, ryšio semantikos – prie šaknies **ghedh* / **ghodh-* 'jungti, sieti, būti tvirtai susietam, atitikti' (IEW: 423–424).

Ritualą, apeigas žymėjo praslavų žodis **obrędъ*, pasidarytas iš veiksmažodžio **rędіti* 'tvarkyti, daryti tvarką', savo ruožtu išriedėjusio iš daiktavardžio **rędъ* 'eilė, (eilės) tvarka' > 'vieta eilėje, sekoje; tvarka' (Derksen 2008: 436). Ide. prokalbėje šis žodis remiasi šaknimi **ar-* / **(a)rī̆-* / **rēi-* (laringaliniu pavidalu **h₂reiH-*) 'tikti, (pri)taikyti, sudėti, suderinti, sutvarkyti'. Iš šios šaknies taip pat yra kilę tokie įvairių kalbų žodžiai kaip sanskr. *ṛtá-,* avest. *arəta-* 'šventoji tiesa, šventoji tvarka', *aipi-ərəta-* 'tikras, nustatytas', *arədra-* 'ištikimas, patikimas' ir kt. (IEW: 55–61). Iš etnografijos pusės svarbu pridurti, kad prokalbės žodžiu **obrędъ* paremtos slavų kalbų leksemos taikomos ne vien religinėms bei kalendorinėms apeigoms, bet ir kasdieniam gyvenimui, pradedant apranga, pasipuošimu (ypač apeigoms ar iškilmėms, bet ne tik), apsitvarkymu buityje, apsiėjimu ūkyje ir baigiant tinkama kolektyvinių lauko darbų tvarka (ЭССЯ XXIX: 87–89).

Taigi matome tipišką, būdingą mitiniam mąstymui praktiką, kai vadinamoji „kosminė tvarka" taikoma ne tik dievams, bet ir žmonėms ir remiasi tuo pačiu jau nesyk minėtu tinkamumu, deramumu bei iš jo kylančiu gėriu.

Tokia samprata, beje, sutampa ir su lietuvių *darna* – daiktavardžiu, kilusiu iš veiksmažodžio *derėti* 'tikti, pritikti, būti tinkamam'.

Ją atitinka ir slavų **ladъ* 'darna, darnus parengimas, suderinimas, tvarka, paprotys', iš veiksmažodžio **laditi* 'suderinti, sutvarkyti' > sen. le. *ładzić* 'pagerinti, parengti, sutvarkyti' bei 'gyventi darnoje, santaikoje, susitaikyti' (Boryś 2006: 293). Prie šios šaknies slavų žodžių dar priklauso **lada* 'mergina vestuviniais apdarais; dailus jaunikaitis; sutuoktinė,-is; mylimoji,-asis' ir **ladьnъ* 'darnus, tvarkingas' > 'dailus, malonus, šaunus' (ЭССЯ XVI: 9–12), menantis slavų estetinio žodyno užuomazgas (plg. le. *ładny* 'dailus, gražus'). Šių slavų leksemų indoeuropietiškoji šaknis problemiška. Nebent paminėtina prielaida čia esant dviejų šaknų dūrinį **(o)lō-* + **dho-*, iš kurių antroji esanti kilusi iš ide. veiksmažodžio šaknies **dhē-* 'dėti'.

Pastarąją šaknį matome ir rekonstruotame slaviškame vardo suteikimo ritualo pavadinime **jьmę děti* 'vardą dėti' (< ide. **nomon dheh₁-* 't. p.'). Šis dūrinys, aptinkamas senovės indų „Rigvedoje" (*nama-dhēyam*), senovės iranėnų „Avestoje" (*namąm dadat*), Platono raštuose Senovės Graikijoje (*νομοθέτες*), mena kosmogoninį kontekstą – vardo suteikimas reiškė pasaulio sukūrimo pakartojimą mažesniu mastu (Kowalski 2001: 44-45). Emilis Benvenistas, nagrinėjęs šią šaknį indoeuropiečių teisės kontekste, rašė: „Pažymėtina, jog **dhē* reikšmė griežta prasme yra ne šiaip sau 'padėti' ką nors ant ko nors, o 'dėti būtin, kūrybiškai nustatyti'. Vedinys [sen. indų] *dhāman* tad reiškia 'nustatymą' tiek padėjimo, tiek sukūrimo prasme ir kartu šio 'padėjimo' ar 'nustatymo' vietą. Kitaip tariant, jis žymi sritį, vietą ir kartu joje padėtą, nustatytą daiktą. Turint omenyje šią pamatinę reikšmę, galime suprasti, kaip *dhāman* kartu įgauna reikšmę 'dėsnis, įstatymas' – nes tai visų pirma ir yra į-statymas, in-stitutas, kuris yra pa-dėtas, nu-statytas ir kaip tik šitaip įgavęs būtį" (Benveniste 2016: 387).

3. PRASLAVŲ **VĚRA* 'TIKĖJIMAS'

Su ritualu ir kosmologija taip pat yra susijęs praslavų daiktavardis **věra*, kurio pirminė reikšmė nusakoma kaip 'įsitikinimas, tikėjimas, pasitikėjimas (ką nors esant ar būsiant tikrą)', o jo vediniai šiuolaikinėse slavų kalbose yra pagrindiniai lotynų *fides* atitikmenys (Boryś 2006: 687). Etimologija, kurią, drauge su lo. *vērus* 'tikras, teisingas, tinkamas, geras' bei vok. *wahr* 'tikras', grindžia ide. **u̯ēro-* 'patikimas, tikras' (Boryś 2006: 687; 1165–1166), rodo, jog pradžioje žodis buvo ne konfesinis (teologinis) konceptas, o veikiau reiškė mistinį, „ontologinį" religinį patyrimą, sužadintą veikiau praktinio „dalyvavimo" nei išprotautą.

Tikėjimą *kuo* reiškė praslavų **věra*? Turint omenyje aptartąsias leksemas ir atsižvelgiant į kosmologinius tekstus, žinomus iš etnografijos (tautosakos), manytina, kad **věra* visų pirma lietė pasaulį **světъ* ir **mirъ*, kurio pagrindinė pageidaujama savybė kaip tik yra tikrumas, tiesa (**pravьda*).

Pasaulio tikrumo klausimas, apie kurį ir sukasi **věra*, iš subjekto perspektyvos savo ruožtu yra susijęs su tiesaus (**pravь*) kelio (sl. **pǫtь* < ide. **pont-*) metafora, kuri irgi, ko gero, priklauso senajai religinei terminologijai su daugybe indoeuropietiškųjų atitikmenų (nuodugniai apie dvasinę, pomirtinę „kelio“ semantiką baltų ir slavų tradicijose su lyginamaisiais pavyzdžiais žr. Razauskas-Daukintas 2020b: 171–210).

Savitą santykį su tikrove liudijančias kategorijas – santykį, artimą heideriškajam *idant*, – galima atpažinti pačiame tikrovės apibrėžime. Vladimiras Toporovas, nagrinėdamas etimologines bei semantines sąsajas tarp **svętъ* ‘šventas’, **světъ* ‘pasaulis’ (< ‘šviesa’) ir **květъ* ‘žiedas, žydėjimas’, atskleidė archajinę intuiciją, kuriai pasaulis, savo esme savaime šventas ir šviesus, tuo pat metu dargi suvokiamas kaip nepaliaujamo žydėjimo terpė (Топоров 1989: 12–28; Топоров 1995: 470–479; plg. Benveniste 2016: 454–456). Ježis Bartminskis panašiai rašė apie lenkų folklorui būdingą pasaulėvoką: „Kosmosas – kaip ir atskiras augalas, gyvūnas, žmogus – gyvena. Jo įvaizdis – medis, kuris yra gyvas ir nepaliaujamai atsinaujina. Kosmosą daro gyvą visa persmelkianti moteriškojo (motinos žemės) ir vyriškojo (dangaus, saulės, ugnies) pradų sąveika“ (Bartmiński 1988: 99). Pacituokime ir Viljamą Tomą su Florianu Znaneckiu: „Kosmosas palankus žmogui. Gamta aktyviai suinteresuota žmogaus gerove. Saulė teikia žmogui savo šviesą ir šilumą, žemė teikia derlių, medžiai – vaisius, versmės ir upės – vandenį“ (Thomas, Znaniecki 1976: 183).

Cituotųjų autorių rekonstruotas pasaulėvaizdis atitinka intuicijas, keliamas minėtų kalbos (prokalbės) duomenų. Abiem atvejais pabrėžiama pasaulėjauta, kurios centre – animistinis, subjektyvus santykis su visata, suvokiama kaip gyvas organizmas, persmelktas augimo ir žydėjimo galių. Tokia pasaulėjauta yra bendra indoeuropiečiams ir mena gilų poreikį ritualu palaikyti šią Būties darną, užtikrinančią gyvybės tąsą (Kowalski 2001a: 64-70).

Šį darnos palaikymą kaip tik ir mena slavų leksema **obrędъ* ‘ritualas, apeigos’, išvesta iš veiksmažodžio **rędіti* ‘tvarkyti, daryti tvarką’ (Boryś 2006: 377). Kaip sakyta, šie žodžiai yra etimologiškai susiję su sanskrito daiktavardžiu *ṛtá*, itin svarbiu siekiant suprasti tiek vedų tradiciją, tiek pirmykštę praindoeuropiečių kosmologiją apskritai. Kilęs iš sutelkimą, surinkimą daiktan žyminčios šaknies, „Rigvedoje“ jis tapo reikšmingu filosofiniu terminu, nusakančiu „dinaminę struktūrą, kurioje kiekvienas objektas bei veiksmas turi savo vietą ir visi dėmenys palaiko bei paremia vienas kitą savotiškoje simbiozėje. *Ṛtá* mena darnią visatą, kurios dėsniai teikia kūrybinių galių visiems, kas supranta jos sandarą ir žino, kaip joje elgtis“ (MSKMI: 31). Būtent – „kaip dera elgtis, *idant*“.

Panašią gero pasaulio intuiciją žadina ir kitos nagrinėtosios slavų leksemos. Atitinkama visatos darnos samprata grindžiami minėti terminai **dobrъ* ‘geras’ (< ide. **dhabh-* ‘tikti, tikęs’), **godъ* ‘kas tinkama kam nors; tinkamas metas; tam tikras metas; palankus metas’ (< ide. **ghedh* / **ghodh-* ‘jungti, sieti, būti tvirtai susietam, atitikti’), **ladъ* ‘darna, darnus parengimas, suderinimas, tvarka, paprotys’ (< ide. **(o)lō-* + **dho-* ~ **dhē-* ‘dėti’ > skr. *dhāman* ‘dėsnis, įstatymas, nustatyta vieta’, avest. *dami* ‘(į)kūrėjas, nustatytojas’, gr. *θέμισ* ‘dievų nustatyta religinė bei teisinė tvarka’) (Kowalski 2001: 45). Visi jie mena (pri)derėjimą ir (ati)tikimą, *idant* tai, kas dievų nustatyta kaip gera ir derama (derlinga), būtų palaikoma ir pratęsiama.

Dar trumpam grįžkime prie grožio sąvokos (kaip minėtasis le. *ładny* ‘dailus, gražus’). Pagrindinis praslavų būdvardis, turėjęs reikšmę ‘gražus’, buvo **sъličьnъ*, pirmine prasme ‘paveidus, išvaizdus, puošnus’ (Boryś 2006: 618). Jis su priešdėliu *sъ-* yra sudarytas iš veiksmažodžio **ličiti* ‘veidinti, suteikti veidą, pavidalą, puošti’ ir reiškia šio veiksmo rezultatą. Užuomina į amatus, kurią čia galima įžvelgti, nėra atsitiktinė, ypač turint omenyje paplitusį žmogaus sutvėrimo iš molio kaip puodynės arba nuliejimo iš metalo vaizdinius (Mierzwiński 2012: 97–108).

Esminis šiai leksemai taip pat yra reikšmės apvertimas, kaip antai ru. *сличить* ‘palyginti, sugretinti’, pietų slavų *сличан* ‘panašus, paveidus’, tačiau le. *śliczny* ‘gražus’ (ЭССЯ XV: 81–83). Atitinkamą reikšmės pakitimą liudija ir kitos šaknies leksemos, būtent **nadobьnъ* (ru. *надобный* ‘reikalingas, privalomas’, serbų *надобан* ‘tikslingas’, bet le. *nadobny*, č. *nadobný* ‘gražus, dailus’) ir **podobьnъ* ‘panašus, toks pat’, tačiau le. *podobać się* ‘patikti’, ukr. *ти мені подобаєшся* ‘tu man patinki’. Abi šios leksemos, turinčios įvairiose slavų kalbose begalę vedinių, remiasi daiktavardžiu **doba* ‘kas tinkama, derama’ (su paraleline laiko prasme, kaip kad lietuvių žodyje *dabar*) < ide. **dhabh-ṛ /-nos*, kuris grąžina mus prie minėtojo slavų **dobrъ* ‘geras’ (ЭССЯ V: 38).

4. *DĚVA SЪ̂LNЬCEMЬ SVĚTITЬ „MERGA SAULE ŠVYTI“: SOLIARINĖ VESTUVIŲ SIMBOLIKA

Lenkų etnologas Ježis Bartminskis yra atkreipęs dėmesį į vieną liaudiškosios kosmologijos aspektą, mums dabar irgi svarbų, – paralelizmą, kurį galima suvokti kaip tiltą ar netgi pirmapradį tapatumo santykį tarp visatos ir žmogaus:

> Paralelizmas – tai pakartojimo semantinė atmaina, per regimąjį skirtingumą perteikianti vidinį panašumą (pirmine prasme, matyt, netgi tapatumą). Filosofinis jo pagrindas – animizmas, t. y. tikėjimas gyvybės visatoje vieningumu ir mistiniu ryšiu tarp žmogaus ir jį supančios gamtos. Palyginimo pagrindas – veiksmas, vykstantis, viena vertus, gamtos pasaulyje, o antra vertus, žmogaus pasaulyje: sušnara lazdynas – pravirksta mergelė; danguje pateka saulė – iš namų išteka nuotaka; užsidega liepa ir jovaras – mergina ir vaikinas užsiliepsnoja meile vienas kitam. (Bartmiński 2011: 35)

Slavų folkloro tyrinėtojai seniai yra atkreipę dėmesį į šios mitinės-poetinės struktūros svarbą, tačiau išsamios studijos šiuo klausimu iki šiol nesama (Капров 1898; Доўнар-Запольскі 1909; Зеленин 1999; Masłowska 2014; Питулић 2017; Пешикан-Љуштановић 2017; Делић 2017; Razauskas-Daukintas 2020a).

Kaip pavyzdį dabar panagrinėsime vieną ritualinės liaudies poezijos atvejį – nuotakos įvaizdžio sąsają su saule. Būtina pabrėžti, kad saulės ir nuotakos mitopoetinė paralelė tėra viena iš tipiškų slavų folklorui (daugybė kitų remiasi palyginimais su medžiais, kitais augalais, gyvūnais ir t. t.). Taigi pristatysime tik vieną slavų tautoms bendrą vestuvinės ritualinės poezijos fragmentą. Siekdami jį padaryti patikimesnį diachroniniu požiūriu (sekant klasikiniais darbais Wrocławski 1983; Толстой 2003; Katičić 2010), palyginsime tris slavų tradicijas – serbų, baltarusių ir lenkų.

4.1. *Девојка и Сунце* „Mergelė ir saulė“: serbų tradicija

Merginos ir Saulės paralelizmas serbų liaudies tradicijoje labai dažnas. Be to, kaip tik Saulė dažniausiai lemia merginos grožį:

Ја не сам с’ небо паднула,
Мене је мајка родила.
Кад ме је мајка рађала
У јарко слунце гледала,
У млеко ме је бањала,
Зато сам бела румена,
Зато сам т‘нка висока.
(Димитријевић 1987: 8)

Aš ne iš dangaus nukritau,
Mane mama pagimdė.
Mama, mane gimdydama,
Į skaisčią saulę žiūrėjo,
Piene mane išmaudė,
Užtat aš balta skaisti,
Užtat aš laiba aukšta.

Svarbiausias liaudiškame merginos „aprašyme“ jos veidas (serb. *лице*) turi saulės bruožų, pavyzdžiui, dainoje gali būt sakoma „Mano skaistus, baltas veidas, aš šviečiu kaip saulė“. Tai gali būti pačios merginos arba jos motinos kontaktų su saule pėdsakas.

Сунце ти је – бело лице.
(Димитријевић 1987: 11)

Saulė – tavo baltas veidas.

Када стоји – сунце сија.
(Питулић 2017: 126)

Kada [ji] stovi – saulė spindi.

Saulės simbolika serbų vestuvinėse apeigose pasireiškia kuo įvairiausiais atžvilgiais. Saulė merginą lydi nuo pat pradžių:

Сунце сјаше, киша ромињаше,
Наша Мара босиљак сејаше,
Па босиљку тихо говораше:
Расти, расти, мој ситни босиљче,
Брзо ћу те у киту китити
Да закитим кићене сватове .
(Питулић 2017: 137)

Saulė leidžias, lietus lyja,
Mūsų Mara baziliką sėja,
Prie baziliko tyliai kalba:
Auk auk, mano mažasis bazilike,
Greitai aš tave nuskinsiu,
Puošnius vestuvių svečius dabinsiu.

Saulėleidis siejamas su merginos išėjimu iš namų, su jos iniciacijos bei ritualinės transformacijos pradžia:

Пјевај мило, синоћ доведено!
Ај, како би ја јадна пјевала!
Већ ми веле: Снајо украдена!

Не веле ми: Снајо доведена!
А ја јадна украдена нисам:
За сунца сам од матере пошла.
(СНП: 192)

Dainuok saldžiai, šiąnakt parvestoji!
Ak, kaip man, vargdienei, dainuoti!
Jau man sako: marti pavogtoji!
Nesakykit: marti parvestoji!
Nes aš, vargdienė, nesu pavogtoji:
Pati su saule nuo motulės išėjau.

Отиште се сунце од горице,
Сунце од горице!
Лијепа Мара од двора својега,
Од двора својега!
(Рајковић 1869: 128-129)

Nutekėjo saulė nuo kalnelio,
Saulė nuo kalnelio!
Graži Mara iš savo dvarelio,
Iš savo dvarelio.

Iš jaunikio šeimos perspektyvos jos atėjimas į namus vėlgi susijęs su saule. Svarbu atminti, kad pagal mitinę slavų namų sampratą juose vykstantys ritualai palyginami su dangaus reiškiniais, užtat ir marti įžengia į jaunikio namus, nelyginant saulė pateka į dangų:

Већ је снаха међу ђеверима,
На глави јој два вијенца сјајна,
А на руке златни прстенови,
Пак се сјаје како Сунце жарко.
(Делић 2017: 95)

Jau marti tarp dieverėlių,
Ant jos galvos du vainikai spindi,
O ant rankos – auksiniai žiedeliai,
Vėl jie žėri kaip Saulė kaitrioji.

Palankūs jaunikio tėvų jausmai jaunosios marčios atžvilgiu perteikiami panašiais vaizdiniais:

Благо нама, девојка је с нама,
Доноси нам сунце у недара,
Да огрије свекра и свекрву.
(Питулић 2017: 138)

Laimė mums, mergelė su mumis,
Atneša mums saulę įsčiose,
Kad sušildytų šešurą su anyta.

4.2. *Dziewczyna i Słońce* „Mergelė ir saulė“: lenkų tradicija

Labai panašią paralelę tarp nuotakos ir saulės aptinkame lenkų liaudies tradicijoje (daugiausia iš rytų Lenkijos). Pavyzdžiui, saulę mena būdingas gražuolės merginos atributas – švytintis rūtų vainikas:

Oj, wianeczku ruciany
świecisz mi się na głowie...
(Przyboś 1953: 164)

Oi, vainikėli rūtelių,
Švyti man ant galvelės...

Rūtų vainiko – vaisingumo ir pasirengimo tekėti simbolo – ritualinio ridenimo per stalą metu „rūta pasipila iš aukso taurės“:

Rozsypała się ruteńka ze złocistego kubeńka,
po stoliku cisowym, po obrusie bielanym...
(Bielawski 2012: 432).

Pasipylė rūtelės iš aukso *kubkelio*
Per kukmedžio stalą, per balintą staltiesę...

Aukso taurė, kaip ir aukso žiedas – paplitę soliariniai simboliai. Žiemos saulėgrįžos bei Naujųjų metų dainose (*Gody* ‘Metai’ arba *Godnie Święta* ‘Metų šventės’) jie nukalami kalvio, kaip kad mitinėse sakmėse nukalama pati saulė (Laurinkienė 2019). Čia turime labai talpią analogijų sistemą: mergina, prieš tapdama žmona, yra kaip aukso taurė (saulė) pilna rūtų (vaisingumo), o jai perėjus į jaunikio namus, rūtos „pasipila“, pripildydamos juos gausos bei palikuonių.

Pati vestuvinių apeigų pradžia – vainiko pynimas. Paprastai tai daroma nuotakos namuose, o ritualo laikas nustatomas pagal saulę:

Ej, rano, rano w niedzielę,
oj, poszła panna po ziele,
oj, i zaczęła wianek wić...
(Bartmiński 2011: 292).

Ei, anksti anksti *nedėlioj*,
Oi, ėjo *pana* žalumynų,
Oi, ir ėmė vainiką vyti...

Sulig vainiko pynimu pradeda artėti laikas, kai mergina (saulė) paliks savo namus (dangų). Todėl ritualas gali prasidėti vakare ir būti susijęs su saulės „šokiu“ ar „žaidimu“ (le. *igranie*, žr. СД V: 101–106):

Oj, wiecor, wiecor, słoneńko graje
Oj, wiecor, wiecor, słoneńko gra
Młoda Andziunia na Wianek sprasa...
(Bielawski 2012: 431).

Oi, vakaras vakaras, saulelė žaidžia,
Oi, vakaras vakaras, saulelė žaidžia,
Jauna Andziunia vainiką pint kviečia...

Turėdami omenyje plačiai žinomą vestuvių ir laidotuvių apeigų panašumą, kur nuotaka simboliškai atitinka mirusiąją, pažymėsime atitinkamą ritualinių dainų aspektą. Daugelyje jų mergina pakeliui į jaunikio namus prilyginama jūroje (mirusiųjų pasaulio įvaizdis) besimaudančiai ar net skęstančiai saulei:

A u chmiełki na górećce,
Oj kąpało się tam Słońce,
Oj kąpało się kąpało,
Dwa dołeńki wody miało,
Wichtusia ich napłakała...
(Bartmiński 1996: 136)

Prie apynio ant kalnelio,
Oi maudėsi ten Saulė,
Oi maudėsi maudėsi,
Dvi duobelės vandens buvo,
Vichtusia jas priverkė...

W niedziele raniusiejko,
W niedziele raniusiejko
kąpało się słonejko.
Marysia go łapała,
sama w morzejko wpadła.
Prosiła ratunejku:
ratuj mie, tatusieńku.
Już ja cie nie zratuje,
bo morza nie zgrontuje,
bo morze szeroczeńkie,
do tego głęboczeńkie.
(Bartmiński 2011: 344–345)

Anksti nedėlioj,
Anksti nedėlioj
Saulelė maudėsi.
Marysia ją gaudė,
Pati jūron įkrito.
Prašė gelbėti:
Gelbėk, mane, tetušėli.
Jau aš tavęs negelbėsiu,
Nes jūros neperirsiu,
Nes jūra platutė,
Nes jūra gilutė.

Panašiai, kaip kitose slavų tradicijose (Гура 2012: 563–593), pagal saulę nustatoma ritualo vieta ir laikas. Saulei leidžiantis, jaunajai tinkamas laikas palikti savo tėvų namus ir leistis į naują būtį:

Wyjrzże, Kasiu, w okieneczko,
wyjrzże, Kasiu, w okieneczko,
cy daleko je słoneczko.
Już słoneczko za sadami,
już słoneczko za sadami,
zabiroj sie, Kasiu, z nami...
(Bartmiński 2011: 359)

Pažvelk, Kasia, per langelį,
Pažvelk, Kasia, per langelį,
Ar dar toli yr saulelė.
Jau saulelė už sodelių,
Jau saulelė už sodelių,
Ruoškis, Kasia, su mumis...

Saulės požymiai nuotakai dar kurį laiką būdingi ir po pagrindinių vestuvių apeigų. Vienoje dainoje iš Radomščyznos minimas pirmasis jos ritualinis veiksmas naujuose namuose – duonos kepimas:

Piekła Marysia kołac,
Piekła nadobna kołac,
Pod winem, pod wineckiem,
Pod rucianym wianeckiem...
Jak na niego rozcyniała
Rącka jej się świeciała...
Od złotego pierścienia
Do samego ramienia.
(Kolberg 1964: 221)

Kepė Marysia ragaišį,
Kepė dailų ragaišį,
Po vynu, po vyneliu,
Po rūtų vainikėliu...
Stoja užmaišyti –
Rankytė jos švyti...
Nuo aukso žiedelio
Lig paties petelio.

4.3. *Дзяўчына і Сонца* „Mergelė ir saulė": gudų tradicija

Kaip jau minėtose dainose, taip ir čia merginos grožio šaltinis – tam tikras ypatingas ryšys su dangaus šviesuliais – saule, mėnuliu ir žvaigždėmis. Žinoma, ji iš žmonių šeimos, tačiau dainose kartu tarsi paliekama galimybė galvoti kitaip:

Ciż ciebiè, dzièwaczka, soniejko uradziła,
Sóniejko uradzìła, mièsiaczyk paświecìu,
Mièsiaczyk paświeciu, zóry kałychàli?
Uradziła mieniè màci u nówuj świetlìcy,

U nówuj świetlicy, na syriĭj ziemlìcy,
Kałychàli mieniè da majè siestrycy.
(Federowski 1958: 374)

Ar tave, mergele, saulutė pagimdė,
Saulutė pagimdė, mėnesėlis pašvietė,
Mėnesėlis pašvietė, žvaigždės pasupo?
Gimdė mane močia naujoje *seklyčioje*,
Naujoje *seklyčioje* ant drėgnos žemelės,
Supo mane gi mano sesytės.

Merginos grožis pabrėžiamas ypatingu būdu: jos namuose kažkas švyti, o tai esanti auksinė gėlė mergaitės galvoje, kuri „šoka“ ar „žaidžia“ (*igrae*) kaip pati saulė:

Дзевачкі, мае сястріцы,
Ды у мяне на куце ззаяе,
Ды у мяне на куце ззаяе
Дзевачка маладая,
У яе на галоўцы
Кветечкая залатая,
Кветечкая залатая,
Ды як сонейка іграе.
(БМ: 317)

Mergelės, mano seselės,
O mano kertėj švyti,
O mano kertėj švyti
Mergaitė jaunoji,
Jai ant galvelės
Gėlelė auksinė,
Gėlelė auksinė,
O kaip saulelė spindi.

Merginos ryšys su saule lemia ne tik atitinkamus jos pačios bruožus, bet ir ją ištikusio virsmo sąsajas su saule:

А ўжэ соўняйка, а ўжэ ясная,
ўжэ ж яно на заходзя,
А ўжэ дзевачка маладзьнкая
ад мамкі на выходзя.
(БМ: 317)

O jau saulelė, o jau šviesioji,
Jau besileidžianti,
O jau mergelė, toji jaunoji,
Nuo mamytės išeinanti.

Analogiškas jaunikio ir mėnulio paralelizmas:

Изъ-за моря синяго,
Изъ-за лъса цемнаго,
Изъ-за поля чистаго
Выхадзиу ясменъ мъсяцъ,
По заутрань ранешенька
Выходило красно солнышко.

Ясменъ мъсяцъ – то Иванушка,
Красно сонце – то Аленушка.
(Доўнар-Запольскі 1909: 350)

Iš už mėlynos jūros,
Iš už tamsaus miško,
Iš už tyro lauko
Patekėjo šviesus mėnuo,
O ryt ankstų rytelį
Patekėjo graži saulelė.
Šviesus mėnuo – tai Ivanuška (Jonelis),
Graži saulė – tai Alionuška (Elenutė).

Kaip ir kitose slavų tadicijose, namus paliekančios ir dėl to verkiančios merginos būklė perteikiama tekančios saulės įvaizdžiu:

Oj, ràno, ràno
Słónieńko zyszłó,
Oj, ràno, rano
Abwièjało rósu.
Zapłàcz, Maryśko.
(Federowski 1958: 343)

Oi anksti anksti
Saulelė tekėjo,
Oi anksti anksti
Raselę pabėrė.
Verk, Maryška (Maryte).

Užtat ir jos įžengimas į savo naują gyvenimą jaunikio namuose nusakomas tekančios saulės kontekste:

Божа раданька перелятъла…
Веселая рыдалька Лукашкина,
А у кути мъсяцъ — Лукашечки,
А на палу рыдельки теплое совнушко,
Теплое совнушко — Прасковіечка.
(Доўнар-Запольскі 1909: 350)

Dievo numylėtinė parskrido…
Linksmi Lukošiaus nameliai,
O kertėje Lukošiuko mėnuo,
O ant grindų namelių šilta saulelė,
Šilta saulelė Praskevijos.

IŠVADOS

Pateiktuose pavyzdžiuose nuotakos ir saulės paralelizmas apima du aspektus – nuotakos grožį ir jos perėjimą iš tėvų namų į jaunikio. Nuotakos grožis, kuris savo ruožtu mena „darną“, „priderėjimą“, jos padėties „deramą atitikimą“, kyla iš tiesioginio ar netiesioginio kontakto su saule – būties esme, kurią ši simbolizuoja.

Saulės savybių „perėjimą“ nuotakai lėmė:

a) merginos motinos panašumas, ryšys su saule arba žiūrėjimas į saulę gimdymo metu (*Кад ме је мајка рађала, / У јарко слунце гледала* „Kada mane mama gimdė, / Į skaisčią saulę žiūrėjo“; *Ciż ciebiè, dzièwaczka, soniejko uradziła* „Ar tave, mergele, saulutė pagimdė“);

b) tiesioginis merginos veido arba jos įsčių prilyginimas saulei (*Сланце ти је – бело лице* „Saulė tavo – baltas veidas“; *девојка [...] доноси нам сунце у недара* „mergelė [...] atneša mums saulę įsčiose“);

c) ritualinių ojektų, turinčių saulės požymių (spindesį), priklausymas merginai (*А на руке златни прстенови, / Пак се сјаје како Сунце жарко* „Ant rankos – aukso žiedeliai, / Kurie spindi kaip saulė karšta“; *Oj, wianeczku ruciany, / świecisz mi się na głowie* „Oi, vainikėli rūtelių, / Švyti man ant galvelės“; *У яе на галоўцы, Кветачкая залатая, Ды як сонейка іграе* „Jai ant galvelės / Gėlelė auksinė, / O kaip saulelė spindi“).

Nuotakos padėtis vestuvių apeigose yra klasikinis Arnoldo van Genepo pereigos ritualų (*rites de passage*) pavyzdys. Etnografinė medžiaga pateikia bent dvi priešingas šios situacijos perspektyvas: merginos tėvų šeimos perspektyvą ir jaunikio tėvų šeimos perspektyvą – abiejų nuotaikos gerokai skiriasi. Negana to, nuo abiejų skiriasi tarpinėje būklėje „pakibusios“ pačios nuotakos perspektyva. Jos perėjimas iš vienos būklės į kitą pabrėžiamas atitinkamomis mitinėmis paralelėmis, iš kurių peržvelgėme paralelizmą su saule.

Pirma, nuotaka apleidžia tėvų namus saulei leidžiantis ir įžengia į jaunikio namus saulei tekant, vadinasi, ji keliauja iš vienų namų į kitus kaip saulė naktį mirusiųjų pasauliu iš vakarų atgal į rytus. Saulė dalyvauja ir nuotakai kepant pirmąją duoną naujoje krosnyje ir tuo užbaigiant šį savo ritualinį perėjimą.

Antra, tarpinę nuotakos padėtį mena saulės maudynių mitas, iškylantis taip pat ir laidotuvių dainų kontekste, kuriose saulės nusileidimas į marias atitinka velionio išėjimą į mirusiųjų pasaulį. Galima manyti, kad ir šiuo atveju „mėlyna jūra“, kurioje maudosi saulė, yra anapusinio pasaulio užuomina.

Trečia, nuotaka įkūnija ryšį, santaiką (**ladъ*) tarp abiejų šeimų, kuri rituale įteisinama kaip danguje įvykusi mitinė Saulės ir Mėnulio santuoka (Доўнар-Запольскі 1909: 346-352). Taigi vienas ir tas pats įvykis nutinka ir „ten“ (aukštame danguje, mėlynoje jūroje, tyrame lauke), ir „čia“, žmonių namuose.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

ORIGINALI ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Bartminskis, Ježis = Jerzy Bartmiński
Benvenistas, Emilis = Émile Benveniste
Borysas, Vieslavas = Wiesław Boryś
Genepas, Arnoldas, van = Arnold van Gennep
Heidegeris, Martynas = Martin Heidegger
Kasireris, Ernstas = Ernst Cassirer
Kovalskis, Andžejus Piotras = Andrzej Piotr Kowalski
Levi-Briulis, Liusjenas = Lucien Lévy-Bruhl
Slavskis, Francišekas = Franciszek Sławski
Tomas, Viljamas = William Thomas
Toporovas, Vladimiras = Владимир Николаевич Топоров
Vagneris, Rojus = Roy Wagner
Znaneckis, Florianas Vitoldas = Florian Witold Znaniecki

LITERATŪRA

Bartmiński 1988 = Jerzy Bartmiński. „Niebo się wstydzi“: Wokół ludowego pojmowania ładu świata. *Kultura, literatura, folklor*. Red. M. Graszewska, J. Kolbuszewski. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1988.

Bartmiński 1996 = Jerzy Bartmiński (red.). *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, tom I: *Kosmos*, cz. I. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1996.

Bartmiński 2011 = Jerzy Bartmiński (red). *Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały*, t. 4: *Lubelskie*, cz. I: *Pieśni i obrzędy doroczne*. Lublin: Wydawnictwo Muzyczne „Polihymnia“, 2011.

Beekes 2009 = Robert Beekes. *Etymological Dictionary of Greek*. Leiden-Boston: Brill, 2009.

Benveniste 2016 = Émile Benveniste. *Dictionary of Indo-European Concepts and Society*. Chicago: Hau Books, 2016.

Bielawski 2012 = Ludwik Bielawski (red.). *Polska pieśń i muzyka ludowa: Źródła i materiały*, Tom V: *Podlasie*, cz. I: *Teksty pieśni obrzędowych*. Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2012.

Boryś 2006 = Wiesław Boryś. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2006.

Derksen 2008 = Rick Derksen. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden-Boston: Brill, 2008.

Federowski 1958 = Michał Federowski. *Lud białoruski: Materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877–1905*, t. V: *Pieśni*. Warszawa: PWN, 1958.

IEW = Julius Pokorny. *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*. Bern: Francke, 1959.

Jarmakowski, Walenkiewicz 2021 = Mikołaj Jarmakowski, Andrzej Walenkiewicz. Comparative analysis of spinning, weaving and braiding semantics among Slavs and Balts in the Indo-European context: An approach to Baltoslavic mythological research. *Dievturu Vēstnesis*, Nr. 41, prieiga internetu: <https://tautosmenta.lt/wp-content/uploads/2013/12/Razauskas_Dainius/Razausks_Dievturu_Vestnesis_41_2022.pdf>, p. 2182–2196.

Katičić 2010 = Radoslav Katičić. *Zeleni lug: tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb: Matica Hrvatska, 2010.

Kolberg 1964 = Oskar Kolberg. *Dzieła wszystkie*, tom 20: *Radomskie*, cz. I. Wrocław–Poznań: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 1964.

Kowalski 1998 = Andrzej Piotr Kowalski. Wstęga i sznur: Ornament na ceramice neolitycznej w perspektywie tradycji indoeuropejskiej. *Przegląd archeologiczny*, t. 46.

Kowalski 1999 = Andrzej Piotr Kowalski. *Symbol w kulturze archaicznej*. Poznań: Wydawnictwo UAM, 1999.

Kowalski 2001 = Andrzej Piotr Kowalski. *Myślenie przedfilozoficzne: Studia z filozofii kultury i historii idei*. Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora, 2001.

Kowalski 2001a = Andrzej Piotr Kowalski. O wyobrażeniu metamorfozy i o doświadczeniu magicznym w kulturze wczesnostradycyjnej. *Czy metamorfoza magiczna rekompensuje brak symbolu?* Red. J. Kmita. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii UAM, 2001.

Laurinkenė 2019 = Nijolė Laurinkienė. Saulės bei metalų kultas ir mitologizuotoji kalvystė: Metalų laikotarpio idėjų atšvaitai baltų religijoje ir mitologijoje. *Būdas*, 2019, Nr. 5.

Lévy-Bruhl 1992 = Lucien Lévy-Bruhl. *Czynności umysłowe w społeczeństwach pierwotnych*. Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992.

Masłowska 2014 = Ewa Masłowska. Pierwiastek zenski w antropokosmicznym zespole płodnosci: woda – ziemia – ksiezyc – kobieta (w polskiej kulturze ludowej). *Kultura i Społeczeństwo*, 2014, Nr. 2.

Mierzwiński 2012 = Andrzej Mierzwiński. *Tajemnice pól popielnicowych: Pogranicze doczesności i zaświatów w perspektywie pradziejowej antropologii śmierci*. Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, 2012.

MSKMI = *Mały słownik klasycznej myśli indyjskiej*. Red. T. Hermann. Warszawa: Samper, 1992.

Podsiad 2001 = Antoni Podsiad. *Słownik terminów i pojęć filozoficznych*. Warszawa: PAX, 2001.

Przyboś 1953 = Julian Przyboś. *Jabłoneczka: Antologia polskiej pieśni ludowej*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1953.

Razauskas-Daukintas 2020a = Dainius Razauskas-Daukintas. *Blindė: Medis-moteris mitologijoje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2020.

Razauskas-Daukintas 2020b = Dainius Razauskas-Daukintas. *Sielos namai: Namų samprata ir vertinimas dvasinėje tradicijoje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2020.

SP III = *Słownik prasłowiański*, t. III. Ed. F. Sławski. Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1979.

SP VIII = *Słownik prasłowiański*, t. VIII. Ed. F. Sławski. Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 2001.

Thomas, Znaniecki 1976 = William Thomas, Florian Znaniecki. *Chłop polski w Europie i Ameryce*, t. I: *Organizacja grupy pierwotnej*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1976.

Tomiccy 1975 = Joanna i Ryszard Tomiccy. *Drzewo życia. Ludowa wizja świata i człowieka*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1975.

Wagner 1981 = Roy Wagner. *The Invention of Culture*. Chicago and London: Chicago University Press, 1981.

Wrocławski 1983 = Krzysztof Wrocławski. Studia porównawcze nad ludową prozą słowiańską wobec badań nad etnogenezą Słowian. *Z polskich studiów slawistycznych*, t. 6: *Literaturoznawstwo – Folklorystyka – Problematyka historyczna: Prace na IX Międzynarodowy Kongres Slawistów w Kijowie*. Red. M. Basaj. Warszawa: PWN, 1983.

Делић 2017 = Лидија Д. Делић. »Док је сунца и док је мјесеца« – сунце и месец као средства концептуализације у усменој епици. *Il SoleLuna presso gli slavi meridionali*. Red. Њ. Бањамин *et. al*. Alessandria: Edizioni dell'Orso, 2017.

Димитријевић 1987 = Сергије Димитријевић. *Народне песме лесковачког краја*, свеска 1. Лесковац: Народни музеј, 1987.

Доўнар-Запольскі 1909 = Мітрафвн Віктаравіч Доўнар-Запольскі. *Исследования и статьи: Этнография и социология, обычное право, статистика, белорусская письменность*, t. 1. Кіеў: А.П. Сапунов, 1909.

Зеленин 1999 = Дмитрий Константинович Зеленин. Тотемический культ деревьев у русских и у белорусов. // Он же. *Избранные труды: Статьи по духовной культуре 1917–1934*. Москва: Индрик, 1999.

Капров 1898 = В. Капров. Технические приемы творчества в великорусской народнойлирической поэзии в связи с поэтическими мотивами. *Этнографическое обозрение*, 1898, Nr. 3.

Пешикан-Љуштановић 2017 = Љиљана Ж. Пешикан-Љуштановић. Сунце, месец и звезде у свадбеним песмама Вукове збирке. Заступљеност и значење. *Il SoleLuna presso gli slavi meridionali*. Red. Њ. Бањамин *et.al*. Alessandria: Edizioni dell'Orso, 2017.

Питулић 2017 = Валентина Питулић. Сунце и месец у народним умотворинама са Косова и Метохије. *Il SoleLuna presso gli slavi meridionali*. Red. Њ. Бањамин *et.al*. Alessandria: Edizioni dell'Orso, 2017.

Рајковић 1869 = Ђорђе Рајковић. *Српске народне песме (женске)*. Нови Сад: Матица Српска, 1869.

БМ = *Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік*. Мінск: Беларусь, 2004.

СД II, V = *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*, II, V. Под редакцией Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 1999, 2012.

СНП = *Српске народне пјесме из околине Пакраца и Пожеге у записима Симе Д. Милеуснића*. Ed. Ч. Виншњић. Загреб: СКД ПРОСВЈЕТА, 1998.

Толстой 2003 = Никита Ильич Толстой. *Очерки славянского язычества*. Москва: Индрик, 2003.

Топоров 1989 = Владимир Николаевич Топоров. Из славянской языческой терминологии: индоевропейские истоки и тенденции развития. // *Этимология 1986–1987*. Москва: Наука, 1989.

Топоров 1995 = Владимир Николаевич Топоров. *Святость и святые в русской духовной культуре*, I: *Первый век христианства на Руси*. Москва: Гнозис–Языки русской культуры, 1995.

ЭССЯ I–XXXIV = *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*, I–XXXIV. Под редакцией О. Н. Трубачева. Москва: Наука, 1974–2008.

SLAVIC MYTHICAL WORLDVIEW: BRIDE AS THE SUN

Mikołaj JARMAKOWSKI

The article is a comparative study of a fragment of the Slavic ritual tradition related to the figure of the bride in the context of the mythological basis of her references to the Sun symbolism. The article redefines the term "mythology" in relation to certain proposals put forward based on cultural anthropology and philosophy of culture, and in this way — by combining philological (semantic and etymological) and material (ethnographic) analysis, it wants to reach the basis of the specific connection between the girl and the Sun in folklore. The "base" is understood to mean the ontological character of it, which secondarily, at the level of the text, becomes the semantics examined discursively.

Gdansko universitetas

AR LIETUVA TAPS PASAKOTOJŲ KRAŠTU?

Lietuvoje jau dešimtmetį rengiamas Lietuvos pasakotojų konkursas „Žodzis žodzį gena“[1]. Jį sumanė ir tęsia Druskininkų kultūros centro etnografė Lina Balčiūnienė. Pasakotojų konkurso vertinimo komisijos narę, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Sakytinės tautosakos skyriaus vyresniąją mokslo darbuotoją dr. Jūratę ŠLEKONYTĘ kalbina Juozas Šorys.

■ *Jūrate, akivaizdu, kad lyginant su dainuojamuoju folkloru, pasakojamajai tautosakai, rodos, tenka kiek mažiau dėmesio. Tad kaip vertinate šią gražią iniciatyvą?*

Dalyvavau dviejų konkursų „Žodzis žodzį gena“ vertinimo komisijos darbe. Puiku, kad L. Balčiūnienė pradėjo tokį svarbų darbą ir nepraranda entuziazmo jį tęsti. Lietuva – dainininkų kraštas: jei rengiami tradicinės kultūros festivaliai, beveik visada tai dainų festivaliai, jei šventės, žinoma, akcentuojama, kad tai dainų šventės... Pasakotojų menas šiuose renginiuose retai atsiskleidžia, ir folkloro ansamblių repertuare pasakojimų reta. Gal dainuoti tiesiog lengviau, gali įsijungti į būrį ir pajusti vienybę, t. y. ir „pasislėpti“, ir pajusti katarsį. Na, o pasakotojas yra individualistas, jis vienas stoja prieš auditoriją, turi gerai ją jausti ir gyvai reaguoti į pasakojimo sukeliamas emocijas. Manau, kad tokių drąsių žmonių nėra daug, todėl džiaugiuosi jau tradiciniu tampančiu pasakotojų konkursu, – gal po truputį Lietuva virs ir pasakotojų kraštu...

Iš tiesų visi mėgstame ką nors papasakoti, bet dažniausiai – draugams ar šeimos rate. Kita vertus, dabar gal dažniau įvairias istorijas paskelbiame internete, ir taip tarsi pasislepiame už ekrano, nors savo turiniu ir forma tokie pasakojimai dažnai būna artimi sakytiniams, trūksta tik gyvo klausytojo. Populiariojoje kultūroje turime vadinamuosius *stendaperius* (juos dar tiktų vadinti komikais, juokintojais), kurie dažniausiai pasirodo natūralaus pasakojimo situaciją primenančioje kamerinėje aplinkoje. Pasakotojams galėtų būti priskiriami net vadinamieji *kaučeriai*, kurie su tam tikromis idėjomis supažindina dideles žmonių auditorijas ir, pasitelkę žodžio įtaigą, skatina juos svarbioms gyvenimo permainoms.

Tačiau mūsų pasakotojams dar reikia gerokai patobulėti. Pastebėjau, kad minėtojo pasakotojų konkurso dalyviai, atsistoję prieš didesnę klausytojų auditoriją, atsiduria tarsi prieš nematomą sieną, junta sunkiai tramdomą jaudulį. Tik keletas tą susivaržymo ribą jau būna peržengę. Dažniausiai tai žmonės, įgiję drąsos ir viešo kalbėjimo patirties savo profesinėje veikloje.

Ar tarp konkurso dalyvių būna tokių, kurie primintų autentiškus pateikėjus? Koks jų repertuaras, apie ką jie pasakoja?

Iš tiesų daug kas priklauso nuo pasirinkto repertuaro. Jei perpasakojamas tekstas iš kokio tautosakos rinkinio, tai jau nebus gyvos tradicijos perdavimas. Tokiais atvejais galima vertinti pasakotojo intonacijas, gebėjimą improvizuoti, paveikti ir valdyti auditoriją. Pavyzdžiui, pastarąjį konkursą laimėjo *glauniausias pasakorius* – žemaitis Jonas Geryba iš Kūtalių k. (netoli Kaltinėnų, Šilalės r.). Jis dalyvauja folkloro ansamblyje ir yra vestuvių muzikantas, tad pasakoja labai natūraliai – juk grodamas vestuvėse be pašmaikštavimų neapsieisi. Nors jis pasakojo internete rastą istoriją, bet ją susiejo su vietinėmis žemaitiškomis realijomis ir pasakojimas buvo labai gyvas ir šmaikštus. Kita vertus, manau, jis prisimintų ir įvairiausių *baikų* iš savo patirties, t. y. galėtų remtis savo kūrybine vaizduote. Mane visada paperka natūralumas, kalbėjimas savo balsu, tarsi pasakotum draugams ar nedidelei auditorijai. Labai nemėgstu, kai pasakojama su patosu, bandant susikurti sceninį įvaizdį. Tada dažniausiai perlenkiama lazda.

Ar skiriasi iš interneto, leidinių išmoktų istorijų ir savojo gyvenimo pasakojimai?

Pastarųjų metų ekspedicijose įrašius pateikėjo pasakojimus, neretai tekdavo išgirsti, kad jie – iš skaitytų tautosakos rinkinių. Bet jei žmogus tą kūrinį atpasakoja savaip, susieja su savo patirtimi, jis tęsia pasakojamąją tradiciją. Visi geri pasakotojai paprastai turi savo repertuarą, bet stengiasi jį nuolat plėsti. Pavyzdžiui, kai vienos ekspedicijos metu Švenčionių krašte sutikto pasakotojo pasiteiravau, ar jis mokantis tokią ir tokią pasaką, jis ėmė prašyti, kad pati jam ją pasekčiau. Jam buvo

1 Jis pradėtas rengti 2011 m. kaip Dzūkijos etnografinės srities folkloro šventės dalis, o nuo 2013 m. tapo respublikiniu renginiu, nuo 2017-ųjų rengiamu kas dveji metai. Šį konkursą organizuoja Druskininkų savivaldybės kultūros centras, talkina Lietuvos nacionalinis kultūros centras (LNKC).

2023 m. konkurso „Žodzis žodzį gena“ nugalėtojas Jonas Geryba ir vertinimo komisijos narės: centre – Jūratė Šlekonytė, greta – LNKC etninės kultūros žinovės Vida Šatkauskienė ir Jūratė Šemetaitė. Nuotrauka iš konkurso rengėjų archyvo

smalsu. Išgirdęs prisipažino, kad tokios nežinojęs, ir mainais už tai pasekė savo pasaką. Pasitaikius progai, jis kam nors paseks ir manąją. Vis dėlto konkurse man vertingiausi atrodo iš šeimos, giminės, tiesiog kito žmogaus, galbūt jau mirusio, perimti pasakojimai. Tai, kas padarė įspūdį ir buvo išsaugota atmintyje. Manau, kad tokius pasakojimus vertėtų priglausti ir Lietuvių tautosakos archyve, o kai kuriuos konkurso dalyvius pakalbinti nuodugniau: ką dar atsimena, ką patys mano apie tai, ką pasakoja.

Panašūs pasakotojų konkursai vyksta ir kitose šalyse, ko iš jų galėtume pasimokyti?

Ir Europoje, ir plačiau pasaulyje yra populiarus vadinamasis *storytelingas*, t. y. istorijų pasakojimas. Jos pasakojamos įvairiais tikslais. Antai verslininkai pasitelkia įtraukias istorijas, norėdami parduoti savo produktą, minėtieji *kaučeriai* – siekdami motyvuoti žmones. *Storytelingo* elementų pastebėsime įvairiose gyvenimo srityse. Tai meninės raiškos būdas, gyvuojantis ne vieną šimtmetį. Anksčiau namiškiai vakarais sekdavo pasakas, o dabar, šiai pasakojimo tradicijai nunykus, imti organizuoti pasakojimų festivaliai, kuriuose gali dalyvauti įvairių šalių atstovai. Kartais tarptautiniuose pasakojimų festivaliuose dalyvauja ir lietuviai. Įdomu, kad tokiuose renginiuose kartais leidžiama pasakoti savo kalba. Pasakotojas tada jaučiasi laisviau, natūraliau. Kalbos nesuprantantis klausytojas gali sekti pasakotojo intonaciją, gestus, mimiką. Jam smalsu išgirsti retesnę kalbą, jos skambėjimą. O pasakojimo turinys pristatomas trumpa anotacija kuria nors tarptautine kalba.

Anksčiau folkloristai nuvykdavo į Baltarusijoje rengtus tarptautinius pasakų tyrėjų simpoziumus, kurių pirmojoje dalyje būdavo skaitomi pranešimai ir diskutuojama apie šio žanro aktualijas, o antroji dalis buvo iš visos Baltarusijos, dažniausiai iš kaimų atvažiavusių pasakotojų festivalis. Baltarusiai tyrėjai sakydavo, kad jiems net nereikia važiuoti į ekspedicijas: pateikėjai patys suvažiuoja, belieka juos nufilmuoti. Sulaukę tokio dėmesio, pasakotojai pajunta savo vertę, jie jaučiasi reikalingi, tai skatina puoselėti šią tradiciją.

Vilniaus universiteto folkloro ansamblis „Ratilio“ (vadovė Milda Ričkutė) yra parengęs mitologinių sakmių programą „Kaukų išdaigos“, kurioje kiekvienas ansamblietis pasakojo istorijas apie kaukus, pramaišiui su padainavimais ir muzikavimu. Kaip ją įvertintum?

Parengtas įtaigus spektaklis! Nors siužetai buvo perimti iš Norberto Vėliaus sudaryto rinkinio „Laumių dovanos“ ar kitų šaltinių, ansambliečiai gana drąsiai improvizavo, susidarė įspūdis, kad jie susipažinę su lietuvių mitologija, kad jiems tai artima. Kai kuriais pasakojimais net susižavėjau, nes jie buvo subtiliai susieti su asmeninėmis patirtimis. Koks pagrindinis sakmės bruožas? Jose pasakojama pirmuoju asmeniu, t. y. pasakotojas kalba apie savo nuotykius. Tarkim, žmogus, eidamas pro upelį, girdėjo kažkokius keistus garsus, matyt, ten laumė žlugtą skalbė... Jis tikrai girdėjo ir gali parodyti vietą, kur tai nutiko. *Ratiliukai* tuo ir papirko, kad pasakojo, kaip

patys susidūrė su mitinėmis patirtimis: matė kaukų pėdeles, siuvo kaukučiams drabužėlius, nes norėjo juos apdovanoti... Tai buvo gražus žaidimas, primenantis šiuolaikinių miesto sakmių pasakojimą, kai žmonės dalijasi savo antgamtinėmis patirtimis, pasakoja apie vaiduoklius, neatpažintus skraidančius objektus (NSO) ar kontaktus su ateiviais iš kosmoso. Šiuolaikinės, arba miesto, sakmės, kuriose perteikiamos asmeninės ezoterinės patirtys, domina ir folkloristus. Jos taip pat perteikia tikėjimus, savitai aiškina tikrovę, tik senąsias mitines būtybes keičia šiuolaikiniai vaizdiniai. Lyg sakmės skamba ir kai kurie pasakojimai apie kovidą, pavyzdžiui, su pandemija susijusios sąmokslo teorijos, pagal kurias mūsų gyvenimus valdo kažkokia slapta tarptautinė organizacija, ir mes negalime tam pasipriešinti. Tai panašu į susidūrimą su mitiniu pasauliu, kuris atsiskleidžia senosiose sakmėse.

Kaip folkloro tyrinėtojai vertina tą naująjį mitinių vaizdinių lauką?

Mokslininkams nėra vertingos ir nevertingos tyrinėjimų medžiagos. Tradicinio folkloro puoselėtojams tos naujosios formos atrodo svetimos, bet, tyrinėtojo požiūriu, jei tokie reiškiniai yra, juos reikia tirti. Verta dėmesio ir tai, kas pasakojama ir rašoma internetinėje erdvėje, kas plinta, kas perimama, ko žmonės bijo, kuo gėrisi, kas jiems yra įdomu arba ne. Pažindami tradicinį folklorą galime įvertinti, kas perimama iš senų laikų – nors gyvename XXI amžiuje, senoji tradicija mus vis dar veikia. Antai feisbuko komentaruose apstu įvairių patarlių, priežodžių, vertinimų, paremtų tradicine pasaulėjauta, kartais aptinku įvairių palyginimų su pasakomis ar perpasakotų jų nuotrupų. Vadinasi, žodinė tradicija tęsiasi. Pavyzdžiui, vienoje paskyroje žmonės buvo paskatinti prisiminti šeimoje vartojamus priežodžius, posakius, ir pasipylė kaip iš gausybės rago, užvirė tikras žodžių mūšis. Mes su kolegėmis buvome apstulbintos ir sužavėtos, kiek dar daug žmonės prisimena. Ne vienas rašė tai girdėjęs iš savo babūnės ar kad tėvai, giminaičiai taip sakydavo. Taigi perėmė iš artimos aplinkos ir neužmiršo.

Konkurse varžosi trijų žanrinių grupių (pasakų, sakmių ir pasakojimų) pasakotojai. Gal galėtų atsirasti ir šiuolaikinių istorijų pasakotojų grupė?

Geras klausimas, gal verta bandyti... Įdomu, ar susirinktų tokių pasakotojų būrys? Reikia pamąstyti, kaip juos atsirinkti, kaip apibrėžti kriterijus, kad dalyviai suprastų, ko iš jų tikimasi. Manau, kad kai kurie konkurso dalyviai, kurie rėmėsi asmenine patirtimi, gali būti traktuojami kaip šiuolaikinių istorijų pasakotojai.

Kuo išsiskyrė minėtojo konkurso nugalėtojai?

J. Geryba pasakojo taip, lyg būtų, tarkim, vestuvėse ir pažįstamiems žmonėms pasakotų įdomią istoriją, tarp jo ir auditorijos nesijautė jokios ribos. Nebuvo ir jaudulio. Kaip minėjau, jis internete atrastą istoriją susiejo su žemaitiškomis realijomis ir perteikė tai savita maniera. Manau, kad su *glauniausiu pasakoriumi* konkuravo ir folkloro ansamblio „Nova“ dalyvis Leonas Galginaitis iš Šakių r. Pati esu pusiau suvalkietė, tad gal būsiu šiek tiek šališka, bet įspūdį darė puiki suvalkietiška jo kalba, net ir pavartoti germanizmai skambėjo žavingai. Ypač įstrigo vaizdingieji, matyt, jo aplinkoje vartojami posakiai, kai kuriuos net pasižymėjau: *vilkas per paslą sotus nebūna*; *vėl parėjai subinę pripylęs*; *ką tu išgąsdinsi, kai zuikis varles*. Svarbiausia, jautėsi, kad L. Galginaitis pasakojimu tiesiog mėgavosi – būtent tai paperka klausytojus.

Buvo išrinkta ir geriausia pasakos, sakmės sekėja?

Geriausia pasakų sekėja pripažinta Šilalės kultūros centro folkloro ansamblio „Veringa“ dalyvė Liuda Vismantaitė, bet konkurentų nebuvo daug. Net ir ekspedicijose retai pasisekdavo įrašyti tikrai gerą pasakų sekėją, nors kartkartėmis rasdavome „deimančiukų“, ir dažniausiai tai būdavo vyrai. Geriausia sakmių pasakotoja pripažinta Biržų kultūros centro folkloro ansamblio „Aguonėlas“ narė Lina Matuliauskienė dalinosi savo istorija, kaip ganykloje ieškodama pradingusios *korvos* (karvės) patyrė išgąstį, o pasakojimo pabaigoje paaiškėjo, kad išsigąsta be reikalo. Įdomu, kad pasakojimas skambėjo Papilio apylinkių tarme, buvo pasakojama pirmuoju asmeniu. Pasakotojams dažnai kiša koją tekstų pasirinkimas: pagyvenę žmonės, nors ir geba gerai pasakoti, pasirenka per ilgus tekstus, ilgainiui pavargsta, pasakojimas trūkinėja, nes pasakotojui reikia atgauti kvapą, todėl būna sunku išlaikyti klausytojų dėmesį. O kartais į tekstą įterpiama per daug įvairiausių žodelių, kad būtų gražiau, bet tai skamba nenatūraliai.

Kai kurie dalyviai, kaip žemaičiai sako, „skanina ir perskanina“?

Iš tiesų, netrūko nenatūralių intonacijų, perteklinių gestų, kartais jautėsi, kad dalyviams tiesiog trūksta viešų pasirodymų patirties ar kritiškesnio žvilgsnio, patarimo iš šalies. Vis dėlto pastebimos ir kitos tendencijos: pasakotojų išlaisvėjimas, natūralesnis kalbėjimas. Pasakojimo menas – tai ne tik išmokto teksto atpasakojimas prieš auditoriją, bet ir dalijimasis emocijomis.

Kita vertus, labai jaučiasi, kad pasakojimo tradicija jau nėra perduodama iš kartos į kartą, kad

ji gerokai aptrupėjusi. Nedaug teturime pasakotojų, iš kurių galėtume perimti šį meną, neturime ir tokio pobūdžio mokyklų ar nuoseklesnių mokymų. Tarkim, Vokietijoje pasakotojai, pasakų sekėjai kremta pasakojimo mokslus ne vienus metus, o geru pasakotoju tampama maždaug per šešerius metus. O štai mūsiškiai pasakotojai ruošiasi tik tam vienam konkursui, o paskui lyg ir neturi galimybių vystyti pasakojimo įgūdžių.

Viena iš jaunesnės kartos pasakotojų – Milda Varnauskaitė, baigusi pasakotojų mokyklą Nyderlanduose, šiuo metu dirba Lietuvos nacionaliniame muziejuje ir ten rengia įvairias pasakojimų programas. Ji dažnai dalyvauja tarptautiniuose *storytelingo* festivaliuose. Kartkartėmis ją pakonsultuoju, padedu pasirinkti tautosakos tekstus. Antai manęs paprašė parinkti tradicinių stebuklinių pasakų, o vėliau pakvietė paklausyti, kaip ji jas seka. Pasakas ji savaip interpretuoja, susieja su šiuolaikinėmis realijomis, pakeičia pabaigas, įterpia filosofinių minčių.

Džiugu, kad konkurse išgirdome ir keletą puikiai tarmę išsaugojusių jaunesnių pasakotojų. Išsiskyrė Gabrielė Aputytė iš Lomių (Tauragės r.) ir Tomas Antropikas iš Vilniaus r., abu iš ansamblio „Ratilio“, kurio programos nuo seno garsėja tarmiškų pasakojimų intarpais.

Žinoma, natūraliausia pasakoti sava tarme. Folkloro ansambliuose tokių pasakotojų reta. Tam reikia ypatingų savybių: pasitikėjimo savimi ir gebėjimo valdyti auditoriją. Bet tikėkimės, kad išdrįstančių pasakoti atsiras vis daugiau.

Dažnai manoma, kad pasakotojas būtinai turi juokinti...

Po konkurso apie tai diskutavome su kitais komisijos nariais. Juokingos istorijos padeda išlaikyti auditorijos dėmesį. Tautosakos ekspedicijose pastebėjome, kad ilgiausiai buvo atsimenamos būtent neilgos, į anekdotus panašios buitinės pasakos. Kita vertus, konkurse keistoka buvo girdėti moteris, pasakojančias XIX–XX amžiaus pirmoje pusėje plitusius siužetus, kuriuose pajuokiamas būtent moters kvailumas, neretai tokiose istorijose aptinkama ir smurto prieš moteris elementų...

Puikiai pažįstate tautosakos archyvuose saugomą pasakojamąją tautosaką ir jos tyrinėjimo istoriją. Kas patenka į archyvą XXI amžiuje? Ar apsispręsta, ką verta kaupti, t. y. kas turi išliekamąją vertę?

Tradicinė pasakojamoji tautosaka – pasakos, sakmės, padavimai, tradiciniai pasakojimai – jau beveik nebeužrašomi, tad Lietuvių tautosakos archyvą papildo retai, nebent jų trupiniai ar vos keli kūrinukai. Ekspedicijose tikėtis tokių kūrinių – lyg ieškoti adatos šieno kupetoje. Bet dabar turime technines galimybes įrašyti valandų valandas įvairiausių gyvenimo pasakojimų (anksčiau garso įrašų juostas ar kasetes labai taupydavome). Manome, kad žmogaus papasakota gyvenimo istorija gali būti įdomi ir vertinga. Beje, folkloristai renka duomenis ir apie liaudies mediciną, vaikų auklėjimą, žmonių santykius, bendravimą. Tokie pasakojimai taip pat labai įdomūs.

Vadinamieji gyvenimo pasakojimai... Ką nori, tą ir pasakok, svarbu, kad būtum iškalbus...

Ne visai taip. Atėję pas pateikėją, prašome jo papasakoti apie savo vaikystę, jaunystę, mokslus, šeimos sukūrimą ir kitus svarbius gyvenimo įvykius. Pasakodamas žmogus prisimena daug mums įdomių buities detalių, to meto realijų. Išgirstame ir kitos mus dominančios informacijos: kokias šventes ir kaip švęsdavo, ką valgė, kaip rengėsi, kokie buvo rūpesčiai, gyvenimo sunkumai. Tokiuose prisiminimuose pasitaiko nemažai tradicinių intarpų. Ekspedicijos dalyvis savo klausimais gali tik subtiliai pakreipti tokių atsiminimų tėkmę. Taip užrašome ypač įdomių pasakojimų apie sovietmetį. Žmonės prisimena, kaip tvėrėsi kolūkiai, su nuoskauda kalba apie patirtą neteisybę: kaip buvo atimami gyvuliai, padargai, kaip sunkiai jie vertėsi. Taip pat nemažai prisiminimų apie pokario rezistenciją, – tai svarbūs paliudijimai. Gali kilti klausimas, kam viską įrašinėti? Tokiu būdu, rinkdamas medžiagą dominančia tema, tarkim, apie pateikėjo vaikystę, gali užrašyti ir kitiems tyrimams svarbios informacijos. Dabar atiduodant įrašus Tautosakos archyvui, jie jau neverčiami rašytiniu tekstu, parengiamas tik jo aprašas, kad besidomintys viena ar kita tema žinotų, ką jame ras. Išsamūs žmonių gyvenimo pasakojimai tikrai turi išliekamąją vertę ateities kartoms, ir visuma dabar atrodo vertingesnė nei atskiros prisiminimų atkarpos.

Tokie išplėtoti gyvenimo pasakojimai jau tyrinėjami ir disertacijose...

Išties tiek užsienio, tiek mūsų folkloristai jais domisi, kaip ir folkloro atlikimo kontekstais. Jau parašyta ne viena tokio pobūdžio disertacija. Kartais sociologai, istorikai ima šnairuoti: kur šioje medžiagoje folkloras? Juk tai gryna sociologija...

Folkloro tyrinėtojų misija – gilintis į lietuvių pasaulėjautą, savitą dvasinę tikrovę... Ar šių tyrimų jau atsisakoma?

Ir gyvenimo pasakojimuose galima užčiuopti senosios pasaulėjautos liudijimų, regioninių ypatybių... Kita vertus, tebėra ir tradicinių folkloro žanrų tyrinėtojų. Tarkim, mano dėmesio centre – pasakos. Kadangi jų užrašyti jau nepavyksta, tai renku

žmonių atsiminimus apie tai, kaip anksčiau pasakos buvo sekamos, kokioje terpėje jos gyvavo. 2023-ųjų vasarą buvome apsistoję ir lankėme pateikėjus Krikliniuose (Pasvalio r.), įspūdingame kaime, kurio daugelyje sodybų veši didžiuliai ąžuolai ar kiti seni medžiai. Aš klausinėjau žmonių, kas ir kada jiems sekė pasakas. Dauguma atsiminė jas dar girdėję, bet retas galėjo bent apytikriai prisiminti siužetą.

Tos ekspedicijos metu iš vienos Pumpėnuose gyvenančios moters išgirdau, kad būtent vaikystėje girdėtos pasakos suformavo tam tikrus jos gyvenimo pomėgius. Šios pateikėjos sodyboje tarp gėlynų gyva galybė nykštukų, gyvūnėlių, ir jai tai labai gražu. Visi miestelyje žino apie šį moters pomėgį ir, sulaukę progos, padovanoja naujų personažų. Pasirodo, ji augo vienkiemyje, vaikystėje jautėsi vieniša, o kad mergaitei būtų linksmiau, mama kurdavo ir pasakodavo istorijas apie visokius gyvūnėlius, paukštelius, žvėrelius. Pasak šios moters, jos hobis primena vaikystėje girdėtas pasakas.

Įdomu, kad pasakos puikiai gyvuoja ir šiuolaikinėje kultūroje, tik kitokiais, nei mums įprasta, pavidalais. Dažniausiai pasitelkiami tam tikri jų motyvai ar idėjos. Tarkim, kai kurie žurnalistai mėgsta su pasakomis susijusias antraštes, nevengia pasitelkti pasakų motyvų apibūdindami politines aktualijas. Pavyzdžiui, hiperbolizuoti politikų nuogąstavimai susiejami su pasaka „Dangus griūva“. Dažnai minima „Eglė žalčių karalienė“, „Dvylika brolių, juodvarniais lakstančių“. Pasakas cituoti, pasitelkti jų motyvus labai mėgsta žurnalistas Rimvydas Valatka, kandžiu stiliumi kritikuodamas įvairias negeroves. Pasakų motyvų aptinku ir interneto komentaruose, *memuose*, įvairiuose paveiksliukuose, karikatūrose. Kodėl jie tokie populiarūs? Ogi todėl, kad žmonės juos lengvai atpažįsta, žino nuo vaikystės ir išsyk supranta, kas norima pasakyti.

Ko LLTI Lietuvių tautosakos archyve vis dėlto daugiau – dainų ar pasakojamųjų žanrų kūrinių?

Saugome apie 160 tūkstančių pasakojamosios tautosakos vienetų (jau su gyvenimo pasakojimais). O dainuojamosios tautosakos sukaupta bene keturis kartus daugiau.

Dar 1980-aisiais pradėtas leisti akademinis, daugiatomis „Lietuvių liaudies dainynas“. O tęstinio akademinio leidinio „Lietuvių pasakojamoji tautosaka“ pirmasis tomas pasirodė tik 2016 m. Ar šioje serijoje bus paskelbtas visas pasakojamosios tautosakos „aukso fondas“?

„Lietuvių liaudies dainyno“ leidyba turi gilias tradicijas, šioje srityje darbuojasi didelė tyrėjų grupė. Prie pasakų, sakmių, įvairių pasakojimų daug metų dirbo tik keli žmonės: profesorė Bronislava Kerbelytė (ji išleido keturis pasakojamosios tautosakos katalogo tomus), Adelė Seselskytė, dar dera paminėti Norbertą Vėlių ir Leonardą Sauką su Kostu Aleksynu, kurie gražiai parengė Jono Basanavičiaus „Lietuvių tautosakos bibliotekos“ tomus. Pasakojamosios tautosakos sisteminimo darbas reikalauja daug laiko ir pastangų: reikia peržiūrėti ir identifikuoti visą archyve turimą medžiagą – didelės apimties rankraščių šūsnis. Su ja dirbo tik B. Kerbelytė su keliais pagalbininkais, kurie į korteles surašydavo kūrinių anotacijas. Bet iki šiol ne visa pasakojamoji tautosaka yra susisteminta, šį darbą po truputį tęsiu. Todėl pirmąjį *pasakyno* tomą, skirtą stebuklinėms pasakoms, rengiau daug metų. Talkino puiki tarmių žinovė dialektologė Milda Norkaitienė. Suskaičiavau, kad visos stebuklinės pasakos (skelbsime po kelis lietuviškus kiekvieno tarptautiniame pasakų kataloge aprašyto stebuklinių pasakų tipo variantus) sutilps į šešis tomus. Ir tai taps visiems prieinamu paveldu, tos pasakos jau nedūlės rankraštyne. Bet šiam darbui labai reikia talkininkų, nes savo eilės dar laukia labai gražios buitinės pasakos, taip pat pasakos-legendos, pasakos apie gyvūnus, formulinės ir pasakos be galo... Na, o mitologinių ir etiologinių sakmių tomus jau rengia kolegės Lina Būgienė ir Radvilė Racėnaitė.

Ar domintis pasakų pasauliu dar tenka susidurti su netikėtumais?

Prieš kelis metus ekspedicijoje Marcinkonyse pateikėja papasakojo, kaip vaikystėje tėvas, palieptas pamotės, ją ir sesutę išvežė į mišką ir ten paliko. Kuo šis nutikimas baigėsi? Kažkoks žmogus atvažiavo malkų, rado išsigandusias mergaites ir parvežė namo. Klausydamos su kolege šio pasakojimo susižvalgėme: skamba kaip brolių Grimų pasaka „Jonukas ir Grytutė“ (archyve turime ir lietuviškų jos variantų). Beje, ši pasaka labai įdomi, nes joje atsispindi tam tikros sunkaus praeities gyvenimo realijos. Dar prieš kelis šimtmečius ar anksčiau, per nepritekliaus laikotarpius, žmonėms tekdavo ir pabadauti. Tokiais metais pirmiausia bandydavo atsikratyti ne suaugusiaisiais, o vaikais (kas mums dabar atrodo keista ir nehumaniška), atseit, vaikų dar gims, nieko čia tokio... Taigi, kai pagalvoji, tai supranti, kad pasakos atspindi gyvenimą, ir tokie sutapimai, kaip minėtoje pasakoje, nėra atsitiktiniai.

Pastaraisiais metais paaiškėjo įdomus dalykas – sovietmečiu žmonės labai skaitė lietuvių ir užsienio tautų pasakas. Laikė jas garbingoje knygų lentynų vietoje, ėmė tokius leidinius iš bibliotekų. Daugelis pateikėjų sakė, kad pasakos jau nebuvo sekamos, bet skaitė jas iš knygų. Ir dabar tėvai skaito pasakas mažiems vaikams, tik kartais klausia, ką daryti su baisiomis, žiauriomis jų vietomis. Atsakymas paprastas – jei vaikui baisu, jei jis nenori tokios pasakos klausyti, reiktų aptarti, kas ir kodėl jį gąsdina, arba tiesiog parinkti kitą pasaką. Ir anksčiau jautresniems vaikams tėvai pasakas

švelnindavo, keisdavo jų pabaigas. Kita vertus, kai įsijungiame televizorių ir matome kriminalines kronikas, ar nebaisu? Baisu.

Vienu metu mokyklose gyvai plito ir vadinamosios šiurpės.

Šiurpės sovietmečiu gyvavo kaip vaikų folkloro dalis. Tuo metu kaimuose žmonės dar pasakojo sakmes, kurių mėgo klausytis ir vaikai, bet mieste nebebuvo terpės, kurioje tokie pasakojimai galėtų tarpti. O poreikį patirti kažką antgamtiška, išgyventi ir įveikti baimę, turi ir miesto vaikai, tad tarp jų lengvai plito gąsdinančios šiurpės apie juodąją ranką, ratukais važinėjančius ar skraidančius karstus... Tai tarptautiniai siužetai. Kada jie aktualūs? Septynerių, aštuonerių metų ar vyresnių vaikų nervų sistema dar formuojasi, todėl yra poreikis ją dirginti, t. y. patirti tam tikras baimes. Kaime šią funkciją atliko senosios sakmės apie laumes, velnius, kuriomis suaugusieji gąsdindavo vaikus, kad, pavyzdžiui, jie neitų prie vandens ar prie šulinio (nes laumė įtrauks). O šiuo metu panašūs pasakojimai, tik jau su šiuolaikinėmis realijomis, klaidžioja internetinėje erdvėje. Iš dalies minėtą vaikų poreikį patirti baimę kompensuoja ir baisių, žiaurių filmukų su raganomis, velniais, zombiais žiūrėjimas.

O kas Jus paskatino imtis pasakų tyrimų?

Aš labai mėgau, tiesiog dievinau istoriją. Skaičiau apie kunigaikščius, labai mėgau archeologo Petro Tarasenkos knygas, aišku, norėjau studijuoti archeologiją... Vėliau įstojau į Kauno Vytauto Didžiojo universitetą, į lietuvių etnokultūros specialybę (tada ji taip vadinosi, vėliau virto lietuvių etnologija). Mums dėstė garsūs etninės kultūros specialistai Gintaras Beresnevičius, Regina Merkienė, Vacys Milius, Vida Kulikauskienė. Su nekantrumu laukdavau Gražinos Kazlauskienės paskaitų, ji padėjo suprasti pasakojamąją tautosaką. Žinoma, didelę įtaką darė Norbertas Vėlius. Jis buvo katedros vedėjas, į paskaitas važinėjo iš Vilniaus, buvo kupinas entuziazmo, labai tikėjo savo darbu, dirbo išties nuoširdžiai ir studentams darė didelį įspūdį: jo paskaitų klausydavome išsižioję. Vėrėsi įspūdingas pasakų pasaulis – viskam N. Vėlius rasdavo paaiškinimus, išvesdavo įtikinančias mitines paraleles. Po N. Vėliaus mirties prie pasakų palenkė B. Kerbelytė, geriausia lietuvių pasakų žinovė. Pamačiau, kiek galimybių yra šioje srityje. Lietuvių pasakos svarbios ne tik lietuviams, bet ir viso pasaulio pasakų tyrinėtojams, todėl neretai užsienio kolegos manęs prašo suteikti žinių apie tam tikras lietuvių pasakas. Mane ėmė dominti ir pasakų sekimo kontekstas. Turime knygų apie dainininkus, jų asmenybes (pvz., serija ,,Aš išdainavau visas daineles“), išleista vieno pateikėjo tautosakos rinktinių, kuriose yra ir šiek tiek pasakojimų (tarkim, Rožės Sabaliauskienės ,,Atbėga elnias devyniaragis“, Petro Zalansko ,,Čiulba ulba sakalas“). Vis dėlto apie pasakotojų asmenybes žinome mažiau nei apie dainininkus. Tik kai kuriuos iš jų išsamiau yra aprašęs N. Vėlius, dėmesį yra atkreipęs L. Sauka, o dabar aš prie jų linkstu. Šiuo metu rengiu knygą apie dzūkę pasakotoją Antaniną Čaplikienę iš Subartonių (Varėnos r.) ir jos pasakojamosios tautosakos rinktinę. Pasakotoja buvo atrasta tik XXI amžiaus pradžioje, ir pasekė per aštuoniasdešimt pasakų. Apie šią dzūkę esu publikavusi straipsnį ,,Tautosakos darbuose“[2].

Man įdomu, kodėl ir kaip žmonės sekė pasakas, kaip formavosi tie liaudies talentai. Domina ir pasakų užrašymo aplinkybės. Antai J. Basanavičius savo broliui Vincui rašė: ,,Niekados neklausinėk, ar rinkt ar ne pasakas: aš tau ne kartą sakiau – rink, rink ir rink, paraginimo nelaukdamas: jei ne aš, tai kas kitas jas atspausdins...“ Už pasakų užrašinėjimą jis atsidėkojo broliui finansine parama, nes dėl šios veiklos Vincas neturėjo laiko užsiimti savo ūkeliu. Man smalsu, kodėl J. Basanavičiui pasakos buvo tokios svarbios? Jis pats savo talkininkams už užrašytą pasaką sumokėdavo nuo pusės rublio iki rublio!

Vinco ir Jono Basanavičių duetas man primena brolius Grimus, kurie savo talentingai parengtais pasakų rinkiniais taip išpopuliarino šiuos kūrinius Vokietijoje, kad jie netrukus imti versti į kitas Europos tautų kalbas, o vėliau užsisuko ir pasaulinė Grimų pasakų industrija. Pirmuosius rinkinius broliai išleido XIX a. pirmojoje pusėje, o dabar jų ,,Vaikų ir namų pasakos“ pagal vertimus yra antros pasaulyje po Biblijos. Taigi pasakos žmonėms svarbios iki šiol.

WILL LITHUANIA BECOME A LAND OF STORYTELLERS?

For the past decade, the Lithuanian Storytellers' Contest "Žodzis žodzį gena" has been held in Druskininkai, organised by ethnologist Lina Balčiūnienė. The contest brings together storytellers of fairy tales, legends, and personal (or found on the internet) stories. Dr Jūratė Šlekonytė, a member of the competition's jury and an oral tradition researcher, shares her thoughts on the art of storytelling and the repertoire of contemporary storytellers. She also introduces upcoming academic publications on oral folklore, including fairy tales and legends, as well as the multi-volume publication Lietuvių pasakojamoji tautosaka [Lithuanian Narrative Folklore]. Additionally, she discusses the life stories currently being recorded in fieldwork and their research. Interview by Juozas Šorys.

2 Pasakų sekėja XX-XXI a. sandūroje: subartoniškės Antaninos Čaplikienės atvejis. *Tautosakos darbai*, 2022, t. 64, p. 133–154.

APIE VARGUS IR SAPNUS

Su Marija KAŠĖTAITE, gimusia 1931 m. Darželių kaime, Marcinkonių valsčiuje, susipažinau 2007 m. Varėnoje. Po renginio buvo likę porą valandų iki traukinio į Vilnių, tad nusprendžiau užsukti į Varėnos globos namus ir pakalbinti jų gyventojus. Ten sutikau puikią pasakotoją, kuri mielai pasidalijo savo istorijomis.

Nijolė Marcinkevičienė

Arūno Baltėno nuotrauka

Mūs kaimo gražus vardas, ir kaimu grožio netrūko, ale žamės menkos, tai žmonės vargo. Mes gyvenom an kaimo, o kitus iškėlė an kalionijų. Kici gyveno tris kilometrus nuo kaimo nuskėlį. Kap buvom jauni, dzaugėmės, kad priek krūvai, ale gal ir geriau buvo an sklypų, šak[1] pasrinko priek gerasnės žamės. Kap seni žmonės sako, jei neturi pinigų, tai pravokis, o jei neturi duonos, tai storokis. Kap aj[2] kalionijos, tai mumi davė šešiasdešimt penkis arus. Grybaulios dvaras kap likvidavos, tai mano dziedukai pirko tį tris hektarus dvaro žamės. Neprasgyveno, kad žamė menka – vienas galas numirksta, o kitas dzūsta... Daržaliuose nebuvo bagotyrų, nebuvo valakinių, tai važavo net Gudijon samdzycis. O kokis užmokescis samdziniu buvo ankscau – kap dovanai. Moma kap slūžino pas vienų, tai an jos kupros visi namai buvo. An jos vanduo, malkos, kiaulės, karvės, gyrnos, pečius... Jos visa šeima buvo apvelėta. Išplauna, išbruka su kruvinais krumpliais, tai šeiminykė ateina, paspaudza ir, jei bėga baltas vanduo, tai sumeta atgal... Nebuvo šviesios dzienos, o išeinanc iš gaspadorų – visų metų uždarbį vienon skepataitėn susriši ir pareini.

Vargom. Duonelė cik juoda ir tos ne ig valiai. Ir mes ajom darbuic per žmonis. Kiek tį numeta? Kap mergos buvom, tai norėjos ir pasrėdzyc, ir an

1 Juk.

2 Ajo, t. y. ėjo, kūrėsi kalionijos (buvo keliama į vienkiemius).

Spanguoliautojos. 2008 m. A. Baltėno nuotrauka

atlaido kokio nuveic. O nebuvo iš ko. Tai dar laimė, kad grybai ir uogos. Prieš bulviakasį pradedam uogauc, tai kokį penkiolika šešiolika dzienų išuogaunam. Gudų Šalin uogavom. Visi kaimai aplinkui uogavo. Ir su nakcigultais uogavom. Gulėjom miškan ir balon gulėjom. Rozų pas ravų pasrovėm kokių virkščių, pasklojom po šonais ir voliojamės. Kokis tį miegas – atsiguli an vieno šono, jau šlapia, guli an kito – dar šlapiau, o iš visų šonų vilkai staugia. Vienų rudenį su pusseseri prisrinkom po dzidzausį našulį uogų ir sakom – liksim nakcigulto, tai išsineškim uogas an krašto. Tai kap cik ištempėm tuos našulius, mislinom, kad patrūksim. Pakavojom uogas po aglalėm ir vėl nubridom uogauc. Atsigrįžtam, kad mūs brydi aina su baltom skepatom nemacytos moteros in tį, kur mūs uogos pakavotos. Pusseserė sako – vykimės. Sakau – kol mes balu išklamposim, tai jų ir sliedai bus ataušį... Ir nunešė mūs našulius su uogom. O sunkiai tadu rinkom. Nigdi nebuvo langva. Kol nubrandzi balu in uogynų, tai kap cik kvapų atgauni, jau nekalbanc, kad raikėjo paslankus visų dzienų uogauc, o temstanc jas an kupros krantan partempc. O kur šalcis?! Aš gyvenimi neapsiaviau – basa ir basa. Ir uogavau, ir grybavau, ir zelionkavau, ir po purvynus klampojau basa...

Paskiau, kap pradėjo tvercis kolūkis, tai sesuo sako – tep sunku svecimiem nugarų lankc, o kap sustvers kolūkis, tai dar sunkiau bus. Abudu su broliu išajo iš namų, o aš likau priek tėvų. Vargau, bet nigdi nesgraudzinau, kad gyvenimų pragyvenau an daikto[3]. Kaimi žmonių visokių buvo, bet kap krūvon gyveni, raikia taikycis, raikia suveidzinėc ar tį būt veseilia, ar pagrabas... Pirmà tai vìsų mūs kaimų ir vestuvėn prašė. Ar tavi kenca, ar nekenca – visus kvieca. Nesakysi, kad ca buvo draugiškumas, – buvo tokia mada. Nei ženykas, nei jo draugė neina pacys kviesc veseilion, bet prašo iš svecimų, ir aina per visų kaimų... Mūs tėvas mokėjo gražiai kalbėc, tai ajo už kvieslį, o moma – už gaspadinį. Tai tėvuliu dovanojo abrūsų, o momai nuoteka – stomenį drobės. O dar šita mada išajo, dar prašo cik kur arcima giminė ir kaimynų, kur arcimesnis. Ir an pagrabo visas kaimas suveidė.

3 Vienoj vietoj.

Ankscau buvo *kryžiavos dzienos*, tai ajo in kryžius. Ajo viso kaimo vyrija. Susranka vyrai cik praaušus ir nok to galo sodzaus ajo giedodami „Visų šventų“ litanijų per visus kryžus. Kapinyno nėra, tai cik priek kryžų sustoja ir prašo geros pagados, gero derliaus. Moma pasakojo, kad Daržaliuose seniau buvo kapinės, tai užbaiginėjo poterus kapinėsa. Miškas jau užajo tų vietų. Po mano pomecies tai jau kavojo Marcinkonyse. Kapinių nebuvo, bet kryžių buvo net keli. Garbingiausias kryžus buvo pastacytas an Marcinkonių kryžkelių, kap vadzino, kazimierakas. Aukščiausias už visus ir tokiom juostom išrašytas – geltona, žalia ir raudona – lietuviškai. Ir cies mum stovėjo kryžus, bet dabar jau nuvirtis bus. Jei iš to galo būna vestuvė ir jaunamartė pro kryžų važuoja, tai riša kvartūkaicį ar juostų. Kvartūkaicis mažutukas, tep kap kryžų aprišt. Kvartūkaicį nuoteka riša va tep – kap dasisiekia. Pas mus an kryžaus visadu buvo juosta užrišta ir kvartūkaicis... Ca dėl laimės, prašo Dzievulio, kad laimyt. Karo, kol supūsta. Kvartūkaicis baltas, o juosta auscinė, kap trys pirštai platumo, raštuku išausta ir kukardu surišta. Kap važuoja veseilinykai per kryžų, ir sustoja padvada... Mergaitės kryžus gėlėm rėdė kryžavom dzienom. Mūs kryžius nog ankscyvo pavasario žydėjo, aš bile kadu kryžių apkaišau. Pievose toki latočiai geltonai žydzi, jiej toki neaukšči, lapai žaliai blizgūs ir tokios gėlytės geltonos. Jiej iš ankščiau žydzi nei purienos. Tai priskinu latočių ir, kap būna kvartūkaicai, tai užkišu, užkišu kap vainikaicį... Paskiau žydzi ievelės, bezai, vėl prasdeda daržalio žolynai. Lig rudenio žydzi mūs kryžus. Dar an kapinių kavoja ir vaikus, o pirma, jei nekrikščytas, an kryžkelių po kryžum pakasa. Daugiausia, kap vaikaicis gema negyvas, tai kur miškan yra kokia kryžkelė, tai kavoja an kryžkelės po kryžium. Dar kap su momu ajau grybauc, tai sako – vaikelia, va, po šituom kryžum pakavotas vaikaicis. Man tį kap buvo nesmagu. Ir viena kap ainu grybauc, tai vis atsigrįžtu ir atsigrįžtu in tų kryžalį. Momos kaimynystėn buvo neščia moteriškė ir išajo gyrdzyc gyvulių, o buvo cik pasnigį, slidu. Kojos slysterėjo ir virto an kulbės, kur vyrai malkas kapoja. Suklupo an kulbės. Paterojo vaikaicį, tai nunešė an kryžkelaitės, kur iš Daržalių važiuoji an Krikščinių, ir užkasė. Krikščiniai tai tokia vieta, tį nežymus miško kelalis, priek balalės. Gal tį žmonės pirma laukus dyrbo?

Sako, kožnas kaimas turi savo durnelį ir savo ragankų. Jei padzyvina an ko, tai jau tas tau in rankas neina. Ar gyvulys krinta, ar vaikas suserga, ar javas, daržas ima nykc. Pas mus vyriškas su tokiom akimi buvo. Jis ir pats nesgynė. Sako, traukit mažus gyvulius nok mano akių, jei pamacysiu, susirgs. Seniau visi laikė avytes. Gal silpna viena avytė buvo, tai tota atsinešė pirkion. Ca šilta, butelaicį pieno pripila ir pagyrdo. Ta avytė pasdarė tokia graži, pilna, balta, kad visi negalim atsidzaugs tuom gyvuluku. Ir kap rozas ataina tas žmogus. Jis iniaj[4] an graitųjų, ko tai su raikalu, bet vis ciek, ragi, avytė šūliojas apė stalo kojas. Žmogus gal dar namų nedaviajo, o toj avytė krito negyva. Jis pats sakė, kavokit gyvulius nuo mano akių. Nuo šito gal rodõs[5] nėra? Vėl jis in vienų kiaulį pažiūrėjo, tai toj išvertė duris, vartus ir pas kaimynų pakaladnykėn apsiparšavo – pasiuto toj kiaulė, kad tas žmogus užragėjo. Šnekėjo tai tep (bet ar tį prauda?) – kap motina maitina kūdikį ir jau atjunkina, ir kitųroz suserga ar labai verkia vaikas, tai ir vėl jį motina prilaidza prie zizės, ir jau tas žmogus tokis lienka. Jis nekaltas, motina pagaili, ir viskas...

Vėl turgun – viena moteriškė turėjo parduoc karvį, o kitai moteriškei ciko ir jau pirks tų karvį. Vienas žmogelis stebi. Karvės pardavėja storiau apsirangus su burnasiu ir turi po pažascim sūrį. Niekas to sūrio po burnasiu neragi, o jau tas žmogus dėjo dabon. Nu, suderėjo, jau vesis karvį namo, o tas žmogus sako pardavėjai – jei parduodzi karvį, tai parduok ir sūrį. Toj moteriškė, kur perka, žūro ir nesupranta. Kų tu ca, žmogau, kalbi? Cylėk, o tau sakau, jei parduodzi, tai parduok viskų, o nepaslik dėl zababonų. Pardavėja insiduoda, kad nesupranta, tai jis stvėrė tų sūrį ir padavė tai, katroj pirko karvį. O sako – dar tai pardavei ir karvį, ir pienų. O jei būt nepardavus sūrio, tai toj karvė gal ir būt kiek davus pieno, bet daugiau būt likį pieno pardavėjai.

Daugiausia apė pienų varažina. Kitas žmogus nuspirko karvį, parsivedė namo, jau pamelš. Tampo tampo spenius, ale pieno nei lašo. Raiškia, gailisi, kad pardavė. Ne cik kad pieno neatlaido, bet karvė bliovė kap dziena, tep nakcis, kap dziena, tep nakcis... Neėda. Nuveina pas tų žmogų, pas katrį pirko, ir sako – daryk tep ar tep. Jei karvį pardavėt, tai jau jauskitės, kad pardavėt. Kap norit – aduokit man pinigus, o karvį aš jum atvedu arba jų palaiskit. Raiškia, negailėkit, kad man pardavėt. Nu tai sako, neraikia, kad neštųt pinigus, aš jau jų palaisiu. Kap palaido, kap nustojo gailėcis, tai nustoj toj karvė rėkc, pieno atsirado. Jei pardavei – nesgailėk.

4 Iniajo, t. y. įėjo.

5 Išsigelbėjimo, išeities.

Darželių kaimo kryžius. 2007 m. A. Baltėno nuotrauka

Mūs moma septynis metus sirgo, tai aš viena visus darbus nudyrbau. Rozų apė Jonus pargena karves, ainu melžč, – kad nesduoda. Nuveinu pas tų piemenaitį, katra ganė karves, ir sakau – vaikelia, kas tai mūs karvei? Sako, ajo vienas žmogus ir pasdzyvino, kad tokia nedzidelė karvaitė, o tokis dzidelis tešmuo. Ir pradėjo toj karvė nardzyc, o lik tol stovėjo spakainiai. Mūs kaimo vienų žmogų intarė. Vienas mūs kaimo galas ganė vienon Grūdos pusėn, kitas – kiton, tai jau jis ajo iš kitos Grūdos pusės ir pasakė, kad karvaitė nedzidelė, o speniai kap dužos. Ir nok to mūs karvaitė pradėjo nardzyc per karves, po stodų... Parsivediau aš jų namo ir sakau – momula, tai kas dar daryc? O kų aš žinau, sako, gal raikia per padalkus perlaisc. Kap aš jų per padalkas perlaisiu? Aš išnešiau jai kašikėlį bulbių. Ir ėda, ir neėda, o jei paima bulbaitį, tai putos liekci, dairos in visas puses. Pieno davė an pusės. Ir melžu, ir bijau, ir vėl ainu pirkion, klausiu pas momų, kų daryc. Sako, insivaryk tvartan, gal bus gerau. Insivariau tvartan, tai, ponia, galiu pasbažyc, pradėjo tvarto sienu lipc. Aš atsistojau kampan ir bijau. Nuslaidza ir vėl lipa. Ragais lubas siekia... Nusgandau nesvietiškai. Aš tep moterom ir porinu, sako, nieko daugiau, cik bus akių pabojus. Tai kas kų rodė, kas kų porino, tų dariau. Yra tokia žolė – kerytukai. Mėlynai žydzi, tokia ciesi žolukė, o gėlytės mėlynos, drabnos... Sako, tu jų padzovyk arba žalių duok. Kas kų rodė, tai tų dariau. Buvo jau pasvaikius, tai kap dūrinos, tai išsimetė. Dzvi nedėlias dūrinos, o paskiau, ačiū Dzievu, iniaj savystėn, i vėl liko karvė kap karvė. Karvės labai baikščios negerom akim.

Mūs kiemelin buvo tokis dratelis iščystas, tai aš tį ir kokį autelį pakabinu, koštuvį... Ir dar jei ateis viena kaimynė, tai turi viskų pačiūpoc – ščyrai, ščyrai sakau. Jos akys blogos. Drobinis koštuvis buvo, tai jis visadu išvelėtas, švarus pas mani buvo. Ir karo an to dratelio. Ateina ir būtinai pačiūpauna. Jau kap žiema, tai an pripečko būna pienas priek sienai ir su dugnais uždengtas. Ateina toj moteriškė, tai atsidengia ir pažūro. Jau ji tai kų žino, ji jau padaro, o kam svecimuose namuose žūrėc randelin? Ji turi pažūrėc. Išajo,

pažiūrėjau – kad pienas susmukis. Arba kap rudenį mažiau pieno, tai prieminėn laikau viedralį su pienu inlaidus bliūdan su vandeniu, kad nusistovėt smetona. Tai toj mano kaimynė aidama vis ciek tų viedrelį pakilnoja. Pradedzi sviestų daryc, tai darai, darai, ir cik putoja ir išputoja visa smetona. Žebrokas tokis užaidzinėj, tai jam paduodzi kokių kapeikų, tai atmeldzinėja nok blogos akies, bet kad ne an ylgo...

Galėc krikštų tėvas bus sakis kokių tai pasakų, kad Dzievas, žabroku pasvertis, po kaimus vaikščioja, jam indomu, kap žmonės gyvena, ar teisyngai vieni su kitais bendrauna... Buvau dar mažutukė ir dėl ko tai palikta viena. Duris užsišoviau ir sėdzu po langu. Kap rozas ataina žabrokas. Vai strokelis! Užlipau an pečiaus. Dziedukas paklebeno klemkų ir apsisukė aic. Nušokau nok pečiaus, iš po tolo žūrau per langų. O jau apdriskis, o jau sunkiai tįsia kojas... Tai dar man topc, kad gal ca gali būc Dzievulis. Uslanėlį pasdėjau, nok lancynos grėbiau lustų duonos ir bėgu pro duris vycis dziedulio. Až net uždusus atbėgau iki Marcinkonių kryžkelės – dziedulis kap žamėn prasmego. Apsisukiau ir ainu namo. Nei nejautiau, kap tų duonelį po gurinukų, po gurinukų atsignybdama sau burnelėn, burnelėn... Kol davejau namus, jau cik pentukė tos duonelės.

Jau ir suaugus žebroko tuščiom nigdi neišlaidau. Pirma, ot, buvo tų žabrokų ir piemenų, ir mergų, ir bernų, iš ovaš toli ataina ieškodami duonos. Vėl rozų buvau viena, ir užaina moteriškė. Sako, tai tavo moma mirė? Sakau, mirė. Tai ji kap atsiklaupė melscis – tai turėk tokių atmintį, tokių galvų, tep išsimokyk! Tadu parudeninė – sniego nebuvo, bet šalta, vėjas šaltas, dargana... Daviau jai aš momos skarų, tokių šiltų skepatų, apsirišč, ir daviau suknelį, ir bliuskį jai daviau, ir du rublius. Daviau duonos, kap seniau, tokios forminės buvo... Vaikelia, sako, kol aš gyva būsiu, tai už tavo momų melsiuos. Dzaugiaus, kad padaviau, ale buvo, kad norėtai paduoc, ale nėra ko. Su valgiu buvo sunku. Atsimenu, kap bulves kasam, kūrinam ugnį, tai smylcų daug pridega, tai tose smylcyse bulvių inžera, ir jos tį kepa. Vėlai kasė bulbes, jau šalta, vėjuota, o pietuic tai kap kas cik vienų bulvių su grūšom pavalgo.

Aš atsimenu, kasiau pas vienų vyrų, tai jie, skaitės, geriau gyveno, pasiturintys. Pietuic atsisėdom, tai keptos bulbės ir lustas duonos. Tai kap nori valgyk – ar vienas bulves, ar vienų duonų, ar bulves su duonu. Ir duona buvo su žiniu, ir bulvės su žiniu. Bulvių prikepė, tai nevalgai, kiek nori – tris pastūmė, suvalgei, tai gana, aik. Sako, pilvan lango nėra – kų insimetei, tas gerai.

Tokia pasaka yra. Senas dziedukas (gal Dzievas?) vaikščiojo po pirkias, nakcigulto prašės. Niekas nenori prisimc klapato. Nu, tį jau gali kaimo gyveno broliai du. Prie vargo buvo – budinkai menki, ale priėmė dziedukų ir gal dar pavečerojo rozu. An rydzienos dziedukas sakis – vyraliai, jau aš galiu atsilygyc, galit prašyc ko nebūt. Nu, ciej broliai pamislino, pamislino... Sako, kap ir būtų viskas mumi gerai, jei ne tas besocis pilvas. Duodamės nok tamsumų iki tamsumų ir viskų sukišam šitan maišan. Dobra. Imu jūs pilvus ir pakarsiu an pušalės. Padarė loskų. Dyrba broliai, o valgyc negali. Nu, jau ir rublis lyčnas atsirado, budinkus pastvarkė, ale gi jau nei gyvulių raikia, nei paukščių, jei cik dėl plunksnos kokios... Ot cakavascis. Pinigų rados, ale to dzaugsmo, kap sėdzies priek stalo, kap per barzdų varva, nėra. Ne, be pilvo kamšalo, kad ir su pinigais, ne gyvenimas. Ieškojo to dzieduko, kad vėl jiem pilvus sugrųžyt... Valgis – tai pusė gyvenimo.

Sako, nebaščikam maisto neraikia, raikia cik maldų. Ne cik maldų – būna, kad duoda iš tį žanklų, kad ir jiej valgomo raikalauna. Dar jau pas mus aina pas nebaščikų tuščiom, o seniau pas nebaščikų nešės iš maisto: tį duonos, tį sūrį, tį sviesto... Kas kų turi. Viena moteriškė labai vargiai gyveno ir neturėjo ko nusnešč an pagrabo. Mislina, neturu, tai ir neisiu. Nejo ant laidotuvių. Jos buvo vyras numiris, ir ji tųnakc sapnuoja, kad paraina vyras ir tokis rūškanas. Sako, tai apturėjau sarmatų: turėjau, turėjau rankų atkišis, ir niekas nieko nedavė, tai landzojau po stalu ir rinkau gurulius. Tai toj moteriškė paci pasakojo, kad nesaka tuščiom aic. Jei ko nusneši, tai saviem mirusiem gerai. O jis, sako, vaikščiojau po stalu ir gurinius rankiojau. Ji paci sakė, o ca tai nėra garbė. Sako, neturėjau nieko, tai ir nejau, o be nieko būtau atejus, tai būtau apkalbėta.

Mano moma rozų sapnavo savo momų. Mes vargyngai gyvenom, kad ir sau nebuvo kiek nori pavalgyc. Nu ir, sako, abiedojam, kas tai kyšč galvų per langų, aš atsigrįžtu – atsitraukia. Kito rozo kyšč ir vėl atsitraukia. Sako, aš jau pilniosiu, kas gi ca? Kad nebaščikė moma. Sako, moma, gal tau ko raikia? Sako, valgyc noru. Ir kap rozas tųdzien, kap ji sapnavo, ateina iš Marcinkonių moteriškė. Sako, kų turėjau valgomo, surangiau viskų ir pasakiau, kad jai ca dziedai. Ir daugiau tep nesapnavo.

O dėl ko gi dziedus bažnyčiai ar žebrokam duoda? Būdavo, iš paskucinio neša ar atajusiam ubagu duoda dziedus. Dziedai, skaitos, iš maisto – karka, duona, pyragas... Jiej meldzas už mirusius. Ir vargyngiem gerai, ir nebaščikam atminimas.

Vėl mano tėvelis dažnai šitų porino. Slūžino bernas pas gaspadorų, ir jį tį skriaudė. Jam kas metai surangia dziedus vežč. Pakinko arklį ir ar tį tan pacan sodzun ar kitan – vežk. Ir tep kas metai. Jis jautės tokis kap nuskriaustas – kiciem veža, o pats nedavalgis dyrba. Vienus metus Visiem Švenciem jam sudėjo dziedus, ale jis cik apsimetė, kad veža. Bernas gulėjo ant tvarto, tai jis viskų, kas dziedam suruošta, užsinešė ant tvarto, jis tį susdėjo valgius... Vakari papoterauna ir iš tų dziedų užvalgo. Kiek jau jis tį turėjo, ciek jau jis tį valgė. Dar jau tas gaspadorus sapnuoja nebaščikus: „Visais metais buvo gerai, visais metais buvom pavalgį, bet kap jau šiemet gerai, tai dar mumiem tep nestaikė." Jau savinyku įdomu, kas ca buvo? Kas ca yra, kas ca da šposas? Jau jis klausia berno – kur tu nudėjai dziedus? O jis bijo pripažyc, gal sarmacinas, gal bijo, kad barsis. Nu, sako, pripažyk, nieko tau nebus, nei barsiu, nei nieko. Mato, kad kitos išeities nebus, ir sako tep ir tep: ,,Užsinešiau an tvarto ir, kap jau ainu gulc, atsisėdu, papoteriaunu, pavalgau ir dar atsigulis vis pagalvoju, už kų paaukota, ir užmiegcu." Gaspadorus sako – labai gerai padarei. Nuo šios dzienos valgysi su mumi.

Ca cik tokia nuojauta, kap tį bus po mirties – niekas nežino, kas tį dedas, ale visi nori žinoc ir visi pagal savi aiškina. Šitų tai girdėjau krautuvėn. Seniau gi ailė priek duonos buvo, tai visko galėjai išgirsc. Buvo dzvi seserys, tai sutarė – katroj pirma numirs, tai toj ateis pasakyc, kap tį yra. Viena numirė ir po kiek čėso ateina per sapnų. Klausia toj, kur liko gyva, – kap tau tį yra? Sako, ot tį kap sukuos. Tai sesuo sako – tai, ot, gal tau tį ir nelabai bloga? Tai kad nebūt karšta, tai gal ir nieko... Ale, kad aiškiai pasakytų, – ne.

Rozų sapnavau savo momų. Tadu buvau labai suvargus. Nei prieš tai, nei po to daugiau nebuvau tep suvargus. Atsimenu, parsivežėm šienų iš labai toli ir, va, ragim – kyla debesys... Puolėm nešioc kluonan tų šienų, tai, mislinau, patrūksim. O ca, va, jau ir rugiapjūtė, vėl su lietum, tai an pecų nešiojau rugius, kol ir sutemo. Arklio neturėjom. Pristampius atsiguliau, net ir nenusrangiau. Užmigta. Sapnuoju, kad paraj moma. Žinau, kad numirus, va, sėdzi tep an uslano. Guliu ir sakau – moma, kap tu aisi, ir aš kartu aisiu. Jau aš iš to sunkumo tep sakau, jau nebijau nei numirusios momos, nei kad aš mirsiu. Jau ji man nieko nesakė, nei tu aik, nei tu neik... O aš jau žiūrau, kadu ji kelsis ir ais, tai ir aš rozu su juoj aisiu. Pasėdėj, pasėdėj, paskėlė ir aina. Ir aš paskui jų – ainu ir ainu, ir ainu... Kad daajom kokius laiptus aukščiausius. Ji lipa pirma, o aš paskui jų ir mislinu, o, Viešpate, kur ca mes užlipsim? Užlipom ir ragiu, kad tokia lyguma ir įvairaus amžiaus žmonės kapliu kasa žamį. O mano moma atej ir nuvej, nekasa žamės. Aš mislinu, kad ji nekasa, tai jau ji ca atpakutavojus. Stoviu, dairaus ir priaina ca kas ir man sako – jum dar ne laikas, jūs ca per anksci atiajot. Tai aš dar mislinu, kur dar man aic, kad aš nežinau nei kelio, nei nieko? Prosta šliaužd̃ama nusgoviau iki tų laiptų. Ilgai lipau, o nulipus be jėgų atsisėdau an žamės ir jaucu tokį nuovargį, kad až net silpna. Kiek atsipotrinau ir galvoju, ot, kad man kas parodzytų kelių in namus. Ir, vaikelia, va, tep galvodama ir pabudau.

O tėvelį irgi sapnavau. Nebuvau sapnavus, o jau buvau pasylgus ir labai norėjau susapnuoc. Moteros sako, tai marškinius jo pasdėk, tai švedarį jo pasdėk po galvu, kap gulies, ir mislyk, ir mislyk, kol užmigsi. Tai tep, tai tep daryk ir susapnuosi. Viskų išmėginau, ale kap nieko, tep nieko. Suragėjau necikėtai. Žiema, sniego daug, o mėnulis tokis šviesus, kad ir kokia mažukė pelukė bėgs padlagu, tai macytai... Miegcu, cik kas tai stukc. Mūs kiemelis nedzidelis, tai kap vartus užkeli, tai girdzis „stukc". Aš ragiu, kad aina tota su tais rūbais, kur numiris, ne su paprastais. Aš lyg nusgandau, aš gi žinau, kad numiris. Išejau iš pirkios prieminėn, o jis iš kiemo prieminėn. Va, ir tep, va, suscikom. Suscikom, ir nežinau, kų daryc. Ar su juo sakas kalbėc, ar ne, žinau, kad numiris. Mislinu, gal nesaka. Nu, ciek, sakas ar nesaka, paklausiu. Sakau, tu, tėvai, savo atsipakutavojai? Sako, jau. Tep nežinojau, kiek metų jis pamiris, bet per sapnų pasakiau – šeši metai ant septintų, kap tu numiris. O tep nežinojau. Nu, tai, sakau, nelabai ilgai pakutavojai. Sako, ot. Tai ar tį sunku buvo? O jis, kap ir gyvas buvo, tai jo žodzis, jei kų kalba, buvo „O cho!" Tai jis man ir per sapnų pasakė: „O cho!" Jis pakėlė marškinius, kad jo pecai toki kap pabrinkį, kap sumušči būtų, tep kap kokia mėlynė. Sakau, yra žymės. Bet sakau, ar tu cikrai jau atsipakutavojai? Sako, visai, cik, va, tep sau dar vieni metai. Jis man ryškiai nepasakė – tep kap būt buvis kaleiman ir išlaistas dar metam lygtinai, kap dar kokia nelaisvė... Aš klausiu, ar tau ciej metai nebus sunkūs? Sako, ne. Reiškia, nesunkūs. Sakau, tai jau tau neraikės pakutavoc? Ne, neraikės, cik dar vieni metai... Ryškiau nepasakė. Matau, išeina per kaimyno užkluonį. O jau aš iš to džiaugsmo šoku ir bėgu pasakyc kaimynei, kad tėvas parejo ir pasakė, kad jau atpakutavojo. Toj kaimynė netoli gyvena, atbėgau, kad durys užšauta. Aš rėkiu – teta, teta, atšauk, aš tau kų pasakysiu! Ir girdėc, kap jau ji per pirkių aina durų atšauc, daro duris... Ir atbudau.

Kap rankon kitųroz sapnas pataiko. Kici sapnuoja, bet negali pasakyc, kų sapnavo, o aš žodzis žodzin pasakau, kų sapnavau, mano sapnai kap gyvi.

Sako, jei paukštukas dzubuku pabalados langan, tai lauk žinios, kad jau kas iš arcimų pamirė. Ir man taikės šitų patyrc. Vakaran pasdėjau bliūdų su vandeniu an uslanėlio ir, mislinu, apsiprausiu. Girdzu sciklan dzub dzub dzub... Pakeliu akis, kad paukštukas, ale jau tokis margas, jau tokis gražus! Aš myliu paukščius, aš juos žinau, bet tokio nebuvau ragėjus. Gal nepraaj nei nedėlia, ir giminės govė laiškų, kad Amerikon mirė mūs giminė. Ale iš kur tokis gražus paukščis – jau buvo visi vasariniai išlėkį? Aš myliu sekc paukščius. Ca netoli upytė, balukė, tai auga nendrės, smylgos. Kovan kap prilėks ca paukščių, kad krapšto tas sėklukes... Kaukos, varnos, žvirbliai, sniegelės, kėkštai, krankliai cik suka apė mūs būklį. Vėl pavasarį laukiu parlakianc vasarinių. Vieversėlis anksci parlakia. Špokai anksci parlakia, ale vienais metais kap davė ailių sniego, tokis kap ir purus, ale vis ciek tep graitai nenulais. Gaila tų špokų. Kap lieka duonos, dar kokių išėdų, tai nuo silkių kabūrkon primaišau tokių kap bulkų ir prie durų išnešu. Tai kas tį iš jų darėsi! Lasinau, kol nulaido sniegų. Blagavieščiun parlakia gandras. Jo visi laukia – kepa bandų. Sumaišo visokio javo, kokio tynai cik jau turi, ir kepa tokį storų blynų – busilo pyragas. Sako, kap parlėks busilas, tai sodzus kvepės pyragais. Be paukštukų būtų markatniau. Myliu paukščius.

Ponia, aš jum pasakysiu, kad aš moku per sapnų skraidzyc. Aš per sapnų pakylu kap paukštė ir lakiu. Ščyrai, ščyrai, nemeluoju – per sapnų lakioju ir vartaus, ir viską. Ir mano moma sakė, kad per sapnų skranda kap paukštukas... Kartų sapnuoju, kad susrinkus minia žmonių. Sakau, tai ko ca ciek daug žmonių susrinkį? Sako, vienų žmogų šaus. Nu, sako, jis praskaltis. O aš sakau, aš jį galiu išgelbėc. Matau, kad stovi jo motka (jis man visai nepažįstamas). Sakau, tetula, tai katris jūs sūnus? Sako, ana tas, užsisagis šineliu stovi. Mislinu, vis ciek aš jį išgelbėsiu. Dar aš tep pakilau biskį ir jau pavaidysiu, sakau, žūrėkit, žmonės, aš moku lakioc. Pažiūrėkit, kap aš pakylu. Pakylsiu, dainuosiu, o jūs klausykit visi. Pakilau ir dainuoju dainų, katros gyvai nei nežinojau. Dainuoju, tep man išeina gražiai. O jau jiej klauso. Rodos, aš pas tų žmogų nuslaidau, jis stvėrės manį, aš jo ir, va, lakiam. Visi kap pradėjo rėkc nepatenkyci, o aš, rodos, jam sakau, rodzykit, in kur dar man lėkc, aš jau jus išgelbėjau. Ir aš pakilau aukščiau pušalių, cik žiūrau, kad kur neužsikabytau an viršūnių. Nejaucu nei sunkumo, nei nieko... Ir kur atlėkiau? Varėnon, va! Ščyrai, nemeluoju nei vieno žodzo. Sakau, pacon Varėnon nelėksiu, ba žmonės sakis – durnė lakioja. Ir dar aš, vaikelia, dar nedalėkus Varėnos nuslaidau ir tų žmogų palaidau. Dar sakau, jumi kur raikia, tį aikit, o aš jau klausiuos in Marcinkonis, tį mūs bažnytėlė ir mūs kaimas gimtas. Rodos, ateinu pas traukinį ir jau neturiu nei kapeikos. Kokia tai moteris ateina, tai, mislinu, prašysiu, kokia ca sarmata? Nevogsiu. Sakau, ar jūs neturit man kapeikų, man daug neraikia, cik iki Marcinkonių važiuoc. Rodos, duoda ir viena, ir kita... Sakau, man ciek neraikia, man cik parvažiuoc iki Marcinkonių. Parvažiavau, stoviu palei traukinį ir, atrodo, dzaugiuos ir patenkyta, kad aš jį išgelbėjau.

Aš ne cik šitų kareivį išgelbėjau. Sapnuoju, kad sėdzim pulkas žmonių priek ežero ir girdzu šūvius. Šūviai artėja. Vienas žmogus sako – jei parlėktum per ažerų, tai liktum gyvi, o jei ne, tai pašaudzis. Sakau, aš lėksiu, dar vienas žmogus sako – ir aš moku lėkc. Nu ir gerai – jūs imkit du ir aš imsiu du. Ščyrai, ponia, – dar ir po du. Aš lakiu, ir tas žmogus lakia su dzviem priskabinusiais žmonėm. Po du paimam, pernešam ir vėl sugrįžtam... Gal po kokius trisroz. Lieka vienas tokis žmogus invalidas. Tas žmogus, kur lakiojo, sako, aš tai nesjaucu jėgon. Sakau, ir aš ne, ale po biškį pasilsėsiu ir mėgysiu ir jį gelbėc. Pasėdėjau, pasilsėjau ir girdzu, kad šūviai artėja... Invalidas tokis diktas, sunkus – negaliu pakylc. Sunkiai pakilau. Kraštas netoli, bet jaucu – jėgos silpsta, jau cik pūcu, pūcu ir cik pūkšč vandenin... Matau, kad tas žmogus vandeniu brenda – išgelbėjau. Paskiau armoška graina, kap kokis džiaugsmas... Nežinau, iš kur toj jėga imas? Gal kokio nebago dūšių ir ištįsiau, išgelbėjau nuo Dzievo rūstybės.

ON STRUGGLES AND DREAMS

In a story, recorded in dialect form, from a woman born in the first half of the 20th century, personal life experiences intertwine with myth-like narratives that reinforce traditional knowledge — beliefs and customs. The interviewee recalls how young brides would tie aprons to the village cross to ensure they would have children and unbaptised deceased infants would be buried beneath the cross. She also describes how neighbours could cast the evil eye on animals or steal milk from cows, and how such spells could be broken. There was the belief that it was essential to feed a beggar who would come to the door because they might be God wandering the world; also, if you dream of a deceased family member, you must fulfil their wishes. Interview by Nijolė Marcinkevičienė.

LIETUVOS NACIONALINIS KULTŪROS CENTRAS

PASAULIO LIETUVIŲ DAINŲ ŠVENTĖS FONDAS

Būdas. 2024 Nr. 4 (217)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų, kas du mėnesius

Nuo 1989 m. iki 2019 m. Nr. 1 – žurnalas „Liaudies kultūra“.

Redakcijos adresas:
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Vyriausioji redaktorė

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. saule.matuleviciene@gmail.com

Skyrių redaktoriai:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61, e. p. dainius.razauskas@lnkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61, e. p. jsorys9@gmail.com

Rasa KALINAUSKAITĖ – bendrieji kultūros klausimai, istorija, tel. 261 31 61, e. p. rasa.kalinauskaite@gmail.com

Maketo autorius – Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia Gabriella ŽIČKIENĖ

Kalbos redaktorė – Asta ŽŪKAITĖ

Redakcinė kolegija:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Doc. dr. Vytautas RINKEVIČIUS, Vilniaus universiteto Baltistikos katedra, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyrininkė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Prof. dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės g. 13, LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA

TURINYS:

Vykintas VAITKEVIČIUS. Partizaninis karas istorikų ir laisvės kovotojų akimis | **1**

Moksliniai tyrimai

Dainius RAZAUSKAS. Perkūno *skala* | **16**

Virginijus SAVUKYNAS. Kirvelininkai – kaip būdavo sudaromos sutartys? | **22**

Austė NAKIENĖ. Pokario dainos: partizanų dainų ir romansų sąsajos | **31**

Pažintys

Kelias į Rasos šventę. Nijolės BALČIŪNIENĖS pasakojimas | **44**

Skaitymai

Solomonas AŠAS. Grupės įtaiga asmens sprendimams | **60**

Aukso vainikai

Saugantys šiaudiniai sodai. Pokalbis su Vida SNIEČKUVIENE | **66**

Kitos kultūros

Mikalojus JARMAKOVSKIS. Slavų mitinis pasaulėvaizdis: nuotaka – saulė | **73**

Pažintys

Ar Lietuva taps pasakotojų kraštu? Pokalbis su Jūrate ŠLEKONYTE | **83**

Žmonės pasakoja

Apie vargus ir sapnus. Marijos KAŠĖTAITĖS pasakojimas | **89**

Viršelyje: Kaimelis Labanoro girioje – Pašekščiai. 2024 m. Gyčio Grižo nuotrauka.

LIETUVOS KULTŪROS TARYBA

Projektą „Etninės kultūros paveldas XXI a.: tyrimai ir interpretacijos II“ remia Lietuvos kultūros taryba. Skirta 7 000 eurų.

MRF MEDIJŲ RĖMIMO FONDAS

Projektą „Kultūros paveldas ir gyvoji tradicija: tąsa, kaita, kartotė“ remia Medijų rėmimo fondas. Skirta 25 000 eur

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© Būdas, 2024
Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2024 08 26
Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l.| Tiražas 900 egz.
Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų šventės fondas.
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | http://www.zurnalasbudas.lt
Spausdino UAB „DRUKA“, Mainų g. 5, Klaipėda 94101

Arūno Baltėno nuotrauka.

Autorių dėmesiui

Autoriai, norintys spausdinti savo straipsnį mokslinių darbų skyriuje, turėtų:

1) Išryškinti tyrimų objektą, apibrėžti tyrimo tikslus, nusakyti tyrimo metodą, pateikti išvadas, naudotos literatūros sąrašą, pateikėjus ir kt.
2) Trumpai, keliais sakiniais prieš straipsnį suformuluoti straipsnio esmę. Parengti 0,5 mašinraščio apimties santrauką lietuvių kalba vertimui į anglų kalbą.
3) Straipsniai, pretenduojantys į „Mokslo darbų" skyrių, duodami recenzuoti ne mažiau kaip dviem žurnalo redkolegijos nariams ar jų nurodytiems recenzentams.

Žurnalą „Būdas" nuo kiekvieno artimiausio numerio galite užsisakyti internetu (www.prenumeruok.lt), Lietuvos pašto skyriuose ir redakcijoje.

INDEKSAS 5033.

Žurnalą galima įsigyti:

- didžiųjų miestų spaudos kioskuose;
- redakcijoje – Barboros Radvilaitės g. 8, IV a., arba Lietuvos nacionalinio kultūros centro bibliotekoje;
- Vilniuje – knygyne „Akademinė knyga" (Universiteto g. 4), parduotuvėje „Ragainė" (S. Skapo g. 3),
  Kolekcininkų dėmesiui – kviečiame užsukti į redakciją papildyti savo komplektų!

Žurnalo „Būdas" publikacijos skelbiamos tarptautinėje duomenų bazėje EBSCO Publishing:
Humanities International Complete;
Humanities International Index;
Literary Reference Center;
http://www.epnet.com/.

The publications of the journal "Būdas" (Habitus) are now accessible on the EBSCO Publishing data base:
Humanities International Complete;
Humanities International Index;
Literary Reference Center;
http://www.epnet.com/.

BŪDAS. 2024. Nr. 4 (217). 1–96. ISSN 2669-0403
Kaina 4 Eur. Internetinė svetainė: www.zurnalasbudas.lt

Jau 30 metų rašome apie Lietuvos
praeitį ir dabartį, kultūros paveldą
ir tuos, kas jį puoselėja.

Žurnalą galite užsisakyti
nuo artimiausio numerio
Lietuvos pašto skyriuose
arba internetu: http://www.prenumeruok.lt,
ir rasite jį savo pašto dėžutėje!

Redakcija